

DEJINY

2/2024

ISSN 1337-0707

Dejiny 2/2024 – internetový časopis Inštitútu histórie FF PU v Prešove
<http://dejiny.unipo.sk/Blog Posts/dejiny-22024.html>

Dejiny 2/2024 – e-Journal of Institute of History, Faculty of Arts, University of Prešov
in Prešov, <http://dejiny.unipo.sk/Blog Posts/dejiny-22024.html>

Fotografia na obálke: akad. mal. Ján RAŠKA: Sama seba hľadá (Selbst), 140 x 180 cm,
akryl na plátne

Redakčná rada / Editorial Board:

prof. PhDr. Peter Švorc, CSc., predseda/chairman (Prešovská univerzita, Prešov)
doc. PaedDr. Patrik Derfiňák, PhD. (Prešovská univerzita, Prešov)
doc. PhDr. Vladimír Gonč, DrSc. (Masarykova univerzita, Brno)
PhDr. Ivan Halász, PhD. (Maďarská akadémia vied, Budapešť)
doc. PhDr. Ľubica Harbuľová, CSc. (Prešovská univerzita, Prešov)
prof. PhDr. Roman Holec, DrSc. (Univerzita Komenského, Bratislava)
doc. PhDr. Nadežda Jurčišinová, PhD. (Prešovská univerzita, Prešov)
PhDr. Zuzana Kollárová, PhD. (MV SR, Štátny archív Levoča, pobočka Poprad)
doc. PhDr. Peter Kovaľ, PhD. (Prešovská univerzita, Prešov)
doc. Igor Lichtej, CSc. (Užhorodská národná univerzita, Užhorod)
prof. PaedDr. Martin Pekár, PhD. (Univerzita P. J. Šafárika, Košice)
Dr. h. c. Prof. Dr. Karl Schwarz (Universität Wien)
Dr. hab. Krzysztof Strykowski (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, Poznań)
prof. PaedDr. Štefan Šutaj, DrSc. (Univerzita P. J. Šafárika, Košice)
prof. Dr. Waclaw Wierzbieniec (Uniwersytet Rzeszów)

Redakcia / Editors:

doc. PhDr. Nadežda Jurčišinová, PhD. (zodpovedná redaktorka/liable editor)
PhDr. Ján Džujko, PhD., doc. PhDr. Peter Kovaľ, PhD., Mgr. Maroš Melichárek, PhD.

Recenzenti čísla:

doc. Mgr. Marcela Domenová, PhD., PhDr. Ján Džujko, PhD.,
doc. PhDr. Martin Javor, PhD., doc. PhDr. Nadežda Jurčišinová, PhD.,
doc. PhDr. Peter Kovaľ, PhD., Ing. Eva Semanová,
Mgr. Lucia Šteflová, PhD., prof. PhDr. Peter Švorc, CSc.,

Jazykové korektúry: Mgr. Jozef Jurčišin

Preklady resumé: Mgr. Maroš Melichárek, PhD.

© Vydáva Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity
s vydavateľstvom UNIVERSUM-EU, spol. s r. o., (www.universum-eu.sk)
a Historickou spoločnosťou kráľovského mesta Prešov

© Issued by Institute of History, Faculty of Arts, University of Prešov in Prešov
with publishing house UNIVERSUM-EU, spol. s r. o., (www.universum-eu.sk)
and Historical society of royal town Prešov

Prešov 2024

ISSN 1337-0707

OBSAH / CONTENTS

<i>Nadežda JURČIŠINOVÁ</i>	7
Slovo na úvod / Foreword	

ŠTÚDIE / SCIENTIFIC ARTICLES

<i>Michaela HAVIAROVÁ</i> <i>Tomáš JANURA</i>	10
Účasť prešovských majstrov na stavbe barokového kaštieľa v Hanušovciach nad Topľou a dopad „úsporných opatrení“ stavebníka rezidencie Tomáša Dessewffyho na kvalitu vykonanej práce / <i>The Participation of Prešov Masters in the Construction of the Baroque Mansion in Hanušovce nad Topľou and the Impact of „Cost-Saving Measures“ by the Builder, Tomáš Dessewffy, on the Quality of Work</i>	
<i>Marcela DOMENOVÁ</i>	30
Kníhtlačiarne na území Podkarpatskej Rusi v rokoch 1922 – 1939 podľa Ročenky československých kníhtiskařů / <i>Printing Houses in the Territory of Subcarpathian Rus' in 1922 – 1939 According to the Yearbook of the Czechoslovak Book Printers</i>	

EUDIA A DOBA / PEOPLE AND TIME

<i>Patrik DERFIŇÁK</i>	42
Tihamér Kohányi – z minulosti šarišského vystahovalectva / <i>Tihamér Kohányi – From the History of Emigration from Šariš</i>	
<i>Nadežda JURČIŠINOVÁ</i>	54
Jozef Gregor Tajovský v Šariši / <i>Jozef Gregor Tajovský in Šariš</i>	

MATERIÁLY / MATERIALS

<i>Monika BIZOŇOVÁ</i>	74
Priebeh cholery vo farnostiach Spišskoštiavnického dekanátu Spišského biskupstva v roku 1873 (na základe druhopisov matrík) / <i>The course of cholera in the parishes of the district of Spišský Štiavnik of Spiš bishopric in year 1873 (based on duplicate registries)</i>	

ROZHOVORY / INTERVIEWS

<i>Nadežda JURČIŠINOVÁ</i> a <i>Jozef JURČIŠIN</i>	84
Práca architekta pri obnove historickej stavebnej pamiatky je ako detektívka. (Rozhovor s akademickým architektom Štefanom Mitrom) / <i>The Work of an Architect in the Restoration of a Historic Building Is Like a Detective Story. (Interview with Academic Architect Štefan Mitro)</i>	

PREDSTAVUJEME / WE INTRODUCE

<i>Monika BIZOŇOVÁ</i>	90
Spišské diecézne múzeum v Spišskej Kapitule / <i>Spiš Diocesan Museum in Spišská Kapitula</i>	

PRIPOMÍNANIE / WE REMEMBER

- Júlia KOTRUSOVÁ 96
Uplynulo 280 rokov od narodenia významného historika premonštrátskeho kláštora sv. Jána Krstiteľa v Jasove Jozefa Mallya (1744 – 1818) / *Monastery of St. John the Baptist in Jasov, Jozef Mallya (1744 – 1818)*
- Nadežda JURČIŠINOVÁ 99
Eduard Korponay a jeho pôsobenie na východnom Slovensku (210 rokov od narodenia) / *Eduard Korponay and His Activities in Eastern Slovakia (210 Years Since His Birth)*
- Adriana AMIR 102
Od narodenia Alexandra Pavloviča (1819 – 1900) minulo 205 rokov / *205 Years Since the Birth of Alexander Pavlovič (1819 – 1900)*
- Patrik DERFIŇÁK 106
Pred 200 rokmi sa narodil politik, právnik a historik Béla Mariássy / *200 Years Since the Birth of Politician, Lawyer, and Historian Béla Mariássy*
- Patrik DERFIŇÁK 112
Pred 150 rokmi sa narodil dr. Albert Gárdonyi (1874 – 1946) / *Dr. Albert Gárdonzi (1874 – 1946) was born 150 years ago*
- Peter KOVAL 118
Slovenský básnik a prekladateľ Pavol Horov – 110 rokov od jeho narodenia / *Slovak poet and translator Pavol Horov – 110 years since his birth*
- Peter KOVAL 120
Pred 100 rokmi sa narodil významný slovenský národovec a vlastenec Anton Pridavok / *100 Years Since the Birth of Prominent Slovak Nationalist and Patriot Anton Pridavok*
- Nadežda JURČIŠINOVÁ 123
Uplynulo 80 rokov od SNP a bojov v Duklianskom priesmyku / *80 Years Since the Slovak National Uprising and Battles in the Dukla Pass*
- Luciána HOPTOVÁ 127
80. výročie oslobodenia Bieloruska / *80th anniversary of the liberation of Belarus*

ENCYKLOPÉDIA DEJÍN / ENCYCLOPAEDIA OF HISTORY

- Ján DŽUJKO 130
Sokolská zástava (1922 – 1925)

RECENZIE – ANOTÁCIE / REVIEWS – ANNOTATIONS

- Marcela DOMENOVÁ 134
BANDOLOVÁ, Margita, KOVÁČOVÁ, Jana. *40 rokov archívou Trebišov. Trebišov : Ministerstvo vnútra SR, Štátny archív v Košiciach, pracovisko Trebišov, 2023. 195 s. ISBN 978-80-973178-3-6.*
- Patrik DERFIŇÁK 135
HOLEC, Roman – LUKÁČOVÁ, Alexandra. *Európsky rod v slovenskom svete. Rod Friesenhof a Oldenburg 1789 – 1945. Bratislava : SLOVART, 2023. 344 s. ISBN 978-80-556-4745-6.*

<i>Patrik DERFIŇÁK</i>	137
<i>Mesto a vojna v 20. storočí. Nové pohľady na Nemecko, strednú a východnú Európu.</i> Zost. Christoph Cornelißen – Martin Pekár – Václav Petrboř. Košice : Univerzita Pavla Jozefa Šafárika, 2022. 302 s. ISBN 978-80-574-0131-5.	
<i>Mariana ČENTĚŠOVÁ</i>	139
<i>Menej známe osobnosti, spolky a udalosti na východnom Slovensku 1848 – 1948.</i> Eds. Viktor Szabó, Martina Feniková Čarnogurská. Košice : Štátna vedecká knižnica v Košiciach, 2023. 272 s. ISBN 978-80-85328-75-2.	
<i>Peter ŠVORC</i>	142
GOLIAN, Ján. <i>Kapitoly z historickej demografie. Analýza cirkevných matrik a možnosti interpretácií.</i> Trnava : Univerzita Cyrila a Metoda v Trnave, Filozofická fakulta, 2024. 185 s. ISBN 978-80-572-0426-8.	
<i>Mariana ČENTĚŠOVÁ</i>	143
<i>Historia Medicinae Slovaca VIII. Teoretické koncepty a prax medicíny v dejinách.</i> Eds. Matej Gogola, Adam Mesiarkin. Bratislava : Univerzita Komenského v Bratislave, 2023. 191 s. ISBN 978-80-223-5626-8.	
KRONIKA / CHRONICLE	
<i>Anna POLAČKOVÁ</i>	148
Prešovská univerzita otvorila nový akademický rok s úspechmi a výzvami. Prešov, 24. september 2024 / <i>University of Prešov Opened the New Academic Year with Successes and Challenges. Prešov, September 24, 2024</i>	
<i>Matúš VOJNA</i>	151
Výstava k 390. výročiu založenia františkánskeho kláštora v Nižnej Šebastovej. Prešov – Nižná Šebastová, máj – december 2024 / <i>Exhibition Commemorating the 390th Anniversary of the Franciscan Monastery in Nižná Šebastová. Prešov – Nižná Šebastová, May – December 2024</i>	
<i>Kludia SOKOLOVÁ</i>	154
Blended intensive programme etnická a náboženská rôznorodosť regiónov/miest v minulosti a dnes. Prešov, 21. – 25. október 2024 (30. október 2024) / <i>Blended Intensive Programme: Ethnic and Religious Diversity of Regions/Cities in the Past and Present. Prešov, October 21–25, 2024 (October 30, 2024)</i>	
<i>Jozef JURČIŠIN</i>	158
Prezentácia knihy <i>Dějiny Slovenska</i> českým historikom Janom Rychlíkom. Košice, 25. október 2024 / <i>Presentation of the Book History of Slovakia by Czech Historian Jan Rychlík. Košice, October 25, 2024</i>	
<i>Andrea FERENCOVÁ</i>	160
Interdisciplinary research on early modern European society – methodology and research trends. Wrocław, 4. – 8. november 2024 / <i>Interdisciplinary Research on Early Modern European Society – Methodology and Research Trends. Wrocław, November 4–8, 2024</i>	
<i>Lea LEHOTSKÁ</i>	162
Oživené portréty cisárov / <i>Revived Portraits of Emperors</i>	
Predstavujeme maliara / <i>Introducing the painter:</i> akad. mal. Ján Raška	165
O AUTOROCH / ABOUT THE AUTHORS	166

Slovo na úvod

Vážení čitatelia,

sebaprezentácia historika, jeho kníh, je elementárnou súčasťou jeho činnosti, existencie. Vždy tomu tak bolo, veď predsa nepíše sa, netvorí do šuplíka, ale v súčasnosti schopnosť historika postaviť sa pred verejnosť a predstaviť svoje dielo v podobe napr. novej publikácie, naznačiť v čo najväčšej možnej miere všetky súvislosti, ktoré viedli k jej napísaniu sa stáva ešte potrebnejšou a nutnejšou. Je to dané napr. aj tým, že obec historikov sa stáva početnejšou, sloboda písania, tvorby, ktorá dnes u nás panuje, napomáha tomuto trendu. Vraví sa známe, že ak sa o tebe nehovorí a ak ani ty nie si schopný sám o sebe hovoriť, tak v dnešných časoch ako keby neexistuješ.

Na druhej strane vo všetkom, teda aj v sebaprezentácii je potrebné zachovať mieru, pretože všetkého veľa je tiež škodlivé. Náš časopis nie je takým príkladom, usilujeme sa ho robiť tematicky vyváženým a tak aby mohol každý autor mať priestor na predloženie výsledku svojej práce. Aj z obsahu jeho druhého čísla v roku 2024 – nebudem tu zvyrazňovať všetko to, čo ho tvorí – vyplýva, že je v ňom je množstvo výsledkov práce kolegýň, kolegov, výstupov z množstva času stráveného v archívoch, v bádateľniach, ako aj pri samotnom koncipovaní a písaní textu. Ten, kto píše, vie veľmi dobre ako ľahko (ťažko – podľa možností, jednému to „ide“ samo, druhý sa musí trochu potrápiť, závisí to napríklad od miery životných skúseností, talentu, ale aj rutiny pri slovnom stvárňovaní myšlienok) sa formulujú vety, aby čo najprecíznejšie vyjadrovali ambíciu autora.

Každý z nás, historikov, začínal, jeden dávnejšie, druhý nie tak dávno. Ak by sa mal dopracovať napr. k takému obsažnému výsledku, aký v Košiciach prezentoval česko-slovenský historik Jan Rychlík (a o ktorom prinášame krátku informáciu zo stretnutia historika s čitateľmi a záujemcami o históriu), tak to je už prejav tej najvyššej kvality. Vedú k nej pomalé, mnohokrát malé kroky. Ak však majú svoj zmysel, podkuté sú naberanými vedomosťami, tak potom je všetko v poriadku. Chce to len trpezlivosť, oddanosť veci a pokoru pred tým, že toho, čo ako historik viem je podstatné menej ako toho, čo neviem.

Príjemné, podnetné čítanie a všetko najlepšie v roku 2025!

Nadežda Jurčišinová

- ◀ *Rímskokatolícka Katedrála Nanebovzatia Panny Márie. Katedrála sa nachádza v centre mesta Como v blízkosti jazera Como. Jej výstavba začala v roku 1396. Patrí k najdôležitejším sakrálnym budovám v regióne. Je to posledná gotická katedrála postavená v Taliansku. Foto: Stanislav Kurimai*

ŠTÚDIE

Hrad Castello di San Giorgio, Mantova – má štvorcový pôdorys so štyrmi rohovými vežami a je obklopený vodnou priekopou. Foto: Stanislav Kurimai

- ◀ *Pohľad na zadnú časť Palazzo Te, Mantova – je jedným z najvýnimočnejších príkladov manieristickej renesančnej vily, ktorú navrhol a postavil Giulio Romano (1499 – 1546) v rokoch 1525 – 1535. Palazzo sa rozprestiera okolo veľkého štvorcového nádvorja, ktoré je zo všetkých štyroch strán uzavreté hladkými kvádrovými stenami a dórkymi polostĺpmi. Foto: Stanislav Kurimai*

ÚČASŤ PREŠOVSKÝCH MAJSTROV NA STAVBE BAROKOVÉHO KAŠTIEĽA V HANUŠOVCIACH NAD TOPLŤOU A DOPAD „ÚSPORNÝCH OPATRENÍ“ STAVEBNÍKA REZIDENCIE TOMÁŠA DESSEWFFYHO NA KVALITU VYKONANEJ PRÁCE¹

Michaela HAVIAROVÁ a Tomáš JANURA

Abstract: *The Participation of Prešov Masters in the Construction of the Baroque Mansion in Hanušovce nad Topľou and the Impact of „Cost-Saving Measures“ by the Builder, Tomáš Dessewffy, on the Quality of Work.* The construction of the Baroque mansion in Hanušovce nad Topľou, commissioned by Tomáš Dessewffy, was carried out between 1740 and 1748 by Prešov master masons Jozef Frenco and Michal Urlespacher, with partial contributions from Ján Frenco. The project cost amounted to 2,283 Hungarian gold coins for the Frenco family and 1,138 Rhine gold coins for Urlespacher. Due to substandard materials and inadequate iron reinforcements, structural issues emerged, leading to restoration in 1774–1776 under Ján Horváth and František Mracsek, costing over 620 Rhine gold coins. Archival research, combined with architectural studies, confirmed the mansion's Baroque origins and addressed inconsistencies in historical accounts regarding the ceiling construction.

Key words: Baroque mansion. Hanušovce nad Topľou. Tomáš Dessewffy. Jozef Frenco, Michal Urlespacher

V súčasnosti kaštieľ prechádza postupnou obnovou, ktorá si od roku 2017 vyžiadala realizáciu pamiatkových architektonicko-historických výskumov.² Na základe archívneho bádania pre potreby výskumu³ spoluautor Tomáš Janura v roku 2018

-
- 1 Text Tomáša Januru vznikol v rámci projektu APVV-20-0333 *Prekračovanie hraníc. Fenomén mobility v dejinách Slovenska*, riešeného v Historickom ústave SAV, v. v. i., v Bratislave. Pred súčasným názvom mesta Hanušovce nad Topľou sa do roku 1927 používal názov Hanušovce.
 - 2 HAVIAROVÁ, Michaela – HAVIAR, Tomáš. *Architektonicko-historický výskum fasád kaštieľa v Hanušovciach nad Topľou, Veľký barokový kaštieľ*, č. ÚZPF 287/1, 2017. Archívny výskum: Tomáš Janura. Výskum krovových konštrukcií: Ing. Ľubor Suchý. Rkp. uložený v archíve Krajského pamiatkového úradu Prešov; HAVIAROVÁ, Michaela – HAVIAR, Tomáš. *Doplňok k architektonicko-historickému výskumu fasád kaštieľa v Hanušovciach nad Topľou, Veľký barokový kaštieľ*, č. ÚZPF 287/1. *Vyhodnotenie nálezov odkrytých počas realizácie obnovy*, 2018. Rkp. uložený v archíve Krajského pamiatkového úradu Prešov; HAVIAROVÁ, Michaela – HAVIAR, Tomáš. *Architektonicko-historický výskum čiastkový – interiér v rozsahu I. a II. NP v Hanušovciach nad Topľou, Veľký barokový kaštieľ*, č. ÚZPF 287/1, 2021. Rkp. uložený v archíve Krajského pamiatkového úradu Prešov; HAVIAROVÁ, Michaela – HAVIAR, Tomáš. *Architektonicko-historický výskum čiastkový – zvoncové strechy veží, Hanušovce nad Topľou, Veľký barokový kaštieľ*, č. ÚZPF 287/1, 2021. Rkp. uložený v archíve Krajského pamiatkového úradu Prešov.

Hlavná fasáda kaštieľa s pôvodne božohrobským kostolom. Foto: T. Haviar

publikoval štúdiu *Formovanie dvoch kaštieľov v Hanušovciach nad Topľou v dôsledku zmien vlastníckych pomerov panstva*.⁴ Predkladaná štúdiá ale prináša úplne nové poznatky k barokovej stavebnej etape, pretože v priebehu výskumu archívneho materiálu k pripravovanej knihe *Vidiecke šľachtické sídla v Šarišskej stolici* sa podarilo objaviť zmluvy na výstavbu objektu, vyúčtovania, ako aj vypočúvania ohľadom zle odvedenej kvality práce. Takýto typ dokumentov sa v rámci Uhorska len výnimočne zachoval v prípade rezidiencií, ktoré nestavali predstavitelia aristokracie.

Ak si porovnáme vývoj barokového kaštieľa v Hanušovciach s inými šľachtickými obydliami, ide aj v rámci širšieho šarišského, ale i uhorského kontextu o unikátne dielo, ani nie tak svojou architektonickou kvalitou, ale tým, že ide o novostavbu na zelenej lúke. V jeho blízkosti totiž doteraz stojí starší renesančný kaštieľ, pričom v Uhorsku bolo typické pri stavebníkoch nielen z radov zemanstva, ale aj aristokracie, že väčšinou ak existoval starší objekt, došlo k jeho použitiu a zakomponovaniu do modernej barokovej hmoty. V prípade Hanušovciach sa majiteľ ale rozhodol vybudovať novostavbu, pričom iba čiastočne na ňu použil stavebný materiál zo staršej renesančnej rezidencie. Výstavba nového domova v blízkosti staršieho patrila k bežnej praxi vtedy, ak sa staršie renesančné sídlo rozdelilo medzi viacerých

-
- 3 Výsledky archívneho výskumu prevzal Samuel Bruss do svojej publikácie o rode Dessewffy. V kapitole III. je väčšina textu výskumu prevzatá v plnom znení, pričom v poznámkach pod čiarou sa uvádza, že ide o výskumnú správu Tomáša Januru.
 - 4 JANURA, Tomáš. *Formovanie dvoch kaštieľov v Hanušovciach nad Topľou v dôsledku zmien vlastníckych pomerov panstva*. In Diana DUCHOŇOVÁ – Tünde LENGYELOVÁ et al. *Historik na cestách. Jubileum Viliama Čičaja*. Bratislava : VEDA, 2018, s. 149-162.

Juhozápadná fasáda s mladšími opornými piliermi. Foto: T. Haviar

mužských potomkov, tak jeden z nich si potom nechal zriadiť nový barokový kaštieľ alebo kúriu a iný zostal v starom objekte, ktorý dal prestavať. V Hanušovciach však majiteľom starého i nového kaštieľa ostala tá istá osoba Tomáš Dessewffy.

Zaujímavosťou je aj, že nový kaštieľ stojí v blízkosti unikátneho Kostola Nanebovzatia Panny Márie, postaveného okolo polovice, resp. po polovici 13. storočia kanonikmi Svätého Hrobu, tzv. božohrobcami. Predpokladá sa, že pri kostole existoval menší kláštorň objekt, ktorý časom zanikol. Kostol vybudovali vo svahu a návršie, kde sa dnes nachádza kaštieľ, mohlo byť využívané aj na osadenie Golgoty. Každopádne sa počíta s tým, že poloha dnešného kaštieľa bola stavebne využitá zrejme už v stredoveku.

Pred spracovaním výskumov bolo datovanie výstavby kaštieľa v publikovanej literatúre rôzne. Súpis pamiatok ho správne zaradil do prvej polovice 18. storočia.⁵ Eva Dušenková v roku 2007 ale uviedla, že objekt je pôvodne renesančný, čo podľa nej dokladajú viaceré architektonické detaily ako klenby alebo oporné piliere na celej jeho južnej strane.⁶ Závery uvedenej autorky sa potom začali udomácňovať aj u odbornej verejnosti. Dohady o renesančnom pôvode kaštieľa vznikali aj z rôzneho prepojenia veží s jeho hmotou, kde severná a západná veža sú viac vtiahnuté do pôdorysu.

5 GÜNTHEROVÁ, Alžbeta a kol. *Súpis pamiatok na Slovensku. Zväzok prvý A – J*. Bratislava : Obzor, 1967, s. 392.

6 DUŠENKOVÁ, Eva. *Renesančné kaštiele v Šarišskej stolici*. Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 2007, s. 120-122.

Predošlý rezidenčný vývoj

Skôr ako sa sústreďí pozornosť na samotný barokový kaštieľ, je potrebné pripomenúť aspoň čiastočne kontext predošlého vývoja. Predchodcu terajšieho renesančného kaštieľa „*kamennú kúriu*“ nechal niekedy pred polovicou 16. storočia vybudovať Juraj st. Soós. K prestavbe na kaštieľ došlo zrejme koncom 16. storočia za Štefana Soósa, pretože po jeho smrti sa objekt už spomína ako „*šľachtická kúria postavená nebohým Štefanom Soósom na spôsob opevneného kaštieľa.*“ Soósovci sa však začiatkom 17. storočia odsťahovali

Mapa Hanušoviec nad Topľou s areálom kaštieľa, 1875.
(ŠA PO, fond Krajský súd v Prešove, i. č. 1286)

z Hanušoviec a rezidenciu spolu s príslušnými majetkami postupne založili Jánovi st. Keczerovi. Ten vo svojom testamente odkázal renesančné sídlo svojmu zaťovi Františkovi st. Dessewffymu (1612 – 1670). Ako posledný z rodu Dessewffy v kaštieli pravdepodobne dlhodobo býval vnuk Františka st. František Dessewffy (†1728).⁷

Budovanie barokového kaštieľa a jeho areálu Tomášom Dessewffym

V prvej polovici 18. storočia už renesančný kaštieľ prestal vyhovovať požiadavkám na nový životný štýl šľachticov, čo nakoniec znamenalo koniec jeho sídelnej funkcie a pravdepodobne k premene na obydlie úradníkov a zamestnancov. Najstarší syn Františka Dessewffyhho Andrej Dessewffy (1693 – 1745) si dal postaviť barokový kaštieľ v Marhani.⁸ Františkov prostredný syn Tomáš Dessewffy⁹ síce získal renesančný kaštieľ v Hanušovciach, ale pustil sa do výstavby nového barokového kaštieľa. Dňa 15. októbra 1739 sa pred predstaviteľmi Šarišskej stolice na Tomáša sťažoval Ladislav Soós, ktorý ho obvinil, že búra steny kaštieľa postaveného ešte jeho predkami a materiál používa na nový kaštieľ. Tomáš na Soósov protest zareagoval

- 7 JANURA, Tomáš. Formovanie dvoch kaštieľov v Hanušovciach nad Topľou v dôsledku zmien vlastníckych pomerov panstva. In Diana DUCHOŇOVÁ – Tünde LENGYELOVÁ et al. *Historik na cestách. Jubileum Viliama Čičaja*. Bratislava : VEDA, 2018, s. 149-153.
- 8 Magyar Nemzeti Levéltár – Országos Levéltár (MNL – OL), fond Dessewffy család margonyai ága (P 96), doboz 9, rok 1730; doboz 11, rok 1749, 1750, 1751. SZLUHA, Márton. *Felvidéki nemes családok II. Sáros Turóc vármegyé nemes családjai*. Budapest : Heraldika Kiadó, 2008, s. 132, 133.
- 9 V genealogickej tabuľke Mártona Szluhu je uvedené, že Tomáš Dessewffy zomrel v roku 1789, čo však aj na základe dokumentov v tejto štúdiu nie je pravda. SZLUHA, Márton. *Felvidéki nemes családok II. Sáros Turóc vármegyé nemes családjai*. Budapest : Heraldika Kiadó, 2008, s. 133. Z prameňov citovaných v štúdiu bolo zrejme, že Dessewffy musel umrieť už medzi rokmi 1760 – 1773.

slovami, že nechápe, prečo sa Soós v celej veci angažuje, keď Hanušovce už storočie tvoria majetok Dessewffyovcov.¹⁰ Najmladší Františkov syn Jozef Dessewffy (1702 – 1768), povýšený v roku 1754 do grófskeho stavu, sa najprv usadil v Chmeľove, neskôr v Drienove a nakoniec v Edelény. Podľa nápisovej dosky v barokovom kaštieli v Hanušovciach sa mal Jozef podieľať s Tomášom na jeho výstavbe, ale z nižšie uvádzaných prameňov nič také nevyplývalo.¹¹

I keď sa čiastočne rozoberanie renesančného kaštieľa začalo už koncom leta a začiatkom jesene 1739, išlo zatiaľ len o prípravu stavebného materiálu na nový barokový kaštieľ. Zrejme v tomto čase došlo aj k úpravám pozemku na výstavbu, pretože zmluva na vybudovanie kaštieľa sa uzavrela až v nasledujúcom roku. Dňa 23. mája 1740 sa priamo v Hanušovciach stretol Tomáš Dessewffy s dvomi prešovskými mešťanmi a zároveň murárskymi majstrami Jánom Frencsom a jeho synom Jozefom Frencsom,¹² aby podpísali kontrakt. Dessewffy im ešte predtým odovzdal dodnes nezachovaný plán novostavby, podľa ktorého mali realizovať celý projekt. Možno len na základe textu signovanej dohody uvažovať, že šlo o pôdorys všetkých podlaží a aj nákres fasád. Otvorenou otázkou ostáva, či plán nakreslil sám Dessewffy, čo je málo pravdepodobné, alebo ho dal vypracovať niekomu inému.¹³

Otec so synom sa zaviazali, že zhotovia všetky steny, klenby, záchody a múriky pod kachľové pece. Následne všetko vybielia, „nafarbia, urobia aj cifrovanie zvonku a zvnútra v jednom slohu okrem vyflastrovania“.¹⁴ Dessewffy im mal zabezpečiť kameň, vápno, tehly, piesok, železo, drevo a dosky. Ako odmena sa Frencsovcom malo vyplatiť 2 400 uhorských zlatých a dve bočky vína zo Starého. Keby pre neopatrnosť oboch murárskych majstrov vznikla nejaká škoda v dôsledku spadnutia alebo zosypania klenieb a múrov, ako aj vypadnutia nimi vložených kamenných ostení okien a dverí, tak by to museli vynahradiť. Z poskytnutej sumy mali zaplatiť svojich tovaríšov, pričom ak by nejaký tovaríš pracoval zle, mali ho najprv pokarhať a až, ak by to nepomohlo, vyhodiť.¹⁵

Realizácia projektu kaštieľa s náročnými vežami¹⁶ sa v rámci uvedenej sumy vykonala v rokoch 1740 – 1748. Postup prác zachytili viaceré sumáre vyplatených

10 MNL – OL, fond Dessewffy család levéltára Possessionaria (P 89), csomó 4, tétel 10, rok 1739; SZLUHA, Márton. *Felvidéki nemes családok II. Sáros Turóc vármegye nemes családjai*. Budapest : Heraldika Kiadó, 2008, s. 132, 133.

11 MNL – OL, fond Dessewffy család levéltára Familiaria (P 88), csomó 1, I. series, Regestrata no. 1. SZLUHA, Márton. *Felvidéki nemes családok II. Sáros Turóc vármegye nemes családjai*. Budapest : Heraldika Kiadó, 2008, s. 132, 133.

12 Ján Frencs bol za prešovského mešťana prijatý 14. 1. 1734 a Jozef Frencs 31. 12. 1735. BODNÁROVÁ, Miroslava – CHMELINOVÁ, Katarína. Umelci a umeleckí remeselníci Prešova v 16. – 18. storočí. In *ARS*, roč. 39, 2006, č. 2, s. 246. Autorky citovanej štúdie predpokladali medzi Jozefom a Jánom Frencsovcami súrodenecký pomer, ale písomné pramene citované v štúdiu jednoznačne potvrdili, že šlo o otca a syna.

13 Štátny archív v Prešove (ŠA PO), fond Šarišská župa súdne písomnosti (ŠŽSP), škatuľa (šk.) 28, inventárne číslo (i. č.) 113, fascikel (fasc.) 50, numero (no.) 64.

14 Teda vydláždenia.

15 ŠA PO, fond ŠŽSP, šk. 28, i. č. 113, fasc. 50, no. 64.

16 V citovaných písomných dokumentoch sa striedavo veže označovali aj baštami a zriedkavejšie aj pojmom rondely.

peňazí, z čoho vyplynulo, že vedenie stavby Ján Frencs úplne prenechal svojmu synovi Jozefovi Frencsovi. Tomáš Dessewffy podľa ním vyhotovených záznamov Jozefovi Frencsovi a čiastočne jeho tovarišom od 27. mája do 15. novembra 1740 zaplatil 216 uhorských zlatých a 58 denárov, od 15. marca do 9. novembra 1741 326 uhorských zlatých a pol denára, od 5. mája do 20. októbra 1742 256 uhorských zlatých a 27 denárov, od 27. mája do 28. septembra 1743 235 uhorských zlatých a 41 denárov, od 18. apríla do 26. októbra 1744 221 uhorských zlatých a 12 denárov, od 5. apríla do 27. októbra 1745 395 uhorských zlatých a 52 denárov, od 17. apríla do 15. novembra 1746 497 uhorských zlatých a od 28. januára do 15. novembra 1747 135 uhorských zlatých a 65 denárov. Spolu teda za roky 1741 – 1747 získal Jozef Frencs 2 283 uhorských zlatých

a 55 a pol denára. Do vopred stanovenej sumy chýbalo ešte 116 uhorských zlatých a 44 a pol denára, ktoré však neboli vyplatené, ako dokazuje nižšie uvedený sumár.¹⁷

Samostatné účtovníctvo si viedol aj Jozef Frencs, ktorý si zapisoval prijaté peniaze do knihy prác. Murársky majster si evidenciu príjmov viedol nielen v uhorských, ale aj v rýnskych zlatých. V písomných prameňoch sa však žiaľ zachovala kniha prác jedine z roku 1746, pričom časové obdobie sa zhodovalo s výkazom Tomáša Dessewffého. Frencs jednotlivé sumy evidoval v kratšom časovom úseku a aj charakterizoval, čo za utržené peniaze spolu so svojimi tovarišmi vybudoval. Najprv zaznamenal príjmy od 16. apríla do 17. septembra vo výške 376 rýnskych zlatých a 29 grajciarov, pričom sa z nich na murovanie veže použilo 189 uhorských zlatých a 31 denárov. Od 11. októbra do 15. novembra zobral 85 rýnskych zlatých a 46 grajciarov. Celkovo tak za rok za túto časť prác Frencs získal 565 rýnskych zlatých a 75 grajciarov, ale po odpočítaní nutnosti platieb svojim tovarišom čistý príjem samotného majstra dosiahol úroveň 462 rýnskych zlatých a 25 grajciarov. Osobitne Frencs zachytil práce v pivnici od 16. apríla do 17. septembra, pričom za tie od stavebníka utržil 263 rýnskych zlatých a 46 a dve štvrtiny grajciara, z čoho ale bližšie neurčenú hotovosť odovzdal svojim tovarišom.¹⁸

I keď práce viedol Jozef Frencs evidenciu nedoplatkov za roky 1740 – 1748 si písal jeho otec Ján Frencs. Podľa nej mu Tomáš Dessewffy z dohodnutej sumy podľa kontraktu nevyplatil 178 rýnskych zlatých s výnimkou 32 rýnskych zlatých, ktoré

Odkrytý priestor toalety na prízemí južnej veže počas obnovy interiéru. Foto: T. Haviar

17 ŠA PO, fond ŠŽSP, šk. 28, i. č. 113, fasc. 50, no. 64.

18 ŠA PO, fond ŠŽSP, šk. 28, i. č. 113, fasc. 50, no. 64.

Podkrovie nad miestnosťou s bohatou štukovou výzdobou, viditeľná staršia omietka, ktorá patríla pôvodnému rovnému stropu miestnosti. Foto: T. Haviar

*Klenba najreprezentatívnejšej miestnosti na poschodí kaštieľa.
Foto: T. Haviar*

s vežami a kamennými ostentami okien a dverí hotová, pretože Tomáš Dessewffy 18. marca 1748 priamo v Hanušovciach podpísal kontrakt s ďalším murárskym majstrom a prešovským mešťanom Michalom Urlespacherom.²⁰ Ten na rozdiel od Frencsovcov mal zabezpečiť umelecky náročnejšie časti prác, aby kaštieľ zodpovedal barokovým štýlovým nárokom. Samotná zmluva bola veľmi všeobecne formulovaná a mala sa vzťahovať „na flastrovanie“ izieb na spodnom podlaží a „paloty“²¹

Ján Frencs obdržal ešte na začiatku prác v roku 1740. Preto stavebníkov dlh voči murárskemu majstrovi predstavoval za tri letá práce v rokoch 1740, 1742 a 1748 spolu 165 rýnskych zlatých. Okrem toho sa nerefundovali ani tri rýnske zlaté pre jeho syna Jozefa Frencsa a tovariša Mathissa za šesť dní roboty. Ďalej Ján Frencs zo svojich peňazí za osem rokov vyplatil 24 rýnskych zlatých tovarišom, ktorých doviedol zo Spišskej stolice, čo mal ale uhradiť Dessewffy. Majiteľ novostavby dlhoval majstrovi aj ďalších osem rýnskych zlatých za víno a diškréciu, že spomenutí tovariši chodili piť do krčmy pána Dutku. Celkovo teda Ján Frencs požadoval za osem rokov vyplatenie peňazí vo výške 200 rýnskych zlatých.¹⁹

Začiatkom roku 1748 už musela byť hrubá stavba kaštieľa spolu

19 ŠA PO, fond ŠŽSP, šk. 28, i. č. 113, fasc. 50, no. 64.

20 Michal Urlespacher (1681 – 1761) pochádzal z Viedne a v Prešove bol za mešťana prijatý 20. 12. 1726. BODNÁROVÁ, Miroslava – CHMELINOVÁ, Katarína. Umelci a umeleckí remeselníci Prešova v 16. – 18. storočí. In ARS, roč. 39, 2006, č. 2, s. 260.

21 Ide o dobový slovenský výraz pre najväčšie a najreprezentatívnejšie miestnosti.

a „galérie“²² na hornom podlaží. Okrem toho sa mal postarať o vsadenie železných mreží do okien kaštieľa.²³

Čo konkrétne Michal Urlepacher spravil zachytil jeho nedatovaný výkaz roboty. Za vykonané práce mal podľa zmluvy dostať celkovo 978 rýnskych zlatých. V prípade prízemnia dostal za vytvorenie omietok a štúk v už zaklenutých „*prikletoch*“²⁴ 40 rýnskych zlatých a v už zaklenutej „*galérii*“ 30 rýnskych zlatých. V „*palote*“ vyhotovil aj klenbu a následne ju omietol a opatril štukami za 55 rýnskych zlatých. Za omietnutie a štuky v dvoch svetliciach na východnej strane prevzal 30 rýnskych zlatých a rovnakú sumu za tú istú prácu v dvoch svetliciach na západnej strane. Za zaklenuť dvoch veží na východnej strane, ich omietnutie a ozdobenie štukou prevzal 50 rýnskych zlatých.²⁵

Na prvom poschodí Michal Urlepacher urobil klenby v dvoch vežiach na východnej strane za 50 rýnskych zlatých. Za omietku a štuky v dvoch už zaklenutých svetliciach mu prináležala odmena 40 rýnskych zlatých a v iných dvoch svetliciach aj za zaklenuť 60 rýnskych zlatých. Za klenbu, omietku a štuky vo „*vrchnej palote*“ si vypýtal 55 rýnskych zlatých a za rovnaké práce vo vrchnom „*priklete*“ 50 rýnskych zlatých. Na západnej strane prvého poschodia zaklenul, omietol a ozdobil štukami dve veže za 50 rýnskych zlatých a štyri svetlice za 120 rýnskych zlatých. Zaklenuť, omietnutie a opatrenie štukatúr vo „*vrchnej galérii*“ vyšlo na 65 rýnskych zlatých.²⁶

Na treťom podlaží kaštieľa vo všetkých štyroch vežiach vytvoril klenby, omietky a štuky za 100 rýnskych zlatých. V krovovom priestore na rovnakom podlaží dokončil už tri čiastočne urobené komíny, pričom jeden s ôsmimi dymovodmi vyšiel na 35 rýnskych zlatých, druhý s dvomi dymovodmi na 18 rýnskych zlatých a tretí so štyrmi dymovodmi na 30 rýnskych zlatých. Posledný štvrtý komín s ôsmimi dymovodmi musel úplne od základu vybudovať za 40 rýnskych zlatých. Michal Urlepacher zabezpečil aj schodisko od prízemnia až do krovu za 30 rýnskych zlatých.²⁷

Okrem zazmluvnenej práce v hodnote 978 rýnskych zlatých však Michal Urlepacher nakoniec od Tomáša Dessewffyho dostal celkovo 1 138 rýnskych zlatých. Táto konečná suma obsahovala aj výdavky na ostatných robotníkov a na ďalšie dodatočné práce. Murársky majster totiž vytvoril aj osem „*vlašských komínov*“²⁸ za 96 rýnskych zlatých, pričom každý z nich vyšiel na 12 rýnskych zlatých; ďalej 20 pevných roštov po jednom toliari za kus, takže nakoniec mu pripadla odmena 30 rýnskych zlatých. Za vybudovanie jedného klastru siahly v svetlici alebo v „*galérii*“ mu malo prináležať 15 rýnskych zlatých, ale vo výkaze sa presne neuviedlo, o čo konkrétne šlo a koľko klastrov siah sa urobilo.²⁹

22 Pojem galéria v prípade Hanušoviec označoval chodbu na hlavnej fasáde.

23 ŠA PO, fond ŠŽSP, šk. 28, i. č. 113, fasc. 50, no. 64.

24 Pojem priklet sa v regióne Šariša používa dodnes v ľudovej architektúre na označenie vstupného priestoru – predsieni, pitvora.

25 ŠA PO, fond ŠŽSP, šk. 28, i. č. 113, fasc. 50, no. 64.

26 ŠA PO, fond ŠŽSP, šk. 28, i. č. 113, fasc. 50, no. 64.

27 ŠA PO, fond ŠŽSP, šk. 28, i. č. 113, fasc. 50, no. 64.

28 Dobový slovenský výraz, ktorý označoval typ otvoreného krbu s umelecky stvárneným ostením.

29 ŠA PO, fond ŠŽSP, šk. 28, i. č. 113, fasc. 50, no. 64.

Po skončení všetkých prác na samotnom kaštieli sa pokračovalo vo výstavbe hospodárskych a ďalších prevádzkových budov pri rezidencii. Preto Tomáš Dessewffy uzavrel 29. júna 1749 v Hanušovciach novú zmluvu, avšak tentokrát už len so synom medzičasom zosnulého Jána Frencsa Jozefom Frencsom. Kontrakt bol tento raz formulovaný len všeobecne, že Jozef Frencs vykoná akúkoľvek robotu pri murovaní, zaklenuť a nahodení omietok, pričom za každú siahu dostane jeden uhorský toliar.³⁰

Podľa zachovaných pracovných kníh a účtov Jozef Frencs viedol práce v nasledujúcich dvoch rokoch, kým ho Tomáš Dessewffy neodvolal kvôli jeho sťažnostiam na nevyplatenie odmien v pôvodnej výške. Podľa jedného výkazu prijatých peňazí Frencs za murovanie maštali a čiastočne aj múrov kaštieľa v roku 1749 dostal 90 uhorských zlatých. V nasledujúcom roku už murársky majster nešpecifikoval, čo robil a iba zapísal, že od 7. mája do 18. júla 1750 prijal 172 uhorských zlatých a 50 denárov a od 8. augusta do 5. novembra 1750 ďalších 114 uhorských zlatých. Za posledné dva roky získal celkovo 376 uhorských zlatých a 50 denárov.³¹

V inom vyúčtovaní v rýnskych a uhorských zlatých Jozef Frencs uviedol aj mená svojich tovarišov. Dňa 23. februára 1750 od Tomáša Dessewffého prijal na vyplatenie miezd pre seba a svojich tovarišov 30 uhorských zlatých. Navyše ďalších 30 rýnskych zlatých prevzal od stavebníka, aby odmenil druhého majstra Michala Urlespachera. S februárovým vyúčtovaním zrejme súvisela aj poznámka, že Frencs dostal aj iných 57 uhorských zlatých a deväť denárov. Z nich 20 uhorských zlatých šlo na mzdu za vykonanú robotu pre Frencsa a jeho tovarišov. V tomto prípade majster aj uviedol, že z poslednej menovanej sumy si zobral desať uhorských zlatých tovariš Ján Snevais, štyri uhorské zlaté tovariš Matej Sole a po jednom uhorskom zlatom a 20 denároch Ján Zboray³² a Štefan Banyaski. Po veľkonočných sviatkoch po štyroch uhorských zlatých nadobudli Snevais, Sole a Michal Vais, tri uhorské zlaté Banyaski a Zboray päť uhorských zlatých a 69 denárov. Peniaze za budovanie bral Frencs nielen od Tomáša Dessewffého ako 14. júna 1750 16 uhorských zlatých, ale aj 7., 6. a 16. mája od hanušovského farára spolu 25 uhorských zlatých a 7. júna od manželky Tomáša Dessewffého Anny Péchyovej (1711 – 1789) päť uhorských zlatých.³³

Jozef Frencs si potom ako ho Tomáš Dessewffy prepustil z prác na základe dnes už nezachovaných všetkých písomných podkladov spravil celkový sumár nedoplatkov zo strany stavebníka pre neho, ale aj ešte jeho nebohého otca. Murársky majster

30 ŠA PO, fond ŠŽSP, šk. 28, i. č. 113, fasc. 50, no. 64.

31 ŠA PO, fond ŠŽSP, šk. 28, i. č. 113, fasc. 50, no. 64.

32 Ján Zboray sa neskôr vypracoval na murárskeho majstra a 17. 2. 1769 ho v Prešove prijali za mešťana. BODNÁROVÁ, Miroslava – CHMELINOVÁ, Katarína. Umelci a umeleckí remeselníci Prešova v 16. – 18. storočí. In *ARS*, roč. 39, 2006, č. 2, s. 261.

33 ŠA PO, fond ŠŽSP, šk. 28, i. č. 113, fasc. 50, no. 64. SZLUHA, Márton. *Felvidéki nemes családok II. Sáros Turóc vármegyje nemes családjai*. Budapest : Heraldika Kiadó, 2008, s. 133. V citovanej genealogickej tabuľke je nesprávne uvedené, že Anna Péchyová zomrela v roku 1788, i keď jej kodicil pochádza zo 14. 6. 1789. MNL – OL, fond Tapoly lucskai és küke-mezei Bánó család (P 16), doboz 28, rok 1789. Pri porovnaní kodicilu a dátumu úmrtia jej manžela v citovanej genealogickej tabuľke by sa dalo uvažovať, že ide v skutočnosti o dátum úmrtia Anny Péchyovej, keďže v roku 1789 bola jednoznačne vdovou.

bližšie neurčil, kedy presne jednotlivé spomínané práce robil, iba napísal, že šlo o obdobie rokov 1740 – 1750. Za vybudovanie všetkých štyroch veží mal podľa ceny dva uhorské zlaté a 40 denárov za siahu dostať 377 uhorských zlatých a 60 denárov, ale v skutočnosti mu stavebník vyplatil len 189 uhorských zlatých a 31 denárov, a preto mu ešte dlhoval 188 uhorských zlatých a 29 denárov. „Flastrovanie“ prízemnia a rúbanie dier do

stien pre kamenné ostenia okien sa robilo dňom i nocou 17 dní, aby sa všetko stihlo do dňa Dessewffyho menín. V tomto prípade stavebník síce odovzdal peniaze na plácu pre tovarišov, ale Frencsovi nedal odmenu vo výške 13 uhorských zlatých a 24 denárov.³⁴

Počas 11 rokov stavby kaštiela a prilahlých budov Jozef Frencs plnil aj úlohu paliera, takže musel on osobne vyhľadávať tovarišov, za čo mu Tomáš Dessewffy dlžil 39 uhorských zlatých a 60 denárov. Sumu určil na základe toho, že za tri dni práce mali tovariši nárok na odmenu tri uhorské zlaté. Po dostavaní samotnej rezidence budoval maštale, čeladné izby, ľadovňu a vstupnú bránu do areálu, za čo mu prislúchalo 525 uhorských zlatých a 24 denárov, ale zatiaľ získal len 370 uhorských zlatých a zostávalo vyplatiť zvyšných 155 uhorských zlatých a 24 denárov. Ešte aj nebohému otcovi Jánovi Frencsovi Dessewffy nedal 72 uhorských zlatých za diéty, a tak celkový dlh za roky 1740 – 1750 dosiahol aj s ďalšími položkami úroveň 583 uhorských zlatých a sedem denárov.³⁵

Po prepustení Jozefa Frencsa sa v rokoch 1751 – 1760 aj s dlhšími prestávkami pokračovalo v ďalších stavebných prácach, z ktorých sa však zachovali len vyúčtovania a žiadne zmluvy. Preto sa z archívnych prameňov nemohlo určiť, o čo konkrétne šlo. Dalo by sa však predpokladať, že sa v areáli kaštiela dokončovali záhradné úpravy a hospodárske a prevádzkové objekty. V tomto období robota prebiehala pod vedením nového murárskeho majstra Ignáca Kriesbauma. V účtovníctve však neuviedli, odkiaľ prišiel, ale mohlo by sa znovu predpokladať, že pochádzal z Prešova. Kriesbaum 11. júna 1751 prijal od Tomáša Dessewffyho 145 rýnskych zlatých a 38 grajciarov, pričom si z tejto sumy nechal 54 rýnskych zlatých a 11 a pol grajciara, palierovi dal 51 rýnskych zlatých a zvyšných 39 rýnskych zlatých a 48 grajciarov sa použilo na ďalšie bližšie neurčené veci. Od 12. júna do 9. júla 1751 ešte murársky

Nápisová doska umiestnená dnes vo vstupnej hale kaštiela. Text okrem iného uvádza, že bratia Tomáš a Jozef Dessewffyovci „toto dielo, ako ho vidíš od základov postaviť dali“. Foto: T. Haviar

34 ŠA PO, fond ŠŽSP, šk. 28, i. č. 113, fasc. 50, no. 64.

35 ŠA PO, fond ŠŽSP, šk. 28, i. č. 113, fasc. 50, no. 64.

Klenba na prízemí východnej veže. Foto: T. Haviar

majster prevzal ďalších 69 rýnskych zlatých, pričom z nich deväť prináležalo palierovi.³⁶

Podľa účtov z hľadiska stavebných prác predstavoval dôležitú fázu aj rok 1752. Vtedy 14. apríla Ignác Kriesbaum od Tomáša Dessewffyho prevzal potvrdenie o vyplatení predavku za 30 dní roboty. Nakoľnec murársky majster od 2. do 20. mája získal 47 uhorských zlatých a 94 denárov. V čase od 8. do 13. mája sa spolu pracovalo päť dní, pričom palier Václav Kožak za každý deň prebral tri zlaté a 60 denárov, každý z tovaríšov Vavrínek Siroka, Jozef Zboronszky a istý Matiz za deň 66 denárov, čo spolu pre všetkých štyroch vyšlo na 27 uhorských zlatých a 90 denárov. Za rovnakú dennú odmenu robil tri a pol dňa aj ďalší tovaríš Miško Foltinovits za dva uhorské zlaté a 31 denárov a istý tovaríš Majer za tri a pol dňa zarobil jeden uhorský zlatý a 65 denárov. Zvyšné práce sa reali-

zovali od 15. do 20. mája za 18 uhorských zlatých a 48 denárov, pričom sa nich z menovaných nezúčastnil len Majer. Z uvedeného vyplynulo, že budovanie v rokoch 1751 a 1752 stálo stavebníka 294 uhorských zlatých a 66 denárov.³⁷

Po roku 1752 došlo k ďalšej pauze v stavebných prácach a až po šiestich rokoch sa znovu pokračovalo. Od 28. mája do 19. júla 1758 menom neuvedený murár dostal 44 rýnskych zlatých. Následne opäť došlo k ročnej prestávke a od 23. marca do 19. apríla 1760 zarobil murár Martin Scholz 60 uhorských zlatých a 74 denárov.³⁸ Po roku 1760 sa zdalo, že už došlo k úplnému dovriešniu barokovej stavebnej etapy a kaštieľ s areálom zostane v tejto podobe minimálne do zmeny umeleckého vkusu budúceho majiteľa. Ako bude nižšie uvedené, ukázalo sa, že stavby neboli najlepšie urobené a po 14 rokoch sa muselo opraviť to, čo sa len nedávno dokončilo.

36 ŠA PO, fond ŠŽSP, šk. 28, i. č. 113, fasc. 50, no. 64.

37 ŠA PO, fond ŠŽSP, šk. 28, i. č. 113, fasc. 50, no. 64.

38 ŠA PO, fond ŠŽSP, šk. 28, i. č. 113, fasc. 50, no. 64.

Výsledok prác na výstavbe kaštiela predstavovala bloková stavba obdĺžnikového pôdorysu so štyrmi nárožnými hranolovými vežami a hlavnou fasádou orientovanou na severozápad. Sondážny výskum potvrdil, že objekt po celom obvode hlavnej časti i veží postavili v jednej stavebnej etape. Budova obsahuje okrem suterénu dve nadzemné podlažia s centrálne situovanou vstupnou halou na oboch podlažiach, nazývanou v archívnych materiáloch „*prikľetom*.“ Stavebníci zvolili dvojtraktovú symetrickú dispozíciu podľa barokových princípov. Z obytnej centrálnej miestnosti na prízemí viedol vstup priamo do záhrady, čo je typickým prejavom barokovej dispozície. Pri hlavnej fasáde vybudovali arkádové chodby na oboch podlažiach, voľne otvorené do exteriéru. Na prízemí prebiehala chodba po stranách centrálnej vstupnej haly, ale na poschodí bola pôvodne chodba po celej dĺžke kaštiela s tým, že ju priečkami rozdelili na tri časti a až neskôr ju v strednej časti zrušili a priestor prepojili s halou. Južná a východná veža disponovali na oboch podlažiach modernými toaletami so šachtami v hrúbke muriva. Tým, že sa nachádzali v nárožniach miestností, mali dostatočne veľký priestor, presvetlený a odvetrávaný malým okienkom. Vstupy do miestností tvorili zrejme rovné ostenia aj rovné preklady a obložkové zárubne, prípadne niektoré aj rozšírené ostenia a segmentové záklenky. Všetky dnešné vstupy upravili v 20. storočí.

Všetky prízemné priestory boli zaklenuté. Zaujímavý rozpor medzi nálezmi dokazujúcimi sekundárnosť klenieb na poschodí kaštiela a archívnymi záznamami predstavujú účty Michala Urlespachera z roku 1748, kde sa uvádza vytvorenie klenieb, akoby jednotlivé priestory nemali dovtedy žiadne prestropenie. Miestnosti poschodia ale mali podľa nálezov výskumu na začiatku len rovné omietnuté stropy s fabiónmi, teda zaoblením po obvode. V podstreší sa zachovali zvyšky omietok s bielym náterom vychádzajúce pod súčasnú klenbu, v niektorých prípadoch sa omietka jasne zatača do fabiónu, čo jednoznačne dokazuje existenciu staršieho stropu. Pôvodná je na poschodí len klenba arkádovej chodby. Sekundárne sú aj klenby veží, okrem severnej, ktorá musela plniť inú funkciu. Vzhľadom na to, že omietky pôvodných stropov mali len jeden náter, muselo k vytvoreniu klenieb dôjsť pomerne skoro. Môžeme teda uvažovať o tom, že stropy vytvorili ešte Ján a Jozef Frencsovci, ale Tomáš Dessewffy zmenil krátko potom svoj zámer a dal ich prerobiť Urlespacherom na klenby, prípadne ho Urlespacher na klenby prehovoril. Architektonicko-historický výskum kaštiela ešte bez poznania uvádzaných písomných dokumentov predpokladal nahradenie stropov klenbami z neznámych príčin pomerne krátko po postavení kaštiela, všeobecne v druhej polovici 18. storočia.

Fasády si do súčasnosti zachovali takmer autentický vzhľad, avšak viaceré detaily vznikli po úpravách v 20. storočí. V úrovni prízemnia sa nachádzajú kamenné ostenia okien s obvodovou lištou a profilovanou podokennou rímsou, ktoré ale nanovo vysekali a vložili pri veľkej obnove v 70. rokoch 20. storočia. Len pri štyroch oknách zostali pôvodné stojky ostení – na severovýchodnej fasáde v 2., 3. a 4. osi a na fasáde východnej veže. Preklady i parapety sú už ale vymenené. Môžeme preto len predpokladať, že tieto ostenia boli sekundárne použité zo spomínaného čiastočne asanovaného staršieho renesančného kaštiela. Fasády mali svetložltý náter, štuky a šambrány boli biele, pričom túto farebnosť zrejme zvolili i pre lizény a rímsy.

Vstupná hala kaštieľa. Foto: T. Haviar

Dendrochronologický výskum drevených prvkov datoval zofatie stromov, z ktorých zhotovili pôvodný krov do obdobia po roku 1739 a do roku 1745.³⁹ Zachované trámy tejto krovovej konštrukcie potvrdzujú, že kaštieľ stavali etapovite. Po stavbe hlavnej časti ho zastrešili a až následne vytiahli veže, čím sa krov dostal do muriva veží. Prvotnou krytinou bol štiepaný šindel. Veže mali spočiatku podľa všetkého cibulové strechy.

Kaštieľ kedysi obklopoval park so záhradou a v areáli stáli hospodárske budovy i skleníky. Po stranách južnej a východnej veže, pri ich južnom a východnom nároží, boli napojené murované bránky smerom do záhrady.

Pochybnosti o datovaní vzniku objektu vznikali v minulosti najmä kvôli jeho architektúre, ktorá vychádza ešte z typológie renesančných kaštieľov s nárožnými baštami, teda z fortifikačnej architektúry. Renesančné štvorkrídlové kaštiele s nárožnými baštami, či neskôr vežami patria na našom území medzi pomerne bežné, ale nie sú úplnou výnimkou ani v 18. storočí. Kaštieľ (s. č. 28) v Hronseku vznikol ako bloková stavba s valcovými nárožnými vežami dokonca až v 70. rokoch 18. storočia a kúria vo Vyšnom Kubíne získala štvorcové nárožné veže pri barokovej pre-

39 CHOMA, Mojmír. *Dendrochronologický výskum vzoriek z kaštieľa v Hanušovciach nad Topľou*. (ÚZPF 287/1), protok. č. 110/2021. Rkp. uložený v archíve Krajského pamiatkového úradu Prešov. KYNCL, Tomáš. *Dendrochronologický výskum, barokový kaštieľ, Hanušovce nad Topľou*, 2008. Rkp. uložený v archíve Krajského pamiatkového úradu Prešov.

stavbe tiež v 70. rokoch 18. storočia.⁴⁰ Hanušovský kaštieľ už jasne preberá barokové formy. Otvára sa do parku hlavnou reprezentačnou fasádou, odlišnou od ostatných, kde dominuje štuková výzdoba okien s frontónom. Hlavný vstup zdôrazňuje postavenie a moc majiteľov. V širšom regióne sa kaštiele stavané ako novostavby v období prvej polovice 18. storočia nenachádzajú.

Praskanie stien a vyšetřovania príčin nekvalitnej stavby

Koncom roku 1773 sa zrejme objavili prvé praskliny v múroch kaštieľa, čo mohlo spôsobiť, že Jozef Frencs mal by nahradiť podľa pred 33 rokmi uzavretej zmluvy spôsobenú škodu. V čase objavenia sa trhlín už Tomáš Dessewffy nežil a rezidenciu obývala jeho pozostalá vdova Anna Péchyová. Aby sa Frencs chránil pred nárokmí Péchyovej, požiadal predstaviteľov Šarišskej stolice, aby priamo v Hanušovciach obhliadli celý šľachtický dvor, stavby, kaštieľ, maštale a ostatné budovy. Obhliadku vykonalí 7. januára 1774 murárski majstri a prešovskí mešťania Ján Mikurský⁴¹ a František Mracsek,⁴² pričom konštatovali, že všetky štyri veže „sú potrhane“, čo vidieť už na prvý pohľad. Nevedeli posúdiť, či je na vine stavebník, že poskytol nekvalitný piesok alebo si majster pýtal málo vápna. Zatiaľ nevideli do muríva, a preto nemohli určiť, či sa na jeho spevnenie použili železné tiahla. Odhadli, že by oprava „výskokov“ na vežiach vyšla na 32 rýnskych zlatých.⁴³

Privolaní murárski majstri si na stenách všimli zlé previazanie muríva a dreva. Podľa nich už v prvopočiatku muselo dôjsť k chybe, keďže na začiatku by sa drevo v stene rozťahlo a po niekoľkých rokoch zase stiahlo vďaka zabudovaným železným tiahlom. Preto odhadovali, že sa tiahla nepoužili, inak by sa múry nerozchádzali a v stenách by sa neobjavili praskliny. Najočividnejšie sa tieto poruchy prejavili na treťom podlaží veží, a preto stanovili sumu, koľko by ich znovupostavenie stálo. Ak by prácu robili panskí murári, jedna siaha by vyšla na dva rýnske zlaté, čo by predstavovalo sumu 320 rýnskych zlatých a 40 grajciarov. Ak by sa opravy zverili do rúk murárskeho majstra a jeho tovarišov, jedna siaha by stála tri rýnske zlaté a celkovo by stavebník zaplatil 481 rýnskych zlatých. Následne sa majstri pustili do obhliadky ostatných poškodených budov v areáli, konkrétne kuchyne, čeladných izieb, stajní a maštali. Podľa nich by ich vymurovanie, zaklenuťie a omietnutie vyšlo na 685 rýnskych zlatých a 23 a pol grajciara. Vybudovanie múru od vstupnej brány až ku záhrade by stálo 37 rýnskych zlatých a jeden grajciar. Náklady na práce na opravu veží a sanáciu ostatných objektov vyčíslili tak celkovo na 1 042 rýnskych

40 JANURA, Tomáš – FILLOVÁ, Lubica – ŠIMKOVIC, Michal. *Vidiecke šľachtické sídla v Zvolenskej stolici*. Bratislava : Spoločnosť Kolomana Sokola, 2016, s. 90; JANURA, Tomáš – ZVEDELOVÁ, Kristína. Kúria rodu Kubínyi vo Vyšnom Kubíne v premenách času. In *Zborník Oravského múzea*, roč. 28, 2011, s. 173-182.

41 Ján Mikurský bol v Prešove prijatý za mešťana 17. 12. 1760. BODNÁROVÁ, Miroslava – CHMELINOVÁ, Katarína. *Umelci a umeleckí remeselníci Prešova v 16. – 18. storočí*. In *ARS*, roč. 39, 2006, č. 2, s. 253.

42 František Mracsek pochádzal z moravskej obce Kanice pri Brne a v Prešove bol za mešťana prijatý 16. 12. 1761. BODNÁROVÁ, Miroslava – CHMELINOVÁ, Katarína. *Umelci a umeleckí remeselníci Prešova v 16. – 18. storočí*. In *ARS*, roč. 39, 2006, č. 2, s. 254.

43 ŠA PO, fond ŠŽSP, šk. 28, i. č. 113, fasc. 50, no. 64.

zlatých a 64,5 grajciara pri použití panských murárov, respektíve len za účasti murárskych majstrov na 1 203 rýnskych zlatých a 64,5 grajciara.⁴⁴

Po Jozefovi Frencsovi požiadala o vyšetrovanie celej záležitosti aj Anna Péchyová, aby sa preukázalo, kto je na vine praskaniu stien. Prvé vypočúvanie zástupcami Šarišskej stolice prebehlo 21. januára 1774 v Hanušovciach, pričom v prvej otázke sa pýtali, či mal kaštieľ štyri veže a či materiál ako vápno, piesok a železné tiahla objednával ešte nebohý Tomáš Dessewffy. Druhá otázka smerovala k objasneniu, či o všetkom na stavbe rozhodoval murársky majster Jozef Frencs. V tretej otázke išlo o skutočnosť, či sa veže už v čase výstavby podobali ruine a či tajne v areáli budoval priamo Frencs alebo ich postavenie zveril svojim tovarišom a pre zrýchlenie prác sa prizvali aj poddaní. Odpovede svedkov sa v zásade zhodli, že Dessewffy dal dovážať materiál na nárožné veže v nedostatočnej kvalite. Postup prác stavebník pravidelne konzultoval s Frencsom. Piesok na hmotu kaštieľa a ostatných budov sa ťažil na vrchu *Köpör* (v preklade Kamenný prach), ale pri vežiach sa používal piesok z rieky Topľa.⁴⁵

Z hľadiska poznania príčin zlého stavu nárožných veží a hospodárskych budov bolo omnoho dôležitejšie vypočúvanie, ktoré sa o viac ako pol mesiaca konalo 8. februára 1774 v Prešove. Predstavitelia Šarišskej stolice predvolaným osobám položili 13 otázok. Prvá z nich znela, či prešovský murársky majster Jozef Frencs už od začiatku budovania požadoval a upozorňoval Tomáša Dessewffyh, aby v pravý čas dával v lesoch rúbať drevo z červeného smreku na tiahla do hrúbky múrov. Podľa Frencsových inštrukcií sa po spracovaní dreva na píle mal hotový výrobok skladovať na suchom mieste, aby dobre vyschol a aby do múrov išlo stabilné kotvenie bez znakov hnilobného procesu. Napriek majstrovým požiadavkám stavebník na jeho slová nedbal a drevo dodával na poslednú chvíľu, pričom z opracovaného dreva ešte kvapkala miazga a vytekala voda. Do stien sa zamurovalo v podstate surové drevo, čo nakoniec spôsobilo skazu a narušený stav kaštieľa.⁴⁶

V druhej otázke sa zisťovalo, či Tomáš Dessewffy dovolil, aby sa jednotlivé drevené tiahla v múroch na mnohých miestach na prízemí pospájali drevenými a na poschodí železnými klinmi. V tretej otázke sa pýtali, či potom, ako Jozef Frencs zbadal dodávky z Dessewffyh rozhodnutia nekvalitného a nedostatočného množstva stavebného materiálu, tak s viacerými mužmi pred stavebníkom deklaroval, že na seba nechce prebrať vinu za prípadne spôsobené škody. Majiteľa aj napomenuli, že ak sa neskôr kaštieľ premení na ruinu, potom im a murárskemu majstrovi spôsobí obrovskú hanbu a poškodenie reputácie. Štvrtá otázka smerovala k zisteniu, či Dessewffy následne s veľkým hnevom a vyhrážkami Frencsovi povedal, že *„železo je železo, ak chcem stavať zo železa, zaobstarám kaštieľ zo železa a zverím to kováčovi a nie predsa murárovi“*.⁴⁷

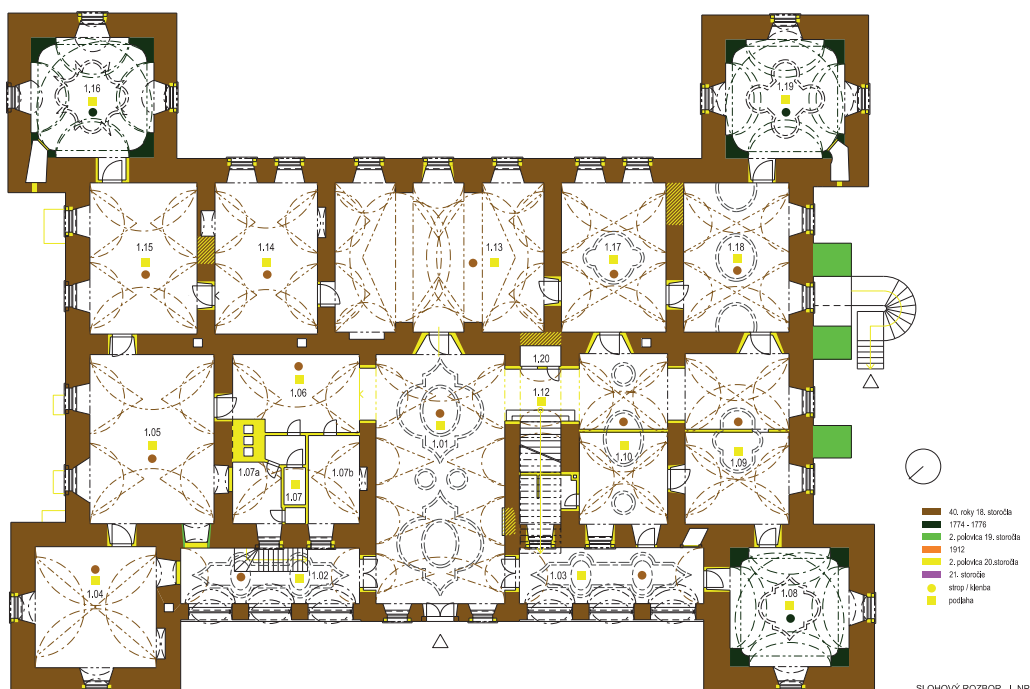
V piatej otázke sa svedkov pýtali, či sa na stavbu veží z rozhodnutia Tomáša Dessewffyh z veľkej časti použil tvrdší kameň vo forme okruhliakov a gulí, ktoré prikázal nazbierať obyvateľom Hanušoviec. V šiestej otázke išlo o skutočnosť, či na za-

44 ŠA PO, fond ŠŽSP, šk. 28, i. č. 113, fasc. 50, no. 64.

45 ŠA PO, fond ŠŽSP, šk. 28, i. č. 113, fasc. 50, no. 64.

46 ŠA PO, fond ŠŽSP, šk. 28, i. č. 113, fasc. 50, no. 64.

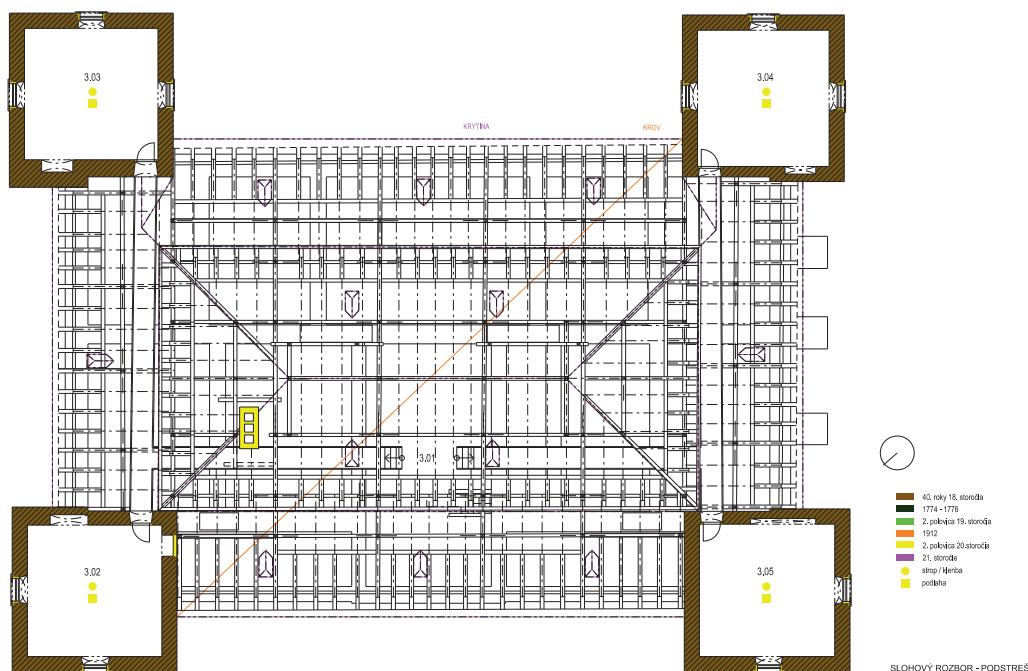
47 ŠA PO, fond ŠŽSP, šk. 28, i. č. 113, fasc. 50, no. 64.

Analýza slohového vývoja prvého nadzemného podlažia kaštieľa na základe architektonicko-historických výskumov. (Autori: M. Haviarová a T. Haviar)

Analýza slohového vývoja druhého nadzemného podlažia kaštieľa na základe architektonicko-historických výskumov. (Autori: M. Haviarová a T. Haviar)

Analýza slohového vývoja podstrešia a horných podlaží veže kaštieľa na základe architektonicko-historických výskumov. (Autori: M. Haviarová a T. Haviar)

čiatku výstavby kaštieľa stavebník zaobstaral piesok z rieky Topľa, ale neskôr chcel ušetriť, a preto dal v hore vyhľadať materiál nazývaný „kamenný prach“. Tento ľahko drobný, pravdepodobne sopečný kameň sa mal následne používať namiesto piesku pri výrobe malty, pričom tiež nariadil, aby sa používalo aj menej vápna. V siedmej otázke sa chceli zástupcovia Šarišskej stolice dopátrať, či sa Dessewffy v ranných hodinách vždy osobne zúčastňoval výroby malty a dal ju vyrábať iba z „kamenného prachu“ s malým obsahom vápna. Tým mal stavebník zapríčiniť budúcu nestabilitu budovy a vznik škôd.⁴⁸

V ôsmej otázke sa pýtali, či murársky majster dostával denný plat nielen za štyri veže, ale aj za iné práce na kaštieli. Zároveň sa zisťovalo, či je pravda, že bol Tomáš Dessewffy denne prítomný na stavbe, sedel pri robotníkoch a kontroloval ich. V deviatej otázke sa malo potvrdiť alebo vyvrátiť, že klenby v stajniach a maštaliach sa zrútili, pretože stavebník odmietol dodať kotvenie. Desiata otázka znela, či Dessewffy vyplatil jednotlivých murárskych tovarišov, potom čo ho o to požiadali. S ňou súvisela aj jedenásta otázka, či od stavebníka dostával Jozef Frencs pri budovaní veží odmenu pre svojich tovarišov tak, ako sa stanovilo v zmluve. Dvanásta otázka smerovala takisto k odmeňovaniu tovarišov, či vôbec prevzali odmenu za inú robotu. Záverečná trinásta otázka sa týkala overenia toho, či je pravda, že 11 dní bez prestávky a z veľkej časti aj v noci Frencs spolu so svojimi tovarišmi dreli pri vkladaní okenných otvorov tehliami po osadení kamenných ostení a vytvorení dier

48 ŠA PO, fond ŠZSP, šk. 28, i. č. 113, fasc. 50, no. 64.

do nich, aby tam mohli vložiť železné mreže. Tlak na nepretržitú prácu vyplýval z toho, že Dessewffy chcel mať kaštieľ pripravený na svoje meniny.⁴⁹

Jeden zo svedkov murársky tovariš Leopold Henczely potvrdil, že spolu s ostatnými robotníkmi neboli pravidelne vyplácaní a za uvedených 11 dní sa Jozefovi Frencsovi a jeho druhom podarilo dokončiť výstavbu kaštieľa ešte pred meninami stavebníka. Tomáš Dessewffy sa pravidelne zúčastňoval prác a v ranných hodinách pod jeho dozorom vyrábala maltu zmiešavaním piesku a vápna. Podľa Henczelyho slov Frencs napriek žiadostiam dostával vápno v nedostatočnom množstve, rovnako aj železné tyče na kotvenie a tiahla. Navyše veľkú časť materiálu Dessewffy úplne odoprel doručiť, a preto ho Frencs napomenul, že nechce niesť vinu za prípadné budúce škody. Pri stavbe veží sa používali okrúhle kamene a veľmi málo malty, ktorá bola navyše aj nekvalitná kvôli zlej kvalite piesku a malému obsahu vápna.

Ďalší zo svedkov prešovský mešťan a tehliarsky majster Andrej Regimi potvrdil, že klenba maštál spadla, pretože sa doručilo málo železa napriek tomu, že bolo potrebné v klenbách, ale aj v stenách. Murár Martin Plavec z Solivaru zreprodukoval aj slová Tomáša Dessewffyo, ktoré adresoval jemu, ďalším tovarišom a murárskemu majstrovi po sťažnostiach na nedostatok železa. Stavebník povedal: „*Slak Wassej Maczeri, aby Perun do Wassej hlavi uderil, ne ankre, ale pejcz y dwacec palic dam vam wicac, zelezo je zelezo, a tak ne z murarom, ale s Kowalom dam budowacz.*“ Aj ďalší svedkovia potvrdili slová troch menovaných mužov a na ostatné otázky alebo ich časti nevedeli odpovedať.⁵⁰

Realizované vypočúvania začiatkom roku 1774 zbavili Jozefa Frencsa zodpovednosti za spôsobené škody a nemusel ich finančne alebo prácou nahradiť Anne Péchyovej. Zrejme to však ale poškodilo jeho odbornú povesť, pretože na opravy štyroch veží si vdova už prizvala nového murárskeho majstra Jána Horvátha.⁵¹ O tom, čo sa v procese opráv udialo informovalo neskoršie vypočúvanie z 15. júna 1775 v Prešove. V ňom sa zástupcovia Šarišskej stolice pýtali, či Péchyová dala v roku 1774 obnoviť veže kaštieľa a či sa po odstránení omietok ukázalo, že sa namiesto železných kotiev použili drevené trámy. Od dokončenia prác pred viac ako štvrtstoročím drevené trámy natoľko prehnili, že železné kliny sa stali úplne zbytočnými a múry popraskali. Ďalej sa pýtali, či sa drevené tiahla nahradili železnými a múry postavili na štvorcovom pôdoryse. Iná otázka smerovala k tomu, či vdova prikázala spevniť prízemie a prvé poschodie bášť železnými tyčami. Nasledujúca otázka sa vzťahovala na to, či na druhom poschodí bášť dal Horváth do stien zamurovať železné kotvy dookola, aby zabránil vypadnutiu múrov.⁵²

Na položené otázky odpovedal Juraj Buffa z Dlhej Lúky (dnes mestská časť Bardejova), ktorý potvrdil, že na vežiach otočených smerom k fare videl štvorcové drevené tiahla v múroch. Ich konce boli pospájané železnými pántami, pričom okrem jedného všetky úplne prehnili. Následné škody na múroch sa prejavili aj na oknách,

49 ŠA PO, fond ŠŽSP, šk. 28, i. č. 113, fasc. 50, no. 64.

50 ŠA PO, fond ŠŽSP, šk. 28, i. č. 113, fasc. 50, no. 64.

51 Ján Horváth bol za mešťana v Prešove prijatý 26. 10. 1748. BODNÁROVÁ, Miroslava – CHMELINOVÁ, Katarína. Umelci a umeleckí remeselníci Prešova v 16. – 18. storočí. In ARS, roč. 39, 2006, č. 2, s. 249.

52 ŠA PO, fond ŠŽSP, šk. 28, i. č. 113, fasc. 50, no. 64.

pretože ich nič nechránilo od takéhoto typu škôd. Anna Péchyová dala prízemie a prvé poschodie spevniť nielen železnými tyčami, ale aj novými drevenými tiahkami. Vloženie železných kotiev na druhom poschodí veží sa udialo úplne v kompetencii Jána Horvátha.⁵³ Pri prvej etape obnovy interiéru kaštiela boli na prízemí skutočne objavené drevené tiahla v hrúbke múrov, avšak sa nedalo jednoznačne dokázať, či sú pôvodné alebo mladšie.

Opravy veží kaštiela pokračovali aj v roku 1775, čo určite neprispievalo k povesti Jozefa Frencsa. S tým zrejme súviselo aj to, že si 4. mája 1775 v Prešove sám pre seba vydal potvrdenie o tom, že v rokoch 1755 a 1756 realizoval v zemepanskom meste Tállya stavebné práce na tunajšom rímsko-katolíckom kostole. V chráme vybielil exteriér a interiér, vybudoval aj nový vchod, chór a v jeho blízkosti aj budovu novej fary. Navyše obe stavby dosiaľ stáli a bez akýchkoľvek porúch.⁵⁴

Na Jána Horvátha v roku 1775 pri sanácii štyroch veží kaštiela nadviazal František Mracsek, ktorý pred rokom obhliadal poškodenia rezidencie. Anna Péchyová mu v priebehu roku za opravenie dvoch veží vyplatila 500 rýnskych zlatých a poskytla aj jednu bočku vína, štyri gbely žita a dva gbely pšenice. Výšku príjmu Mracsek potvrdil 7. decembra 1775 v Prešove, pričom ešte dopísal, že stihol obnoviť aj tretiu vežu za 120 rýnskych zlatých. Posledná štvrtá veža sa mala dokončiť až v nasledujúcom roku 1776, pretože čakal na dodávky stavebného materiálu.⁵⁵

Podľa písomných prameňov stavebné úpravy spočívali najmä v obnove veží, čo potvrdil architektonicko-historický výskum, pretože v nich bolo viditeľné zachádzanie pôvodnej omietky s náterom pod súčasnú klenbu. Vo východnej a južnej veži upravili toalety, kde vstupy vložili do prípor nových klenieb. Pred okolnosťami opráv veží prezentovanými v štúdiu realizované výskumy predpokladali statické problémy kaštiela až v druhej polovici 19. storočia. Na fasádach a v podstreší sú viditeľné kovové tiahla so závitovými tyčami a štvorcovými podložkami, ale tie museli byť osadené naozaj až v druhej polovici 19. storočia, aj s trojicou oporných pilierov na juhozápadnej fasáde.

Po roku 1850 došlo aj k ďalším menším úpravám interiéru. Pri severovýchodnej fasáde vznikol nový záchod, oddelený novou priečkou. Fasády pokryli novou omietkou so svetlookrovým náterom a bielymi štukami, vymenili aj okná, zachytené na historických fotografiách. Viaceré miestnosti získali novú dekoratívnu výmalbu, napríklad v hale na poschodí bol v sondách odkrytý výjav pelikána a mladých v hniezde, plochy mali rastlinné úponky v zeleno-okrových tónoch na okrovom pozadí. Na zvyšných klenbách sa objavujú tónované nátery v sivých, okrových a zelenosivých odtieňoch.

V roku 1912 zasiahol kaštieľ požiar, po ktorom posledný majiteľ hanušovského panstva gróf Július Dessewffy dal vztýčiť nové krovky. Po období striedania funkčného využitia od polovice 20. storočia prešiel objekt obnovou až v 70. rokoch 20. storočia, i keď jej samotná príprava začala už v roku 1957. Obnova kaštiela bola v niektorých ohľadoch pomerne radikálna, zničili sa niektoré situácie, a preto dnes

53 ŠA PO, fond ŠŽSP, šk. 28, i. č. 113, fasc. 50, no. 64.

54 ŠA PO, fond ŠŽSP, šk. 28, i. č. 113, fasc. 50, no. 64.

55 ŠA PO, fond ŠŽSP, šk. 28, i. č. 113, fasc. 50, no. 64.

nedokážeme odpovedať na viaceré otázky, týkajúce sa stavebného vývoja niekdajšej šľachtickej rezidencie.

Predložená štúdia vďaka ojedinelo zachovaným archívnym prameňom odhalila pozadie jednej z mnohých barokových stavebných akcií v Šarišskej stolici. Avšak aj z celouhorskeho pohľadu ide o výnimočný typ dokumentov vzhľadom na fakt, že Tomáš Dessewffy patrila medzi zemanov a nedisponoval barónskym a ani grófskym titulom. V prostredí uhorskej aristokracie sa totiž mená architektov ich kaštieľov zachovali v omnoho početnejšej miere. Navyše sa na základe úplne kompletne nezachovaného účtovníctva dala odhadnúť aj približne presná suma, koľko výstavba takéhoto kaštieľa mohla stáť. Prezentované výsledky sú dôležité aj z interdisciplinárneho hľadiska, pretože pri architektonicko-historickom výskume sa dá len veľmi ťažko v rámci jednej barokovej stavebnej etapy presne určiť, čo bol pôvodný zámer, čo súviselo s technologickými postupmi a čo sa následne v dôsledku akýchkoľvek problémov muselo premurovať. Pre autorov architektonicko-historického výskumu totiž práce na seba tesne nadväzovali a z ich pohľadu ide len o jednu stavebnú etapu.

Kaštieľ v Hanušovciach postavili Jozef Frencs, i keď zrejme menšiu časť prác viedol aj jeho otec Ján Frencs, spolu s Michalom Urlespacherom v rokoch 1740 – 1748. V nasledujúcom období do roku 1760 prebiehali práce na budovách v príslušnom areáli. Samotná stavba kaštieľa vyšla za osem rokov u Frencsovcov na 2 283 uhorských zlatých a u Urlespachera za jeden rok na 1 138 rýnskych zlatých. V dôsledku nekvalitného stavebného materiálu a nedostatku železných kotvení, tyčí a tiahli došlo už po 26, respektíve po 14 rokoch k poruchám stien a padaniu klenieb v budovách. Preto sa v rokoch 1774 – 1776 uskutočnila pod vedením ďalších murárskych majstrov Jána Horvátha a Františka Mracseka oprava budov v hodnote viac ako 620 rýnskych zlatých. Ďalším dôležitým výsledkom predloženej štúdie predstavuje spoznanie dôležitosti Prešova pri realizácii barokových rezidencií, či už ako stavieb na zelenej lúke alebo s použitím staršej renesančnej hmoty. Vďaka písomným prameňom bolo pri kaštieli v Hanušovciach možné stotožniť mená murárskych majstrov Jána a Jozefa Frencsovcov a Michala Urlespachera zo štúdie Miloslavy Bodnárovej a Kataríny Chmelinovej aj s presne identifikovanými rezidenciami, ktoré sa zachovali do súčasnosti. Pri budúcom kunsthistorickom výskume môžu tieto údaje veľmi pomôcť a na základe porovnávania určiť aj ďalšie ich stavebné počiny, i keď sa k nim nezachovali nijaké archívne pramene.

V prípade opráv veží kaštieľa ich obnovu viedol ďalší murársky majster František Mracsek, ktorého meno spomínala už štúdia Miloslavy Bodnárovej a Kataríny Chmelinovej. Vďaka publikovanému výskumu ku kúrii v Kukovej sa potvrdilo, že Mracsek ešte pred prácami v Hanušovciach navrhol v roku 1772 a následne postavil kukovskú šľachtickú rezidenciu pre Imricha st. Bánóa.⁵⁶ Už len na základe zatiaľ publikovaných výskumov možno predpokladať, že ešte v rámci pripravovanej knihy od Tomáša Januru a Michaely Haviarovej o kaštieloch a kúriách v Šarišskej stolici dôjde k identifikácii ďalších mien prešovských murárskych majstrov.

56 JANURA, Tomáš – HAVIAROVÁ, Michaela – ZVEDELOVÁ, Kristína. Kúria v Kukovej vo svetle najnovšieho archívneho a architektonicko-historického výskumu. In *Dejiny internetový časopis Inštitútu histórie FF PU v Prešove* – č. 1/2020, s. 22-24. Dostupné na: http://dejiny.unipo.sk/PDF/2020/03_1_2020.pdf.

KNÍHTLAČIARNE NA ÚZEMÍ PODKARPATSKEJ RUSI V ROKOCH 1922 – 1939 PODĽA ROČENKY ČESKOSLOVENSKÝCH KNIHTISKAŘŮ¹

Marcela DOMENOVÁ

Abstract: *Printing Houses in the Territory of Subcarpathian Rus' in 1922–1939 According to the Yearbook of the Czechoslovak Book Printers.* This study documents printing houses in Subcarpathian Rus' during its inclusion in the First Czechoslovak Republic (1918–1938). Based on entries in the *Yearbook of Czechoslovak Book Printers* (1922–1939), it explores the publishing infrastructure and cultural contribution of these establishments. It provides statistical analysis and a list of printing houses in present-day Transcarpathian Ukraine, including locations like Berehove, Mukachevo, and Uzhhorod, highlighting their role in book culture and the dissemination of information.

Key words: Printing houses. Subcarpathian Rus'. First Czechoslovak Republic. Book culture. Yearbook of Czechoslovak Book Printers.

Výskumu dejín kníhtlače na Slovensku v období 1. ČSR sa venovala parciálna pozornosť najmä z pohľadu knihovníkov a retrospektívnych bibliografov. Evidujeme viacero prehľadových prác, spojených s menami V. Breza² alebo J. Repčák,³ na ktoré novší výskum (spojený spravidla s lokalitami či konkrétnou produkciou) nadväzuje. Podkarpatská Rus v tomto kontexte bola okrajovou záležitosťou.

V medzivojnovom období, resp. počas existencie 1. ČSR bolo súčasťou republiky aj územie označované ako Podkarpatská Rus (1919 – 1938), resp. podľa staršej literatúry, na ktorú odkazujeme ako Zakarpatská Ukrajina.⁴ Situácia po prvej svetovej vojne bola komplikovaná, reálnu moc na území Podkarpatskej Rusi mali maďarské úrady. Krajinu obsadzovalo česko-slovenské vojsko, a to na základe súhlasu zo strany Dohodových mocností.⁵ K pripojeniu Podkarpatskej Rusi k ČSR sa priklonilo 67 % delegátov na konferencii Americkej rusínskej národnej rady. Podmienkou bolo politická autonómia, čo sa potvrdilo v Užhorode (8. mája 1919).⁶ Význam mala Saint-germainska mierová zmluva (10. septembra 1919).

-
- 1 Štúdia je výstupom z projektu APVV-19-0058 *Multietnicita a multikonfesionalita a ich vplyv na spoločenský, politický a kultúrny vývoj okrajových oblastí v prvej polovici 20. storočia (na príklade východného Slovenska a Podkarpatskej Rusi).*
 - 2 BREZA, Vojtech. *Tlačiarne na Slovensku 1477 – 1996.* Bratislava : Univerzitná knižnica; Zväz polygrafie na Slovensku, Martin : Matica slovenská, 1997. 214 s.
 - 3 REPČÁK, Jozef. *Prehľad dejín kníhtlače na Slovensku.* Bratislava : „Tlač“ svojpomocné družstvo kníhtlačiarov, 1948. 157, [2] s.
 - 4 Resp. aj v Košickom vládnom programe (1945).
 - 5 Išlo o 31. československý strelecký pluk (činný 1918 – 1920). Ten prišiel do Užhorodu 12. 1. 1919.
 - 6 ŠKVARNA, Dušan a kol. *Lexikón slovenských dejín.* 2. dopl. vyd. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1999, s. 133. Bližšie o dejinách Podkarpatskej Rusi: ŠVORC, Peter.

Rovnako aj na konci existencie 1. ČSR bola situácia na dnešnom Zakarpatsku komplikovaná. V roku 1938 po vyhlásení autonómie Slovenska došlo k zmenám i na Podkarpatskej Rusi, kde vznikla prvá autonómna vláda, v novembri bolo toto územie premenované na Karpatskú Ukrajinu. Marec 1939 priniesol zmeny a hoci došlo k vyhláseniu nezávislosti, územie bolo napadnuté a obsadzované Maďarskom, v roku 1944 bolo obsadené vojskami ZSSR, ku ktorému bola Zakarpatská Ukrajina pričlenená.⁷

Predmetom výskumu sa stalo obdobie rokov 1919 – 1938, kedy bola Podkarpatská Rus začlenená do 1. ČSR. Pri skúmaní dobovej periodickej tlače sme sa stretli so zaujímavou ročenkou, a to *Ročenkou českých knihtiskařů*. Doložené sú štyri ročníky z rokov 1911 – 1914. Titul vychádzal v Prahe vďaka Spolku faktorů knihtiskáren a písmolijem.⁸ Zameral sa na prezentáciu kníhtlače vo všetkých jej rozmeroch (pracovných postupoch či reklame), dokumentoval stav a vývoj polygrafie – najmä v českom prostredí, predstavoval vydavateľskú, tlačiarenskú i kníhkupeckú činnosť. Po vzniku 1. ČSR titul zmenil názov, ako aj tematické rozhranie kratších príspevkov – dejiny, resp. ukážky knižného, typografického písma, písmolejarských či grafických techník a iných tém z oblasti dejín knižnej kultúry a tlačiarenskeho priemyslu, poskytoval praktické informácie o grafike, sadzbe, reklame a jej využití, o výzdobe knižnej väzby a i. V exkurze sa niektoré príspevky venovali aj tlači v iných krajinách (aj mimo Európu). Jednotlivé príspevky sa v obsahu systematicky delili do okruhov čast' odborná, čast' spoločenská, inzertná čast' a adresár dodávateľov. Z pohľadu výskumu dejín knižnej kultúry má význam niekoľko príspevkov – prehľadov, v ktorých sa rozširovala problematika aj o územie Slovenska a Podkarpatskej Rusi. Predstavoval sa v nich zoznam stavovských organizácií, cenníky ku grafickému priemyslu (inzercia, zoznamy – adresáre dodávateľov kníhtlačiarní a i.), ale aj prehľad odborných časopisov. Pre náš výskum boli smerodajné zoznamy kníhtlačiarní v ČSR. Titul vychádzal ako *Ročenka československých knihtiskařů*, rovnako v Prahe, v rokoch 1922 – 1948, a to ročník 5 (1922) – ročník 24 (1941), no 25. ročník vyšiel až v roku 1948. Vydával ho Spolek faktorů knihtiskáren v Československé republice v Praze.⁹

Ročenka je zaujímavá tým, že v každom roku prinášala zoznam kníhtlačiarní v ČSR, t. j. okrem Čiech, Moravy sa osobitne sprístupnil zoznam pre Slovensko (kde sa v rámci neho zaradili i lokality zo Zakarpatska – napr. v rokoch 1922 – 1924, 1937 – 1938), prípadne toto územie bolo označené ako Slovensko a Podkarpatská

Zakliata krajina: Podkarpatská rus 1918 – 1946. Prešov : Universum, 1996. 126 s.; ŠVORC, Peter. *Stručné dejiny Podkarpatskej Rusi. II. [zv.] (1918 – 1946)*. Prešov : Metodické centrum, 1996. 71 s.

7 Po 2. svetovej vojne bolo územie súčasťou ZSSR, začlenené do Ukrajinskej sovietskej socialistickej republiky (1946).

8 Porovnaj údaje z: <https://aleph.nkp.cz>. [cit. 2024-08-30]

9 Bližšie informácie sme nateraz nenašli v bibliografiách periodík. Absentuje napr. v *Česká retrospektivní bibliografie Řada 2, Díl 2. Časopisy. Časopisy České republiky 1919 – 1945 (CER-BI C2). Část 1 Bibliografie. Sv. 2. L – S*. Spracoval Jaromír Kubíček a kol. Brno : Sdružení knihoven ČR – Moravská zemská knihovna, 2006. 544 s. Údaje dostupné z: <https://www.digitalniknihovna.cz/mzk/view/uuid:02e41b70-fb61-11e3-89c6-005056827e51?page=uuid:21669f50-08f9-11e4-a61e-5ef3fc9bb22f> [cit. 2024-09-10].

Rus (1925 – 1936) alebo osobitne ako země Podkarpatoruská (1939). Metodika alebo postup, na základe ktorého titul získaval údaje nebol predstavený. Tento zoznam bol v niektorých rokoch ročenky signovaný – vieme teda, kto ho spracoval, napríklad bližšie nezistení Karel Škrábek alebo R. Vondráček (A. Vondráček). No nevieme z akých podkladov boli a či boli kompletne. Údaje pre Podkarpatskú Rus sledujeme v rokoch 1922 – 1939. Funkčné kníhtlačiarnie z územia Slovenska zachytila ročenka podobne ešte k roku 1939 (krajina označená ako Slovensko). Pre rok 1940 zachytáva ročenka kníhtlačiarnie len z územia Protektorátu Čechy a Morava.

Do roku 1918 malo byť na Slovensku a Podkarpatskej Rusi činných 189 tlačiarní.¹⁰ Viaceré z nich sa zaoberali aj inou obchodnou činnosťou (obchod s papierom, knihami, drevom, železom, kuchynským riadom a pod.).¹¹ Po roku 1918 nastalo v našom prostredí nové obdobie v rozvoji kníhtlačiarstva. Dôležitú úlohu zohrával i živnostenský zákon zo dňa 10. októbra 1924 (259/1924 Sb., Živnostenský zákon¹²), platil pre územie Slovenska a Podkarpatskej Rusi. Tlačiarnie mohli zriadiť len vyučené osoby (dovtedy bolo kníhtlačiarstvo slobodnou živnosťou), teraz šlo o koncesované živnosti, pričom sa v § 22 špecifikovali.¹³ Do roku 1928 boli všetky kníhtlačiarnie na Slovensku a Podkarpatskej Rusi plne vyťažené, znížila sa nezamestnanosť kvalifikovaných pracovníkov. Doložená je spolková činnosť, vznik stavovských organizácií. Založil sa spolok Typografia, ktorý svojich členov stále a vytrvalo viedol k ďalšiemu sebavzdelávaniu, Klub faktorov (v roku 1927 bola zriadená i filiálka Spolku faktorov, no mala málo členov) či Spolok grafických robotníkov.¹⁴ Pozitívne sa hodnotilo aj vzdelávanie v odbore. Napríklad v šk. r. 1932/33 a 1933/34 boli usporiadané v Bratislave sezónne školy pre učňov grafických živností, pričom účastníci boli z celého Slovenska a dokonca aj z Užhorodu. V roku 1934 bolo spolu na Slovensku a na Podkarpatskej Rusi 280 tlačiarní, z nich 308 rýchlolisov, 34 viktoriek, tri ofsetové rýchlolisov, 12 rotačiek a 123 sádzacích strojov.¹⁵ Tento sektor postihla v 30.

10 *Slovensko: Kultúra. 2. časť. diel 4.* Zost. Karol Rosenbaum a kol. Bratislava : Obzor, 1980, s. 499.

11 JAROŇ, Karel. Kníhtlač na Slovensku a Podkarpatskej Rusi. In *Ročenka československých kníhtiskařů*, roč. 18, 1935, s. 85.

12 Dokument dostupný z: <https://www.aspi.sk/products/lawText/1/3740/1/2/zakon-c-259-1924-sb-zivnostensky-zakon-pro-uzemi-slovenska-a-podkarpatske-rusi/zakon-c-259-1924-sb-zivnostensky-zakon-pro-uzemi-slovenska-a-podkarpatske-rusi> [cit. 2024-09-04].

13 „Za koncesované živnosti sa vyhlasujú: 1. Všetky živnosti, ktoré mechanicky alebo chemicky rozmnožujú literárne a umelecké výrobky, alebo ktoré s týmito obchod vedú (kníhtlačiarnie, mediatlačiarnie, oceľotlačiarnie, drevotlačiarnie, kameňotlačiarnie a podobné živnosti, medzi tieto počítajúc šľapacie lisy, vyjmúc kníhkupectvá, antikvariáty, obchody s veľmi umeleckými, obchody s hudobníkmi).“ Porovnaj dostupné z: <https://www.aspi.sk/products/lawText/1/3740/1/2/zakon-c-259-1924-sb-zivnostensky-zakon-pro-uzemi-slovenska-a-podkarpatske-rusi/zakon-c-259-1924-sb-zivnostensky-zakon-pro-uzemi-slovenska-a-podkarpatske-rusi> [cit. 2024-09-04].

14 JAROŇ, Karel. Kníhtlač na Slovensku a Podkarpatskej Rusi. In *Ročenka československých kníhtiskařů*, roč. 18, 1935, s. 86-87.

15 *Encyklopédia Slovenska. III. zv., K – M.* Bratislava : Veda – vydavateľstvo SAV, 1979, s. 97. Podobne *Slovensko: Kultúra. 2. časť. diel 4.* Zost. Karol Rosenbaum a kol. Bratislava : Obzor, 1980, s. 499.

rokoch svetová hospodárska kríza, vplyv mala zmena administratívneho zriadenia. Konkurenciu mali tlačiarne aj v lepších (hlavne vybavením) českých podnikoch. Podobne vplyv na rozvoj kníhtlače mala 2. svetová vojna (politická, hospodárska situácia). Na Slovensku došlo pri židovských podnikoch k arizácii, odhadoval sa zánik 75 tlačiarň.¹⁶

Nateraz v rámci analýzy *Ročenky českých knižtiskařů* z rokov 1922 – 1939 vieme na Podkarpatskej Rusi doložiť kníhtlačiarne v 14 lokalitách, a to: Berehovo (t. j. Берехове,¹⁷ v ročenke ako Beregsasy, Beregságy), Chust (Хуст,¹⁸ v ročenke ako Huszt, Hust), Iršava (Іршава¹⁹), Korolevo (Королево,²⁰ v ročenke ako Královo n. Nisou, Královo n. Tisou), Kosyno (Косино,²¹ v ročenke ako Kosinov, Kosin), Mukačevo (Мукачево,²² v ročenke ako Munkačevo), Rachov (Рахів,²³ v ročenke ako Rahovo), Svalava (Свалява,²⁴ v ročenke ako Svaljava, Svalava), Tjačiv (Тячів,²⁵ v ročenke ako Tjačevo, Tiačevo, Tačovo), ďalej centrum dnešnej Zakarpatskej oblasti, a to Užhorod (Ужгород), Veľké Berezné (Великий Березний,²⁶ v ročenke ako Velikoje Bereznoje, Veľký Berezný, Veľká Berezná), Volovec (Воловец,²⁷ v ročenke ako Volovec), Vylok (Вилок,²⁸ v ročenke ako Vulok, Výlok), Vynohradiv (Виноградів,²⁹ v ročenke ako Veľký Sevljus, Veľký Sevljuš, Sevljuľ).

Z pohľadu evidovania sa vyskytlo aj variabilnejšie uvedenie názvu tlačiarne – v prípade krstných mien v slovenskej/maďarskej/českej forme (asi v roku 1927 vidno počesťovanie/ poslovenčovanie názvov, krstných mien tlačiarov), prípadne došlo k chybe v kontexte zlého prepísania názvu kníhtlačiarne – alebo šlo o tlačovú chybu v ročenke.³⁰

Celkový ročný počet uvedených kníhtlačiarň v daných sídlach sa pohyboval od 12 (1929), resp. 18 (1922) do 43 (1938) tlačiarň (tabuľka č. 1).

16 *Slovensko: Kultúra. 2. časť. diel 4.* Zost. Karol Rosenbaum a kol. Bratislava : Obzor, 1980, s. 501.

17 Centrum Berehovského okresu, v Zakarpatskej oblasti na západnej Ukrajine.

18 Bolo to historicky druhé hlavné mesto Podkarpatskej Rusi (1938) a tiež štátu – republiky Karpatská Ukrajina (1939).

19 Dnes v okrese Chust, v centrálnej časti Zakarpatskej oblasti Ukrajiny, cca 40 km od Mukačeva.

20 Dnes v okrese Berehovo, Zakarpatská oblasť na Ukrajine.

21 Obec, dnes v Mukačevskom okrese, Zakarpatská oblasť Ukrajiny.

22 Administratívne centrum okresu Mukačevo, Zakarpatská oblasť.

23 Sídlom okresu, mesto na samom východe Zakarpatskej oblasti.

24 Dnes mesto v Mukačevskom okrese, v Zakarpatskej oblasti na západnej Ukrajine.

25 Centrum okresu, v Zakarpatskej oblasti, ležiace v Marmarošskej kotline.

26 Centrum Velykoberezňanského rajónu – okresu, v Zakarpatskej oblasti, na západnej Ukrajine, neďaleko slovenských hraníc.

27 Je centrom Voloveckého rajónu – okresu, v Zakarpatskej oblasti, cca 50 km od hraníc so Slovenskom.

28 V Berehovskom okrese, v Zakarpatskej oblasti na Ukrajine.

29 Dnes v Berehovskom rajóne – okrese, v Zakarpatskej oblasti na Ukrajine.

30 Napr. Glancz/ Glauz v Iršave, Meisels/ Neisels v Mukačeve, alebo Foldesi/ Földesi/ Földecsi/ Földessy v Užhorode a i.

Tabuľka 1. Štatistika výskytu kníhtlačiarní/tlačiarňí podľa Ročenky československých kníhtiskařů:³¹

Miesto	1922	1923	1924	1925	1926	1927	1928	1929	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938	1939
Berehovo	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	6	-
Chust	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	3	3
Iršava	-	-	-	1	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1
Korolevo	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1	1	-	-	-
Kosyno	-	-	-	1	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-
Mukačevo	6	7	7	6	6	6	9	9	9	9	9	8	8	8	9	8	9	-
Rachov	-	-	-	-	-	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Svaľava	-	-	-	1	1	1	-	-	-	-	-	1	1	-	-	-	1	1
Tjačiv	-	-	-	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Užhorod	6	6	6	9	9	13	13	12	12	12	12	10	10	11	11	10	13	-
Veľké Berezné	-	-	-	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Volové	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1
Vynohradiv	-	-	-	-	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3
Vylok	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-
Spolu	18	19	19	26	29	35	34	33	33	33	33	31	32	32	33	30	43	12

Najvyšší doložený počet kníhtlačiarní v priebehu rokov sme zaznamenali v Užhorode, pohyboval sa od šesť (1922 – 1924) do 13 (1925, 1928, 1938). Nevylučujeme, že dlhšie – pravidelnejšie (hoci to ročenky v rámci prehľadov neuvádzali) pôsobila aj kníhtlačiareň G. (Gejza) Kreisler (1922 – 1924, 1935 – 1938). V 20. rokoch 20. storočia sa vyskytovala tlačiareň Křivánek a Miravčik (1925 – 1928), no v meste pôsobil i Juraj Miravčik (1927 – 1932, 1937 – 1938) alebo Křivánek a spol. (1929 – 1932, 1935 – 1936). Ako najdlhšie pôsobiace kníhtlačiarnie v sledovanom období vieme doložiť v Užhorode Juliusa Foldesiho (1922 – 1936); „Svoboda“ – tlačiareň (1927 – 1938); Tlačiareň O. O. Vasilianov (Vasilianů, 1927 – 1937); ďalej Štátnu kníhtlačiareň (1922 – 1938); Úniu, t. j. úč. spoločnosť Unio (1922 – 1936); kníhtlačiareň označenú ako Školjana Pomošč (1925 – 1938); Viktoria (1925 – 1938) alebo kníhtlačiareň Ungmegyi (1922 – 1932), ktorá sa spájala s menom Gejza Kreisler. Naopak, len k jednému roku, a to k roku 1938 evidujeme kníhtlačiarnie Invalid; Sv. Bazil; Geliš Mozes alebo Grafolux. Pri kníhtlačiarniach v meste bol uvedený i podnik Östereicher J., známkovacie prístroje (1927 – 1928) či úč. spoločnosť Elemér Lám (1922 – 1928), na ktorú nadviazala Lám-dobozgyár, resp. Lám továreň na krabice (1929 – 1938), čo je pri evidencii vyprofilovaných kníhtlačiarní podobne atypické.³²

Na druhom mieste v počte kníhtlačiarní doložených v ročenke figurovalo mesto Mukačevo. Počas 20. rokov pôsobili podniky – živnosti Moritz Grünbaum (1922 –

31 Výpis z rokov 1922 – 1939. Znak „-“ znamená, že tlačiareň podľa ročenky v meste nepôsobila.

32 Aj tento príklad poukazuje na fakt, že ročenka evidovala nielen kníhtlačiarnie, ale i tlačiarne, ktoré tlačili iné typy dokumentov.

1924) alebo Káhán a Fried (1922 – 1924) či Reform, Bellák Rezső (1925 – 1927). Aj v tejto lokalite pôsobilo niekoľko tlačiarň dlhšie, ako napríklad firma Gross bratia (1922 – 1932, 1938). Nevylučujeme, že hoci bola činná, vypadla z neznámych dôvodov v niektorých rokoch z evidencie ročenky. Medzi dlhodobo pôsobiace kníhtlačiarnie v Mukačeve patrila kníhtlačiareň Albert Nagy (1922 – 1924, 1928 – 1938), Bernát Meisels (1922 – 1938), Grafika (1928 – 1936, resp. aj 1937 – 1938 ako Grafia), Grünstein Moritz (1925 – 1936), Karpatia (1923 – 1932, 1935 – 1936, pri nej poznáme aj adresu „Zrinyi ul. 5.“), ďalej Nekudah (1928 – 1938) či Pannonia (1922 – 1938). Výnimočne jeden rok činnosti evidujeme pri kníhtlačiarni Kalvin (1937) a H. Guttmann (1938).

Na treťom mieste v počte doložených kníhtlačiarní bolo Berehovo. Podľa ročenky niekoľko z nich evidujeme ako činné len pár rokov, ako Tomáš Balogh (1922 – 1924), Eugen Nagy (1922 – 1924). Výnimočne ku koncu sledovaného obdobia je doložená Typografia (1937 – 1938); Karpathia (1938). Medzi dlhodobo pôsobiace kníhtlačiarnie v ročenke nachádzame Haladás (1922 – 1938); Kálvin (1925 – 1936); tlačiareň Merkur (1925 – 1938). Stretávame sa aj s viacerými Engelovcami, a to Eugenom Engelom (1922 – 1927, ako Engel Eužen 1938), Jenöom Engelom (1928 – 1937) a Júliusom Engelom (1938).

Tri dlhodobejšie funkčné kníhtlačiarnie vieme doložiť v meste Vynohradiv. Šlo o firmu – živnosť Ackermann Karol (1929 – 1937); Klein Vojtech (1927 – 1939); Ústredná kníhtlačiareň (1929 – 1939).³³ Evidovaný len v niekoľkých rokoch činnosti bol Karol Czuckermann (1927, 1928).³⁴

Mesto Chust bolo ukážkou stabilne pôsobiacich dvoch kníhtlačiarní, a to Ignaz Ausländer (1922 – 1939) a Martin Salamon (1922 – 1939). Výnimkou je tlačiareň Vojtech Klein, tá bola podľa ročenky činná len na konci sledovaného obdobia (1938, 1939). V Rachove pôsobil dlhodobo jeden tlačiar Samuel Farkas (1927 – 1939) a v Tjačive Leopold Szabó (1925 – 1939).

Pri analýze sme zistili, že počet miest, kde mali pôsobiť kníhtlačiarnie sa tiež menil – odrážalo to vývoj, počet tlačiarň v nej činných. No hoci tlačiarne boli funkčné, avšak pre prípadné nedodanie informácie redakcii (v ten-ktorý rok) nemuseli byť uverejnené. Je to napríklad možné v prípade lokalít, keď sa pre isté roky vyskytla v ročnom prehľade len jedna kníhtlačiareň, ako Glan/ucz Moritz v Iršave (1925 – 1927, 1938 – 1939), Klein Jozef v Koroleve (1934 – 1936). V Svaľave pôsobil Goldenberg a Hecht (1925 – 1927), neskôr Samuel Deutsch (1933 – 1934, 1938, 1939), ktorého ročenka evidovala nepravidelne. V Kosyne bola evidovaná kníhtlačiareň len v rokoch 1925 – 1927, a to Vojtech Klein, a v roku 1938 Klein Bernát. Vo Vyloku bola podobne len jedna kníhtlačiareň, a to Bleier Moric v roku 1927, dve v roku 1938, a to E. Bleyer, M. Bleyer. Na konci sledovaného obdobia sa vyskytla lokalita Volovec s jedným tlačiarom K. Meiselsom (1938, 1939). Je ešte potrebné spomenúť, že v 30. rokoch (asi 1934 – 1937) sa pri niektorých tlačiarňach vyskytlo označenie, že boli necenníkové (neceníkové).³⁵

V čase 2. svetovej vojny, v roku 1939, z dôvodu politicko-vojenských faktorov neboli v ročenke doložené tlačiarne z veľkých miest ako Berehovo, Mukačevo či Užhorod, hoci v predošlých rokoch áno a šlo by najskôr o podobne nezanedbateľné ukazovatele dokladajúce funkčné kníhtlačiarnie. V rámci toho dedukujeme, že po-

33 Najskôr predtým Ugočská ústredná tlačiareň (1927, 1928).

34 Nevylučujeme pôsobnosť dlhšie, Zuckermann K. (1938, 1939).

35 V ročenke sú označené hviezdičkou * ako tlačiarne necenníkové.

čet existujúcich a činných tlačiarní na Podkarpatskej Rusi v danom období najskôr nebude úplný, no ročenka napriek tomu dokladá ich existenciu a činnosť v období 1. ČSR. Kvalitu a správnosť údajov v ročenke vieme sčasti konfrontovať v rámci slovenských pomerov. Ich analýzu sprístupnime v inej štúdii.

Prehľad doložených kníhtlačiarní na Podkarpatskej Rusi podľa *Ročenky československých kníhtiskařů* uvádzame (v prílohe č. 1) podľa jednotlivých sídel (radených abecedne), v rámci nich podľa prvého výskytu – roku a názvu v ročenke. Ak sa názov kníhtlačiarnie, meno/monogram vyskytoval vo viacerých formách, tie uvádzame kvôli prehľadnosti v poznámke pod čiarou (aj s chybou, preklepom – zámenou písmen v slove), ak sme ich vedeli priradiť/identifikovať. Ak vieme doložiť právneho nástupcu, uvádzame ho následne.

Pri každej (kníh)tlačiarňi sú v okrúhlych zátvorkách uvedené roky pôsobenia, čím aktualizujeme stav poznania pri výskume dejín knižnej kultúry na tomto území z pohľadu *Ročenky československých kníhtiskařů*, ktorá mala snahu každoročne sprehľadniť všetky funkčné kníhtlačiarnie na vtedajšom území 1. ČSR.

Príloha 1. *Kníhtlačiarnie/tlačiarnie podľa Ročenky československých kníhtiskařů:*³⁶

Berehovo

- Tomas Balogh (1922 – 1924)
- Haladás (1922 – 1938)³⁷
- Eugen Engel (1922 – 1927, 1938)³⁸
- Eugen Nagy (1922 – 1924)³⁹
- Kálvin (1925 – 1936)⁴⁰
- Merkur (1925 – 1938)⁴¹
- Engel Jenö (1928 – 1937)
- Typografia (1937 – 1938)⁴²
- Engel Julius (1938)
- Karpathia (1938)

Chust

- Ignaz Ausländer (1922 – 1939)⁴³
- Martin Salamon (1922 – 1939)⁴⁴
- Klein Vojtech (1938 – 1939)

36 Výpis z rokov 1922 – 1939.

37 Haladás, Haladás – tlačiareň. K r. 1937 ako necenníková tlačiareň.

38 Engel Evžen, Engel Eužen.

39 Nagy Eugen.

40 Kalvin – tlačiareň, Kalvin.

41 Merkur – tlačiareň. K r. 1937 ako necenníková tlačiareň.

42 K r. 1937 ako necenníková tlačiareň.

43 Ausländer Ignaz/ Ignac/ Ignác.

44 Salamon Martin.

Iršava

- Glancz Moritz (1925 – 1927, 1938 – 1939)⁴⁵

Korolevo

- Klein Jozef (1934 – 1936)⁴⁶

Kosyno

- Klein Béla (1925 – 1927)⁴⁷
- Klein Bernát (1938)

Mukačevo

- Gerb.[üder] Gross (1922 – 1932, 1938)⁴⁸
- Moritz Grünbaum (1922 – 1924)⁴⁹
- Káhán u.[nd] Fried. (1922 – 1924)
- Bernát Meisels (1922 – 1938)⁵⁰
- Adalbert Nagy (1922 – 1924, 1928 – 1938)⁵¹
- Pannonia (1922 – 1938)⁵²
- Karpatia (1923 – 1932, 1935 – 1936)⁵³
- Grünstein Moritz (1925 – 1936)⁵⁴
- Grünstein Moric & Sohn (1937 – 1938)
- Reform, Bellák Rezsó (1925 – 1927)⁵⁵
- Grafika (1928 – 1936, (1937 – 1938?))⁵⁶
- Nekudah (1928 – 1938)
- Novotný a Bartosch (1928 – 1932)
- Grosz Salamon (1933 – 1934)
- Novina (1933 – 1936)
- Typografia (1936 – 1938)
- Kalvin (1937)
- Guttmann, H. (1938)

Rachov

- Farkas Samuel (1927 – 1939)⁵⁷

45 Glauz Moric, Glancz Móric.

46 K r. 1934 – 1936 ako necenníková tlačiareň.

47 Klein Vojtech.

48 Gross Gerb., Gross bratia, Gross Testvérek, Grosz Testvérek.

49 Grünbaum Moritz.

50 Meisels Bernát, Neisels Bernát.

51 Nagy Adalbert/Albert, Nagy Albert, Magy Albert.

52 Pannonia, Pannónia.

53 Karpathia.

54 Grünstein Moric.

55 Reform, Bellák Rezső, Reform, Bellák Rudolf.

56 Najskôr ako Grafia k r. 1937 – 1938.

57 Farkas Sámson. K r. 1934 – 1936 ako necenníková tlačiareň.

Svaľava

- Goldenberg és Hecht (1925 – 1927)⁵⁸
- Deutsch Samuel (1933 – 1934, 1938 – 1939)⁵⁹

Tjačiv

- Szabó Lipót (1925 – 1939)⁶⁰

Užhorod

- Elemér Lám (1922 – 1928)⁶¹
- G. Kreisler (1922 – 1924, 1935 – 1938)⁶²
- Julius Foldesi (1922 – 1938)⁶³
- Ungmegyi (1922 – 1932)⁶⁴
- Unio (1922 – 1936)⁶⁵
- Štátna kníhtlačiareň (1922 – 1938)⁶⁶
- Gelisch Miksa (1925 – 1928)⁶⁷
- Křivánek a Miravčik (1925 – 1928)
- Školjana Pomošč (1925 – 1938)⁶⁸
- Viktoria (1925 – 1938)
- Miravčik, Juraj (1927 – 1932, 1937 – 1938)⁶⁹
- Östereicher J., známkovacie prístroje (1927 – 1928)
- Svoboda – tlačiareň (1927 – 1938)⁷⁰
- Tlačiareň O. O. Vasilianů (1927 – 1937)⁷¹
- Křivánek a spol. (1929 – 1932, 1935 – 1936)⁷²
- Lám–dobozgyár (1929 – 1938)⁷³
- Révay O. (1929 – 1932)
- Génusz (1933 – 1934)
- Miravčik Eugen (1933 – 1936)
- Novina (1937 – 1938)

58 Goldenberg & Hecht.

59 Deutsch, S.

60 Szabó Leopold. K r. 1934 – 1937 ako necenníková tlačiareň.

61 Lám Elemér, Lám Elemér r.t., Lám Elemér, úč. spl./spol.

62 Kreisler G., Kreisler Géza.

63 Foldesi Julius, Földesi Julius, Földcesi Julius, Földessy Julius. K r. 1935 ako necenníková tlačiareň.

64 Ungmegyei könyvnyomda (G. Kreisler), Ungmegyeikönyvnyomda – Kreisler Gejza.

65 Unio, úč. spol.; Union, úč. spol.

66 Štátna Kníhtlačiareň.

67 Gelisch Max.

68 Skolnaja Pomošč – kníhtlačiareň, Skolnaja Pomošč kníhtlač., Skolnaja Pomošč, Školnaja Pomošč.

69 Miravik Jiří, Miravčik J.

70 Svoboda, tlačiareň.

71 K r. 1934 – 1937 ako necenníková tlačiareň.

72 Křivánek a spol.

73 Lám, továreň na krabice; Lám E., úč. spol.

- Invalid (1938)
- Sv. Bazil (1938)
- Geliš Mozes (1938)
- Grafolux (1938)

Veľké Berezné

- Deutsch H. (1925 – 1939)⁷⁴

Volovec

- Meisels K. (1938 – 1939)

Vylok

- Bleier Moric (1927)
- Bleyer, E. (1938)
- Bleyer, M. (1938)⁷⁵

Vynohradiv

- Czuckermann Karol (1927 – 1928)
- Klein Vojtech (1927 – 1939)
- Ugočská ústredná tlačiareň (1927 – 1939)⁷⁶
- Ackermann Karol (1929 – 1937)
- Zuckermann K. (1938 – 1939)

Zoznam bibliografických odkazov:

Literatúra:

Česká retrospektivní bibliografie Řada 2, díl 2. Časopisy. Časopisy České republiky 1919 – 1945 (CERBI C2). Část 1. Bibliografie. Sv. 2. L – S. Spracoval Jaromír Kubiček a kol. Brno : Sdružení knihoven ČR – Moravská zemská knihovna, 2006. 544 s. ISBN 80-86249-36-0, ISBN 80-86249-26-3 (kompletné dielo).

Encyklopédia Slovenska. III. zv., K – M. Bratislava : Veda – vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1979, s. 97.

JARONĚ, Karel. Knihtlač na Slovensku a Podkarpatskej Rusi. In *Ročenka československých knihtiskařů*, roč. 18, 1935, s. 85 – 87.

Seznam knihtiskáren v ČSR. In *Ročenka československých knihtiskařů*, roč. 14, 1931, s. 284 – 287.

Seznam knihtiskáren v RČS. In *Ročenka československých knihtiskařů*, roč. 13, 1930, s. 264 – 267.

Seznam knihtiskáren v republice československé. In *Ročenka československých knihtiskařů*, roč. 5, 1922, s. 306 – 308.

Seznam knihtiskáren v republice československé. In *Ročenka československých knihtiskařů*, roč. 6, 1923, s. 246 – 248.

74 K r. 1934 – 1937 ako necenníková tlačiareň.

75 Nevylučujeme, že ide o jednu firmu – tlačiareň Bleier/ Bleyer, Moric/M.

76 Ústřední knihtiskárna, Ústredná knihtlačiareň, Központi könyvnyomda.

- Seznam knihtiskáren v republice československé. In *Ročenka československých knihtiskařů*, roč. 7, 1924, s. 233 – 235.
- Seznam knihtiskáren v republice československé. In *Ročenka československých knihtiskařů*, roč. 8, 1925, s. 269 – 272.
- Seznam knihtiskáren v republice československé. In *Ročenka československých knihtiskařů*, roč. 9, 1926, s. 330 – 332.
- Seznam knihtiskáren v republice československé. In *Ročenka československých knihtiskařů*, roč. 10, 1927, s. 298 – 301.
- Slovensko: Kultúra. 2. časť. diel 4.* Zost. Karol Rosenbaum a kol. Bratislava : Obzor, 1980, s. 499 – 501.
- ŠKRÁBEK, Karel. Seznam knihtiskáren v ČSR. In *Ročenka československých knihtiskařů*, roč. 15, 1932, s. 282 – 285.
- ŠKRÁBEK, Karel. Seznam knihtiskáren v ČSR. In *Ročenka československých knihtiskařů*, roč. 17, 1934, s. 254 – 257.
- ŠKRÁBEK, Karel. Seznam knihtiskáren v RČS. In *Ročenka československých knihtiskařů*, roč. 12, 1928 (správne 1929), s. 287 – 290.
- ŠKRÁBEK, Karel. Seznam knihtiskáren v RČS. In *Ročenka československých knihtiskařů*, roč. 16, 1933, s. 241 – 243.
- ŠKVARNA, Dušan a kol. *Lexikón slovenských dejín*. 2. dopl. vyd. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1999. 381 s. ISBN 80-08-02977-3.
- VONDRÁČEK, A. Seznam knihtiskáren v Česko-Slovenské republice. In *Ročenka československých knihtiskařů*, roč. 22, 1939, s. 178.
- VONDRÁČEK, K. Seznam knihtiskáren v RČS. In *Ročenka československých knihtiskařů*, roč. 11, 1928, s. 258 – 261.
- VONDRÁČEK, R. Seznam knihtiskáren v ČSR. In *Ročenka československých knihtiskařů*, roč. 18, 1935, s. 205 – 208.
- VONDRÁČEK, R. Seznam knihtiskáren v ČSR. In *Ročenka československých knihtiskařů*, roč. 19, 1936, s. 247 – 250.
- VONDRÁČEK, R. Seznam knihtiskáren v ČSR. In *Ročenka československých knihtiskařů*, roč. 20, 1937, s. 237 – 240.
- VONDRÁČEK, R. Seznam knihtiskáren v ČSR. In *Ročenka československých knihtiskařů*, roč. 21, 1938, s. 279 – 282.

Online zdroje:

<https://aleph.nkp.cz>

<https://www.aspi.sk>

<https://www.digitalniknihovna.cz>

L'UDIA A DOBA

*William Shakespeare, bronzová busta vo Verone.
Foto: Judita Kurimaiová*

TIHAMÉR KOHÁNYI – Z MINULOSTI ŠARIŠSKÉHO VYSTÁHOVALECTVA¹

Patrik DERFIŇÁK

Abstract: *Tihamér Kohányi - From the History of Emigration from the Šariš Region.* In the second half of the 19th century, the Šariš region was a significant source of emigration to North America. Among the émigrés was Tihamér Kohányi from Tročany, who established himself in the United States as a prominent cultural and political figure. He is best known as the publisher and editor of the Hungarian-language newspaper *Szabadság*, which became a key resource for Hungarian immigrants. Kohányi's enduring connection to Šariš is explored through his personal and professional activities, illustrating his influence on Hungarian émigré communities and his homeland.

Key words: Tihamér Kohányi. Emigration. Šariš region. Tročany. Cleveland. 19th century. 20th century.

Vystáhovalctvo predstavovalo v druhej polovici 19. a začiatkom 20. storočia v rámci uhorskej spoločnosti osobitý fenomén. Jeho prvé masovejšie prejavy sa od 70. rokov 19. storočia spájajú práve s priestorom Šarišskej stolice, až následne aj s oblasťami severného a severovýchodného Uhorska. Vo väčšine prípadov je tendencia vnímať ho ako problém týkajúci sa tých najchudobnejších vrstiev spoločnosti, ktoré kvôli absencii vzdelania a možnosti zabezpečiť si svoje základné materiálne potreby, hľadali pracovné príležitosti a často aj nové domovy v zahraničí. Škála ľudí, ktorí odchádzali za prácou, vidinou lepšieho uplatnenia alebo len z čirej zvedavosti či túžby po dobrodružstve z vlasti do rôznych častí sveta však bola oveľa širšia a pestrejšia. Početná skupina ľudí opustila Uhorsko napríklad v dôsledku obáv z represálií po porážke revolúcie v rokoch 1848/1849. Ďalší využili možnosti, ktoré im pri hľadaní lepších najmä materiálnych či profesionálnych podmienok na existenciu poskytovalo nielen rozsiahle územie habsburskej monarchie, ale najmä zahraničie, kam odchádzali za vzdelaním. Pritom ich návrat do rodnej krajiny nebol, podobne ako je to časté aj v súčasnosti, ani zďaleka pravidlom.

Medzi ľuďmi, ktorí svojím pôvodom, vzdelaním či materiálnym zabezpečením nenapĺňajú typický obraz vystáhovalcov, patril aj Tihamér Kohányi. Ide o pozoruhodnú osobnosť, ktorá sa podobne ako ďalší rodáci zo Šarišskej stolice, napríklad Anton Štefan Ambrose,² spájajú s počiatkami vydávania periodickej tlače určenej

1 Text vznikol ako súčasť riešenia projektu *KEGA 0001PU-4/2023 Pamiatky vystáhovalctva z územia Slovenska do Severnej Ameriky na Slovensku*.

2 Pôvodne Anton Štefan Ambrosi sa narodil 16. 10. 1867, z rodnej obce Kobyly (dnes okres Bardejov) sa do Spojených štátov amerických vystáhoval v roku 1882. Postupne sa stal známym nielen ako novinár, ale tiež ako kultúrny pracovník v prostredí amerických vystáhovalcov. Založil jeden z najstarších slovenských časopisov *Slovák v Amerike*, v meste Plymouth, prvé číslo vyšlo dňa 21. 12. 1889.

pre vysťahovalcov z Uhorska najmä do Spojených štátov amerických. Kým Janko Slovenský³ či Anton Štefan Ambrose vydávali svoje noviny v šarišskom nárečí, resp. v slovenčine, Tihamér Kohányi sa postupne vypracoval medzi najvýznamnejších novinárov a vydavateľov orientujúcich sa na maďarsky hovoriacich vysťahovalcov.

Ako potomok starých šarišských zemianskych rodín, s prídomkom z Kochanoviec a Tročian, sa narodil v Uhorských Raslaviciach 22. marca 1863.⁴ Jeho otec Gustáv Kohányi bol drobným statkárom v Tročanoch (dnes okres Bardejov). Matka Gabriela Dobay pochádzala zo starobylého rodu, ktorého hlavným sídlom bola šarišská obec Dubovica (okres Sabinov). Jeho členovia sa v uhorských dejinách už od stredoveku objavovali najmä ako schopní vojaci.⁵ Bratrancom Tihaméra Kohányiho z otcovej strany bol pomerne známy spisovateľ Gyula Kohányi.⁶ Rodinné prostredie, ktoré sa v priebehu 19. storočia podobne ako väčšina uhorskej šľachty stále výraznejšie hlásilo k uhorskému vlastenectvu, postupne a veľmi výrazne sformovalo názory mladého Tihaméra Kohányiho i jeho vzťah k rodnému regiónu.

Rodičia Tihaméra Kohányiho síce nepatrili medzi zámožnú šarišskú honoráciu, pre svojho syna sa ale usilovali zabezpečiť aspoň čo najlepšie vzdelanie. Zvolili pritom v tom čase tradičný postup. Úspešne absolvoval Kráľovské katolícke vyššie gymnázium v Prešove. Následne odišiel do Pešti, aby sa na tamojšej univerzite venoval štúdiu práva.⁷ Získanie diplomu by mu zabezpečilo možnosť otvoriť si vlastnú advokátsku prax, alebo získať solídne miesto na niektorom z centrálnych či

*Kohányi Tihamér,
In KENDE, Géza. Magyarok
Amerikában I. – II. Cleveland,
1927, s. 198.*

- 3 Janko Slovenský (1856 – 1900), rodák z Krompách, pôvodne učiteľ, do Ameriky sa vysťahoval roku 1879. Pracoval ako baník, tesár i robotník v továrni, v rokoch 1880 – 1886 zamestnanec rakúsko-uhorského konzulátu. V rokoch 1885 – 1886 založil prvý slovenský časopis/noviny *Bulletin*, vydávaný v šarišskom nárečí. V roku 1886 začal vydávať *Amerikánsko-slovenské noviny*. Vydal tiež *Americký Tlumač ku naučeniu še najpotrebnejších, začatečných známoscoch z anglickej reči pre Uherských Slovákov v Amerike žijúcich*. Pittsburgh : Amerikánsko -slovenské noviny, 1887.
- 4 Dnes obec Raslavice (okres Prešov), ktorá vznikla neskorším spojením Uhorských, resp. Maďarských Raslavíc so Slovenskými Raslavicami. Pokrstený bol v tamojšom rímskokatolíckom kostole. Práve v súvislosti s krstom sa objavujú aj iné dátumy narodenia, napríklad 23. 3. 1863. Bližšie napr. Emlékezés Kohányi Thamérra. In *Detroiti Ujság*, roč. 53, 1963, č. 16, s. 4.
- 5 Jeden z jeho príbuzných bol Jozef Dobay (1820 – 1898), profesionálny vojak, ktorý sa po zložitých životných i profesijných peripetiách stal v 70. a 80. rokoch 19. storočia v rámci uhorskej časti armády nielen veliteľom bratislavského vojenského obvodu, ale získal i hodnosť podmaršála.
- 6 Kohányi Gyula (1872 – ? ??), novinár, publicista, učiteľ, úradník na panstve grófa G. Andrásyho.
- 7 *A Budapesti Királyi Magyar Tudomány-Egyetem Almanachja 1880 – 1881*. Budapest : Magyar kir. Egyetemi Könyvnyomda, 1881, s. 72. Opäť ako študenta prvého ročníka ho evidovali aj v rokoch 1883 – 1884. Bližšie: *A Budapesti Királyi Magyar Tudomány-Egyetem Almanachja 1883 – 1884*. Budapest : Magyar kir. Egyetemi Könyvnyomda, 1884, s. 82.

stoličných úradov. Budapešť v tomto smere ponúkala i napriek podstatne vyšším nákladom na štúdium lepšie možnosti uplatnenia, ako región Šariša či severovýchodného Uhorska. I preto zrejme rodičia nezvolili inak kvalitnú a svojho druhu najväčšiu Právnickú akadémiu v krajine, ktorá sa nachádzala v Prešove, ale poslali syna študovať do hlavného mesta. Ako sa následne ukázalo, nebolo to dobré rozhodnutie. Pri štúdiu práva vydržal Tihamér Kohányi oficiálne dva roky. Oveľa viac ako prednášky profesorov ho však zaujal rušný spoločenský život hlavného mesta, so všetkými svojimi pozitívnymi, ale i negatívnymi dôsledkami. Okúzlila ho atmosféra kaviarní, divadiel, cigánskych kapiel a vinární. Takýto spôsob života bol celkom logicky nad možnosti nezamožného študenta a priniesol mu značné dlžoby. Tie sa pokúsil, podobne ako mnohí ďalší, vyriešiť podpísaním zmeniek úžerníkom. Tieto dlžoby ho ale neskôr prenasledovali, aj keď sa z neúspešných štúdií vrátil domov. Aby aspoň zmiernil hroziace ťažkosti, pokúsil sa nájsť si zamestnanie, ktoré by ho dokázalo užiť.⁸ Bez ukončeného vzdelania sa mu ale ponúkalo iba málo vhodných príležitostí. I preto začal pracovať ako novinár. Najprv prispieval do prešovských *Sárosmegyei Közlöny*. Následne pôsobil v rôznych redakciách, spočiatku na vidieku, neskôr i v hlavnom meste. V roku 1885 sa napríklad stal redaktorom novín *Nyirvidék*, vychádzajúcich v Nyíregyháze, neskôr redigoval noviny *Újpest és Vidéke*, pričom súčasne bol spolupracovníkom periodika *Egyetértés*.⁹

Skúsil prácu dopisovateľa, dokonca sa pokúsil aj o vydávanie vlastných novín. Nič z toho mu však v konečnom dôsledku neprinieslo tak potrebný finančný úspech. Zarobil si síce na skromné živobytie, dlhy zo študentských čias ho však stále prenasledovali.¹⁰ Neistá perspektíva práce novinára, finančné problémy, potreba získania formálneho vzdelania i tlak zo strany rodiny ho viedli k tomu, že sa ešte raz pokúsil vrátiť na univerzitu. Chcel urobiť všetko preto, aby predsa len získal právnické vzdelanie a v konečnom dôsledku možnosť lepšieho spoločenského uplatnenia. Bol to ale opäť neúspešný pokus. Tihamér Kohányi sa preto zo zúfalstva rozhodol pre únikový plán v tomto období a takejto situácii často využívaný. Za vidinou lepšej budúcnosti sa vydal na cestu do Ameriky. V októbri 1889 bol už v Brémach. Toto prístavné mesto predstavovalo pre uhorských vysťahovalcov jeden z najčastejšie využívaných východiskových prístavov pre cestu do Nového sveta. Na parníku Saale, ktorý patril spoločnosti Lloyd sa vydal na plavbu cez oceán. Jeho situácia bola len o niečo málo lepšia ako väčšiny nemajetných vysťahovalcov. Ako neskôr uviedol, v kufri mal jeden oblek, niekoľko košiel a 24 golierov. Vo vrecku zase 80 dolárov. Z nich ale väčšinu zaplatil za cestu a stravu. Čo ale bolo dôležité, v Amerike mal už niektoré kontakty, vďaka ktorým sa aspoň na nejaký čas mohol

8 Niektorí z autorov túto fázu jeho života uzatvárajú stručným konštatovaním, že „po ukončení štúdia práv sa vrátil domov“. Napríklad BATÁRI, Gyula. *Fejezetek a külföldi magyar sajtó történetéből (1853 – 1920)*. Budapest : Országos Széchényi Könyvtár, 1999, s. 36.

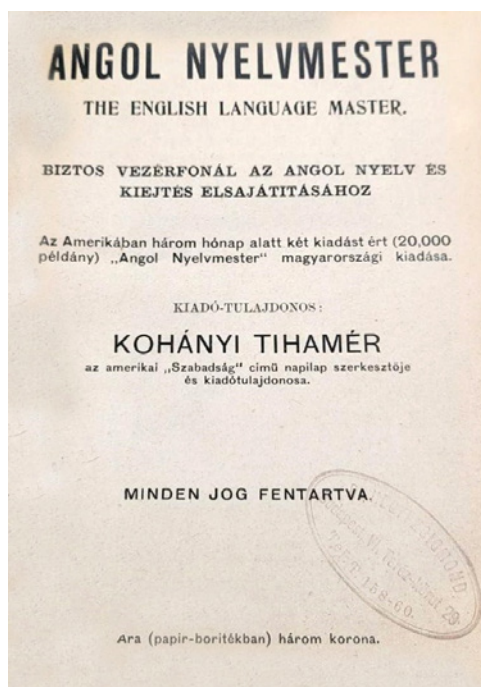
9 V súvislosti s touto časťou jeho redaktorskej a novinárskej kariéry sa objavuje aj informácia, že noviny *Újpest és Vidéke* kúpil. Neskôr, keďže sa mu nepodarilo finančne ich výraznejšie pozdvihnúť, ich zase predal. Bližšie: WARM, Miklós. *Kohányi Tivadar élete*. Cleveland Ohio, 1913, s. 45-48.

10 Emlékezés Kohányi Thamérra. In *Detroiti Ujság*, roč. 53, 1963, č. 16, s. 4.

stať dopisovateľom amerických *Magyar Nemzet*.¹¹

Komunikatívnosť, pracovitosť a vytrvalosť, to boli dôležité vlastnosti, ktoré Tihamérovi Kohányimu mohli pomôcť na ceste k úspechu. Samé o sebe by ale pravdepodobne nestačili. Dôležité boli tiež kontakty a pomoc, ktorú potreboval ako každý, kto prišiel do nového úplne odlišného prostredia. Už prvá informácia, ktorá sa zachovala o jeho aktivitách v Spojených štátoch amerických naznačuje, že si túto skutočnosť uvedomoval. Hneď po príchode, 12. novembra 1889 totiž navštívil priestory *Amerického uhorského spolku* (Amerikai Magyar Szövetség) New Yorku. Ako neskôr uviedol, v tom čase mal už len štyri doláre, preto sa v prvom rade usiloval získať nejaké zamestnanie. Pracovných možností bolo v tom čase pre prisťahovalcov dosť. Väčšinou ale išlo o ťažkú, nebezpečnú a slabo platenú manuálnu prácu. Dostal napríklad ponuku, aby pracoval ako baník v jednom z ťažobných úsekov v Pensylvánii. On sám neskôr spomínal, že ako „syn z panského domu v rodnej Šarišskej stolici“, mal po svojom príchode do Ameriky možnosť spoznať rôzne podoby pekla, v ktorých pôsobili emigranti prichádzajúci z Uhorska. Ponúkané miesto však musel prijať. Krátkodobá práca v bani či zamestnanie podomového obchodníka s knihami, boli pre Tihaméra Kohányiho cennou životnou lekciami. Neskôr o tom napísal: „Chodil som od domu k domu, od dediny k dedine, spoznal som pomery, nazrel do života, životného štýlu a zvykov chudobných ľudí. Nebola to príjemná práca, to je pravda.“¹² Na druhej strane mu ale toto obdobie života umožnilo spoznať reálnu situáciu ľudí, ktorým sa aj on sám neskôr usiloval pomáhať pri začlenení do americkej spoločnosti. Skúsenosti, ktoré postupne získal, dokázal neskôr využiť ako redaktor a novinár vo svojich článkoch.

Z týchto prvých mesiacov života v Amerike si skutočne odniesol veľa: „... žil som na vlastné náklady, mäso a všetko potrebné som nakupoval v „kompania stór“, sám som si ho piekol alebo varil. Je šťastím, že som veci pochopil hneď a tak ako bolo

Príručka pre lepšie zvládnutie anglického jazyka (1909).

11 SZINNYEI, József. *Magyar írok élete és munkái*. Kohányi Tihamér, (orsóczi, trócsányi és kohányi), <https://mek.oszk.hu/03600/03630/html/>.

12 Zaujímavé v tomto smere sú aj jeho ďalšie spomienky: „Cez zimu šliapať po snehu a blate, chodiť od domu k domu s dvoma ťažkými taškami po neprejazdných lesných cestách, ponúkať knihy vo všetkých jazykoch Rakúsko-Uhorskej monarchie, vycítiť aký národ, aké náboženské vyznanie majú tí, u ktorých klopm. Niekedy bolo treba dokonca dieťa kolísať, kým by si žena mohla kúpiť peknú náboženskú knihu.“ Bližšie napríklad B. F. Száz éves magyar sajtó. In *Magyar Végvár*, roč. 1, 1953, č. 7, s. 8.

treba. Cítil som, že počas tohto obdobia som sa naučil a videl viac ako za celý svoj dovtedajší život. Naučil som sa, aký ťažký je osud chudobného človeka a uvedomil si, akou cennou časťou uhorského národa by mohla byť táto doma zanedbávaná skupina, keby sa s ňou zaobchádzalo inak.“¹³

Postupne sa situácia začala meniť. Začiatkom roku 1891 prišiel do Clevelandu, kde na jar toho istého roku založil miestny *Spolok uhorskej mládeže* (Magyar Ifjusági Egylet). Napísal a hneď aj režíroval divadelnú hru. Tá sa stala prvým divadelným predstavením, ktoré herci v Clevelande odohrali v maďarskom jazyku. Vzápätí zorganizoval aj veľkú oslavu dňa narodenín L. Kossutha. O tomto podujatí neskôr napísal aj osobitný článok do novín *Magyar Nemzetőr*. Jeho meno sa medzi komunitou prisťahovalcov z Uhorska postupne stávalo stále viac známym. V prípade Tihaméra Kohányiho ale v plnej miere platí, že pre dosiahnutie úspechu je potrebné byť v správnej chvíli na správnom mieste. Do Clevelandu prišiel práve v období, keď sa predstavitelia miestnej po maďarsky hovoriacej komunity rozhodli, že nastalo vhodné obdobie a podmienky pre založenie vlastných novín. Tihamér Kohányi tak vycítil vhodnú príležitosť a zapojil sa do tejto iniciatívy. Podarilo sa založiť malú akciovú spoločnosť, ktorá mala noviny vydávať. Spoločnosť však nemohla začať svoju činnosť, keďže akcionári plne nesplatili svoje upísané cenné papiere. Zložitú situáciu sa nakoniec podarilo vyriešiť vďaka solidarite, ktorá medzi vystáhalcami existovala. Prostredníctvom kontaktov na M. Rózsafyho, zaujímavú osobnosť uhorskej emigrácie v USA, a jeho následnej podpore sa Tihamérovi Kohányimu podarilo získať pôžičku vo výške 600 dolárov.¹⁴ Vďaka tomu mohli byť doplnené chýbajúce prostriedky a noviny pod názvom *Szabadság* (Sloboda) mohli začať vychádzať. Ich prvé číslo vydali v Clevelande 12. novembra 1891. Tihamér Kohányi sa stal ich redaktorom. Jeho vplyv v periodiku ale rýchlo rástol, postupne sa preto stal aj ich vydavateľom.

Neboli to prvé v maďarskom jazyku vychádzajúce noviny v USA. Už v roku 1853 sa uskutočnil prvý pokus založiť takéto periodikum, pod názvom *A Magyar Szamüzöttet Lapja*. Vyšlo ale iba šesť čísel, čo vlastne reálne ukázalo, že maďarsky hovoriaca a čítajúca komunita v USA ešte nie je dosť početná na to, aby ekonomicky dokázala udržať existenciu novín. Ďalší neúspešný pokus uskutočnili v roku 1879, keď pod názvom *Magyar Amerika* vyšli v New Yorku opäť maďarsky písané noviny. Ani tie nemali dlhé trvanie. Úspešné boli až noviny „*Amerikai Nemzetőr* (1881 – 1899), ktoré sa podobne ako neskôr Tihamér Kohányi opierali o úzku spoluprácu s rôznymi spolkami a združeniami podporujúcimi maďarsky hovoriacich vystáhalcov do USA.¹⁵

Spočiatku týždenník *Szabadság*, vďaka podpore svojich čitateľov, postupne zmenil periodicitu na dve čísla týždenne. Od roku 1906 už vychádzal ako denník. Stal sa nielen informačným, ale tiež kultúrnym a spoločenským periodikom maďarsky

13 KENDE, Géza. *Magyarok Amerikában*. Cleveland, 1927, s. 191.

14 Mátyás Rózsafy, pôvodne bojoval v revolúcii 1848/1849, následne odišiel do Spojených štátov amerických, kde bojoval v občianskej vojne, neskôr sa venoval organizovaniu podpory v rámci komunit uhorských emigrantov.

15 BATÁRI, Gyula. *Fejezetek a külföldi magyar sajtó történetéből (1853 – 1920)*. Budapest : Országos Szechenyi Könyvtár, 1999, s. 19.

hovoriacich emigrantov v USA. To, že išlo o naozaj početnú komunitu sa prejavilo aj v roku 1902, keď v Clevelande postavili sochu L. Kossuthovi. Pri tejto akcii práve noviny vedené Tihamérom Kohányim zohrali veľmi dôležitú úlohu. Od roku 1906 sa už denník *Szabadság* stal najväčším v maďarskom jazyku vychádzajúcim periodikom v USA. Predstavoval základný zdroj informácií pre maďarsky hovoriace obyvateľstvo prichádzajúce z Uhorska. To na začiatku 20. storočia predstavovalo komunitu už s približne jeden a pol miliónom členov. Aj preto Tihaméra Kohányiho neraz označovali za jedného z najdôležitejších a najvplyvnejších mužov spojených s prisťahovalcami do Spojených štátov amerických. Pôsobil v množstve organizácií, vydával obľúbené noviny i ďalšie materiály, ktorými dokázal ovplyvňovať mienku veľkej masy ľudí. Z tohto dôvodu sa rýchlo dostal aj do pozornosti politikov. On sám, aj keď jeho prioritou bola novinárska a vydavateľská činnosť, udržiaval intenzívne kontakty nielen s americkými, ale aj uhorskými politikmi. Vo svojej pôvodnej vlasti sa orientoval najmä na predstaviteľov dvoch proti vládnucej Liberálnej strane opozičných politických skupín. Išlo o Stranu nezávislosti (Függetlenségi párt) a Stranu 1848 (Negyvennyolcas párt).¹⁶ Korešpondoval a bližšie vzťahy mal s viacerými ich predstaviteľmi, napríklad F. Kossuthom a A. Apponyim. Tihamér Kohányi, podobne ako väčšina národne cítiacich emigrantov smerujúcich z Uhorska do Ameriky, rešpektoval pôvodné ideály L. Kossutha. Svoju rodnú krajinu chcel vidieť slobodnú a nezávislú, podobne ako bola ich nová vlasť Spojené štáty americké. Mnohí z nich podľa svojich možností, či už finančnými darmi, organizáciou podujatí alebo prezentáciou politických a kultúrnych záujmov v tlači, urobili veľa najmä pre úspešné pôsobenie F. Kossutha. Do tohto politika z radov opozície vkladali veľké nádeje. Napriek tomu z konečného výsledku boli často sklamaní. Sám Tihamér Kohányi v tomto smere nebol výnimkou. Keď napríklad v roku 1906 odhaľovali v Budapešti sochu G. Washingtona, boli pôvodne opoziční politici, s ktorými dlhodobo spolupracoval, konečne súčasťou uhorskej vlády. No bol to práve F. Kossuth, ktorý už v tom čase nastúpil ako minister obchodu, kto odobral periodiku *Szabadság* právo byť poštou distribuované na území Uhorska. I keď vydavateľovi bolo jasné, že toto rozhodnutie je dôsledkom politických tlakov a krokov rakúsko-uhorského veľvyslanca v USA, znamenalo to pre neho nemalú finančnú stratu.

Vzájomné kontakty medzi Uhorskom a Spojenými štátmi americkými sa Tihamér Kohányi usiloval posilňovať rôznymi, často aj menej tradičnými spôsobmi. V roku 1902 napríklad prišiel s myšlienkou postaviť sochu G. Washingtona v Budapešti. Svoj nápad prezentoval na viacerých fórach, v prvom rade na stránkach novín *Szabadság*. Okrem iného pritom napísal: „*Tam v uhorskej vlasti určite pochopia, že táto veľká myšlienka amerických Maďarov sa zrodila z vízie budúcnosti a ak si touto sochou získame čo i len malú časť náklonnosti amerického národa pre maďarský národ, už aj tým sme veľa urobili.*“¹⁷

16 Od roku 1893 tieto dve strany presadzujúce program štátoprávnej a hospodárskej nezávislosti Uhorska spojili svoje sily. Začiatkom 20. storočia, najmä od roku 1905, keď sa predstavitelia tohto pomerne radikálneho prúdu spojili a Apponyiho Národnou stranou a Katolíckou ľudovou stranou, upustili od viacerých dôležitých bodov svojho politického programu (menová nezávislosť, samostatná uhorská centrálna banka, nezávislá hospodárska politika atď.) a stali sa umiernenou opozíciou. Po voľbách roku 1906 vytvorili dokonca koalíčnú vládu.

17 A Budapesti Washington Szobor. In *William Penn Life*, roč. 34, 1999, č. 4, s. 18.

Len málo ľudí predpokladalo, že tento nápad by bol realizovateľný. O to viac, že finančná zbierka, ktorá sa začala vo februári 1903 a trvala do roku 1905, nepriniesla dostatok peňazí na jeho uskutočnenie. Tihamér Kohányi sa nevzdával. Celú záležitosť sa rozhodol postaviť na medzinárodnú úroveň. V Clevelande založil *Spolok Washingtonovej budapeštianskej sochy* (Budapesti Washington Szobor Egyesület). Prostredníctvom neho následne nadviazal spojenie so spolkom, ktorý mal na starosti sochy a sochársku výzdobu v Budapešti. Jeho vedenie oficiálne požiadalo, aby mohli postaviť sochu G. Washingtona v hlavnom meste Uhorska. Na všeobecné prevzatie pomerne rýchlo dostal kladné rozhodnutie.¹⁸ Navyše socha mala získať dôstojné miesto. V centre, pri mestskom parku, na brehu jazera obklopeného stromami. So súhlasom, ktorý získal z Budapešti oslovil následne rôznych amerických politických predstaviteľov a inštitúcie, spolky, cirkvi i noviny. Výsledkom bolo, že v priebehu niekoľkých mesiacov, do 16. septembra 1906, priniesla zbierka o 8 629 dolárov viac, ako bolo potrebné na vytvorenie a postavenie Washingtonovej sochy v Budapešti.¹⁹

S financiami to Tihamér Kohányi nikdy nemal jednoduché. Na jednej strane dokázal úspešne získavať prostriedky na rôzne kultúrne a charitatívne aktivity. Inou záležitosťou však bola jeho osobná situácia. Aj keď noviny vychádzali a ich vplyv rástol, finančná situácia vydavateľa nebola celkom uspokojivá. Je otáznou nakoľko tomu prispeli čisto ekonomické dôvody a nakoľko situáciu komplikovali zložité vzťahy, ktoré mal on sám s niektorými ďalšími akcionármi novín. Najmä v prvých rokoch existencie periodika totiž akcionári nedostatočne podporovali, či v niektorých prípadoch sledujúc osobné i politické záujmy skôr bránili Tihamérovi Kohányimu v jeho aktivitách. Dokonca došlo aj k tomu, že mu zhabali tlačiareň, spolu s jedinou sadou maďarských písmen, ktoré mal k dispozícii. On sám sa často stával tiež terčom verbálnych útokov. Aj zo strany konkurencie došlo k pokusu ukradnúť zoznam predplatiteľov. Ukázalo sa však, že vytrvalosť T. Kohányiho bola rovnako veľká ako jeho pracovitosť. Postupne sa mu podarilo prekonať väčšie i menšie problémy. K prvým veľkým úspechom možno zaradiť spojenie s newyorským konkurentom, novinami *Magyar Hirmondó* (Uhorský spravodaj). Ešte výraznejším úspechom bola kúpa a tak fakticky pohltie najväčšieho konkurenta medzi periodikami v maďarskom jazyku vydávanými v Spojených štátoch amerických, novín *Magyar Napilap* (Uhorský denník). Toto spojenie sa uskutočnilo v roku 1909. Vďaka týmto aktivitám sa Kohányiho *Szabadság* zaradil do jednej skupiny k najvýznamnejším emigrantským združeniam, cirkevným spolkom a periodikám, ako napríklad *New York Magyar Népszava*, ktoré najmä od 80. rokov 19. storočia viac či menej pomáhali prisťahovalcom z Uhorska zorientovať sa v novom prostredí.

18 Dôvodom, prečo bola žiadosť vybavená kladne bolo viac. Svoju nezanedbateľnú úlohu pritom zohrala návšteva nemeckého cisára Viliama II. roku 1897. Ten sa mal o hlavnom meste Uhorska vyjadriť pochvalne, vyčítal iba skutočnosť, že sa v ňom nachádza málo sôch. Toto konštatovanie viedlo v nasledujúcich rokoch k urýchlenej výstavbe množstva významných pamätníkov. Sám cisár František Jozef I. venoval na tento účel 400 000 korún. Do roku 1910 postavili 37 nových sôch, z toho iba dve boli „nehorské“, pamätník Eugena Savojského a Tihamérom Kohányim iniciovaná socha Georgea Washingtona. Bližšie napr. LUKAC, John. *Budapešť 1900. Historický portrét mesta a jeho kultury*. Praha : Academia, 2021, s. 53.

19 A Budapesti Washington Szobor. In *William Penn Life*, roč. 34, 1999, č. 4, s. 19.

No nielen aktuálnymi či praktickými informáciami pravidelne uverejňovanými v novinách pôsobil Tihamér Kohányi na svojich čitateľov. Každý rok vydával aj hodnotný kalendár. Ten okrem rôznych užitočných informácií prinášal aj ďalší obsah, pričom do istej miery nadväzoval na tradície takýchto publikácií známych z uhorského prostredia. Na stále širšiu a početnejšiu maďarsky hovoriacu komunitu v Spojených štátoch amerických sa pokúsil pôsobiť aj v oblasti kultúry. Vo voľnom čase sa napríklad venoval písaniu divadelných hier. Tie, najmä prostredníctvom ochotníckych scén, prinášali obyvateľstvu poučenie i zábavu. Dokonca sa pokúšal aj o náročnejšie literárne útvary, vrátane románu.

Jeho prioritou ale bola pomoc ľuďom, ktorí postupne, stále vo väčšom počte prichádzali na americký kontinent. Aby im uľahčil komunikáciu v anglickom jazyku, resp. ich možnosti naučiť sa čo najrýchlejšie po anglicky, pripravil pre nich dvojjazyčnú maďarsko-anglickú príručku. Zaznamenala úspech a už v roku 1909, keď ju vydal, vyšli postupne hneď tri jej vydania.²⁰ Verejne známym sa stal aj vďaka nezištnej obhajobe záujmov uhorských prisťahovalcov. V Pittsburgu sa preto dokonca dostal do otvoreného konfliktu s predstaviteľmi niekoľkých amerických novín. Záujmy svojich rodákov bránil, aj keď to sám v podnikaní ani osobnom živote nemal jednoduché. Svojím otvoreným vystupovaním i prezentáciou kritických názorov si postupne narobil nepriateľov.

Výrazne sa tiež angažoval vo viacerých spolkoch a kultúrnych organizáciách. Stal sa členom a neskôr aj predsedom *Amerického uhorského spolku*. Jeho v poradí 22. výročné zasadnutie sa uskutočnilo začiatkom roku 1907 v Clevelande. V tom čase išlo už o organizáciu, ktorá mala 135 pobočiek a približne osemtisíc členov.²¹ Tihamér Kohányi na tomto zjazde predniesol jeden zo svojich povestných strhujúcich prejavov. Ani tu si pritom neodpustil otvorené prezentovanie svojich názorov, ktoré nie u každého zo zúčastnených vzbudili súhlas. Autor jedného z úvodníkov o jeho výrokoch konštatoval: „*Sú to možno pre niekoho trpké urážky, no ak sa chceme vyliečiť a problémy vyriešiť, musíme ich prehltnúť a stráviť.*“²² Narážal pritom okrem iného aj na samotný priebeh výročného zasadnutia. Už v rámci večerného spoločenského, zoznamovacieho večierku uzatvárajúceho prvý deň rokovania došlo medzi účastníkmi k sporom. Skôr ako samotná spolková myšlienka sa do popredia dostali osobné záujmy jednotlivcov, čo sa práve Tihamér Kohányi nebál otvorene pomenovať. O to viac, že cieľom spolku bolo v prvom rade „*naplňať všetky potreby a pokrývať životné situácie Maďarov v Amerike*“. Na dosiahnutie tohto zámeru spolok postupne vytvoril rôzne oddelenia, napríklad imigračné a zamestnanecké, kultúrne, právnej ochrany, dobročinné a zdravotnícke, tlačové i politické. Aj napriek nie diplomatickému vystú-

20 *Angol nyelvmester : The English Language Master*. Szerző Tihamér Kohányi. Cleveland : Szabadtság, 1909. 512 s.

21 Tento stav počtu členov potvrdzovalo aj finančné hospodárenie spolu. Ročné členské vo výške 50 centov síce neuhradil každý, i tak sa na týchto príspevkoch vyzbieralo za rok 1906 celkovo 3 628,75 dolárov. Celkové príjmy dosiahli 5107,36 a výdavky 3 359,91 dolárov. Hospodárenie spolku sa za rok 1906 skončilo prebytkom 1 747,45 dolárov. To ocenili účastníci zjazdu, pretože z týchto prostriedkov bolo možné dotovať rôzne fondy.

22 Az Amerikai Magyar Szövetség gyűlése. In *Amerikai Magyar Reformátusok Lapja*, roč. 8, 1907, č. 9, s. 2.

peniu zostal Tihamér Kohányi v 12-člennom vedení spolku aj počas nasledujúceho obdobia, pričom priamo zastupoval pobočku v pensylvánskom mestečku Odalinda.

Tihamér Kohányi je zaujímavou osobnosťou vo viacerých smeroch. Podľa niekoľkých dobových svedectiev mal výnimočne nečitateľný rukopis. To na prelome 19. a 20. storočia, keď písané texty iba postupne nahrádzali strojopisné dokumenty, predstavovalo značný problém. Jeden z kolegov o ňom napríklad napísal: „*Rozbolia človeka oči, ale aj hlava, kým vyhlásuje najmä taký text, ktorý napísal rýchlo a nervózne. V takýchto prípadoch, keď vôbec nekládol dôraz na úpravu.*“²³ Traduje sa, že nielen jeho zamestnanci a kolegovia, ale ani jeho bankári, napríklad Emil Kiss v New Yorku, niekedy nevedeli prečítať zaslané pokyny, a preto ho telegraficky museli žiadať o dodatočné vysvetlenie. Keďže sa Tihamér Kohányi odmietal naučiť písať na písacom stroji, spolupráca s ním, ako stále nervóznym a uponáhľaným človekom, bola komplikovaná.

Na druhej strane v maximálnej možnej miere usiloval o dodržiavanie dohodnutých pravidiel. Mnohí uhorskí spisovatelia sa v závere 19. a na začiatku 20. storočia sťažovali, že ich texty preberajú a vydávajú noviny vychádzajú v Spojených štátoch amerických bez toho, aby za to zaplatili akýkoľvek honorár. Neexistovali právne normy, ani dohody, ktoré by im mohli zaručiť právny nárok na odmenu. Jedinou výnimkou v tomto smere bol Tihamér Kohányi. Za prevzaté poviedky, novely i romány, ktoré publikoval vo svojich novinách, zasielal síce skromné, ale pre autorov cenné honoráre v dolároch. Niektorí z nich, napríklad známy a v tom čase populárny Géza Gárdonyi, tento jeho postup ocenili osobitným, veľmi srdečným poďakovaním.²⁴

O komplikovanej povahe i často nepredvídateľnom správaní sa Tihaméra Kohányiho sa rozprávali celé legendy. Ako zachytili v neskorších spomienkach: „*So svojimi podriadenými v mnohých prípadoch nezaobchádzal najzdvorilejšie, navyše často kvôli malicherným dôvodom. Najmä voči pracovníkom vo vlastnom vydavateľstve bol nielen veľmi prísny, ale neraz až neznesiteľným vedúcim. Ani v redakcii si spravidla nevyberal slová a to vysvetľuje skutočnosť, že sa u neho často menili zamestnanci. Mnohokrát si to aj sám priznal, že nervozita a vo všeobecnosti ťažká povaha ho v niektorých situáciách robia naozaj neznesiteľným. Nebol však schopný sa zmeniť. No neraz urobil aj to, že keď niekoho bezdôvodne urazil, o hodinku sa vrátil späť k nemu a poprosil ho o prepáčenie. Jeho podriadení to o ňom vedeli, a preto mu dovolili oveľa viac, ako by dovolili niekomu inému. Aj s priateľmi sa často pohádal. „Viem, že som človek s ťažkou povahou“ – povedal raz, „vidíš, že v sebe držím žiadosť o odpustenie. Priateľstvo sa začína tam, že človek odpustí chyby toho druhého, pričom súčasne vie, že ten druhý urobí to isté.“*“²⁵

Jeho zložitú povahu a nie vždy vopred odhadnuteľné reakcie neskôr priatelia charakterizovali už v trochu nadnesenej dobovej forme nasledovne: „*Je to srdečný človek, ktorý navonok ukazuje zachmúrenú tvár, aby schoval svoje srdce. Je to jemný muž, ktorý sa usiluje aj hory odstrániť z cesty. Chcel by odpočívateľ, no nevie to, pretože jeho duša*

23 Epizódok Kohányi életéből. In *Sáros*, 3, 1913, č. 35. s. 5.

24 Gárdonyi Géza zaslal 11. 8. 1905 v tomto zmysle Tihamérovi Kohányimu list z Egeru, pričom nevylúčil ani možnosti ďalšej spolupráce. Bližšie: BATÁRI, Gyula. A clevelandi „Szabadság“ és alapítója, Kohányi Tihamér. In *Magyar Könyvszemle*, roč. 107, 1991, č. 3, s. 293-294.

25 Epizódok Kohányi életéből. In *Sáros*, roč. 3, 1913, č. 35. s. 6.

je hlučný stroj, každé nervové vlákno je remeňom zotrovačnika a jeho mozog neustále pracuje. Je to zvláštny človek: jedno jeho oko sa smeje, druhé plače. Smeje sa na vlastných premetoch, ktorými prechádza cez rozum ostatným a plače, že ho v skutočnosti nechápu. Dokáže hýbať davmi, je vodcom desaťtisícov Maďarov, no je to osamelý muž, ktorého trápi osamelosť jeho života. Je to pobožný muž, no modlí sa len vtedy, keď ho nevidia. Vyžaruje z neho sila vôle, jeho reč je chytľavá, schopnosť argumentovať všestranná, je plný nápadov a obyvateľov Clevelandu stále presviedča, že potrebujú noviny.“²⁶ A presvedčil ich o tom tak dôkladne, že periodikum, ktoré založil, úspešne prežilo nielen svojho zakladateľa, ale bez prestávky vychádzalo viac ako sto rokov.

Jedným z vrcholov jeho úspechov bola oslava 20. výročia vzniku denníka *Szabadság*, keď 21. decembra 1911 vyšlo rozsiahle jubilejné číslo. Priatelia, spolupracovníci a zamestnanci novín pri tejto príležitosti zorganizovali veľký banket, na ktorom sa okrem iných významných osobností zúčastnil aj vtedajší prezident Spojených štátov amerických William Howard Taft. Americká vláda aj takýmto spôsobom ocenila pôsobenie Tihaméra Kohányiho medzi prisťahovalcami z Uhorska, spomedzi ktorých sa mnohým pomohol zaradiť do verejného či občianskeho života americkej spoločnosti. Lenže ani ocenený nikdy nezabudol prejavíť vďačnosť, ktorú pociťoval k novej vlasti a sympatie k tamojšiemu zriadeniu.

Úspechy, ktoré sa mu podarilo postupne dosiahnuť v priebehu svojho pobytu v USA, by neboli možné bez pomoci priateľov a spolupracovníkov. Presadiť sa v tvrdom konkurenčnom boji medzi periodikami vychádzajúcimi v USA, ale tiež v miestnom kultúrnom a politickom živote mu pomáhali napríklad J. Horváth, obchodný manažér *Szabadságu* v New Yorku či G. M. Kováchy. Medzi blízkych a známych mohol zaradiť lekára O. Bárandyho, gréckokatolíckych kňazov J. Csurgovicsa, B. Csopého a G. Csopého, clevelandského farára G. Szepessyho, novinárov G. Pestyho a G. Kendeho, finančníkov J. L. Szepessyho a G. Hámoryho či najmä v posledných rokoch svojho života „starého Američana“ V. Warma.

O osobnom živote Tihaméra Kohányiho vieme veľmi málo. V roku 1912 sa počas dovolenky v Uhorsku náhle, po krátkej známosti, oženil. Za manželku si vzal Bertu Klósz, dcéru notára L. Klósza z rodiny, ktorá vlastnila majetky v dedine Oľšavce (dnes okres Bardejov).²⁷ Ani manželka, ktorá spoločne s ním prišla zo starej vlasti do Nového sveta, mu veľa šťastia nepriniesla. Do USA sa vracal v septembri 1912 so zámerom, že po rokoch vyčerpávajúcej práce už konečne bude žiť pokojnejšie. Tento svoj zámer ale nesplnil. Krátko po svadbe a návrate do Clevelandu sa opäť intenzívne pustil do práce. Napriek varovaniu lekárov i priateľov sa nedokázal upokojiť a zmierniť svoje vysoké pracovné nasadenie. To následne spôsobilo jeho rýchly telesný i duševný úpadok. V závere októbra 1912 celé Spojené štáty americké zamestnávala prezidentská kampaň. Samotný Tihamér Kohányi sa spolu so svojimi spolupracovníkmi usilovali aktívne pracovať v prospech záujmov republikánskeho kandidáta T. Roosevelta. V napätej situácii ale náhle skolaboval. Okamžite k nemu síce privolali lekára dr. Oszkára Barandyho. Ten však mohol už iba konštatovať veľ-

26 SZIKLAY, Andor. A Szabadság 100 éves. In *Új Magyar Hírek*, roč. 45, 1992, č. 2, s. 54.

27 Orsócz, dnes obec Oľšavce (okres Bardejov), nachádzajúca sa neďaleko Koprivnice, ktorá v minulosti tvorila súčasť tročianskeho panstva.

Tročany – miesto posledného odpočinku príslušníkov rodiny Kohányi.

Foto: Autor

mi vážny zdravotný stav pacienta.²⁸ Tihamér Kohányi náhle stratil reálny kontakt so svetom a po prevoze do sanatória niekoľko nasledujúcich mesiacov strávil vo veľkých bolestiach na nemocničnom lôžku. Jeho priateľov i rodinu šokoval rýchly fyzický i duševný úpadok tohto energického muža. Zomrel 10. marca 1913. Telo Tihaméra Kohányiho, presne podľa jeho želania, nechala mladá vdova previezť v trojitej truhle späť do Uhorska, kde ho uložili v obci Tročany do rodinnej hrobky.²⁹ Vzhľadom na popularitu zosnulého túto skutočnosť pomerne podrobne zachytila aj dobová tlač. Pohreb sa pre celý región Šariša stal významnou udalosťou. Obrad viedol prešovský farár, prepošt Belo Zaborovský, za účasti dekanov Jozefa Fogarassyho z Raslavíc a Jozefa Vasskóa zo Zborova. Ako oficiálny zástupca uhorských novinárov predniesol rozlúčkovú reč László Dzurányi, vedúci redaktor novín *Felvidéki Ujság*.

Život Tihaméra Kohányiho sa niesol v znamení neustálych zmien vzostupov

i pádov. Ani smrť však nedokázala zabrániť tomu, aby sa jeho meno aj naďalej objavovalo na stránkach uhorskej i americkej tlače. Niektoré informácie sa niesli v pozitívnom, iné v menej priaznivom duchu. Už krátko po pohrebe sa objavili správy, ktoré sponchybovali jeho prácu i rodinné vzťahy. Spory sa týkali najmä manželstva a z toho vyplývajúcich majetkových záležitostí Tihaméra Kohányiho. Viaceré uhorské i americké periodiká priniesli informácie o sporoch okolo vlastníctva i vedenia novín *Szabadság*, resp. ďalších podnikoch, v ktorých sa angažoval. Vážna nervová choroba nútila ľudí z jeho najbližšieho okolia, aby priebežne, ešte počas jeho života, riešili objavujúce sa problémy. Mnohé boli pomerne komplikované. K tým najvážnejším patrilo spor príbuzných Tihaméra Kohányiho s jeho manželkou. Toto manželstvo, uzavreté v Budapešti, rodina neprijala s pochopením, no tolerovala ho. Keď ale americké súdy na prelome rokov 1912 a 1913 vydali rozhodnutie, ktorým dali Tihaméra Kohányiho do opatrovnictva manželky z dôvodu duševnej choroby,

28 HUNGARICUS, Viator. Kohányi Tihamér halálának 15 éves fordulójára. In *Prágai Magyar Hírlap*, roč. 7, 1928, č. 278, s. 8.

29 Objavili sa ale aj ďalšie informácie, keď jeho telesné pozostatky mali uložiť do rodinnej hrobky jeho manželky, napríklad podľa G. Kendeho. Bližšie: KENDE, Géza. *Magyarok Amerikában*. Cleveland, 1927, s. 194. Pozri aj VASVARY, Ödön. *Magyar Amerika*. Szeged : Somogyi Könyvtár, 1988, s. 146.

príbuzní sa obrátili na budapeštiansky súd so žiadosťou, toto aby manželstvo bolo vyhlásené za neplatné.

Súdny spor a s ním spojené dokazovanie sa v Budapešti ani nezačalo, keď z Ameriky prišla správa o smrti Tihaméra Kohányiho. Tento moment zmenil podmienky žaloby a stal sa zdrojom zaujímavých možných kombinácií v spojením s predpokladaným súdnym procesom. Viaceré z otázok riešila aj dobová tlač, vďaka čomu sa meno Tihaméra Kohányiho znovu a znovu objavovalo v novinách. K sporným témam patrila otázka: „... či sa bude pokračovať v konaní vo veci manželstva zaniknutého smrťou, pričom či ak sa preukážu napadnuté skutočnosti, rozvedie súd už neexistujúce manželstvo?“³⁰

Keďže išlo o známu osobnosť, navyše ovládajúcu vplyvné periodikum, do polemiky sa postupne okrem právnikov a súdov zapojili aj budapeštianski či v regiónoch pôsobiaci novinári. Na stránkach dennej tlače sa tak napríklad objavil názor, že začatá žaloba o anulovanie manželstva sa i napriek smrti jedného z partnerov skončí iba vtedy, ak tí, ktorí ju iniciovali budú chcieť, aby sa skončila. Vzhľadom na vážne majetkovo-právne dôsledky bolo neprijateľné, aby sa spor viedol roky. Noviny *Szabadság*, spolu s vydavateľstvom, predstavovali nielen prestížne periodikum, ale tiež pomerne hodnotné dedičstvo. Pritom otázky okolo pozostalosti a jej vysporiadania nebolo možné posúdiť bez rozhodnutia o platnosti, resp. neplatnosti manželstva uzavretého v Budapešti v roku 1912.³¹

Práca Tihaméra Kohányiho však, napriek udalostiam prvej svetovej vojny a z toho vyplývajúcim politickým zmenám, zanechala v prevažne maďarsky hovoriacej komunite v medzivojnovom Československu, ale i v zámorí výrazné stopy. O tom, že tento šarišský rodák, novinár a vydavateľ neupadol do zabudnutia, svedčia viaceré texty, ktoré sa o ňom v priebehu 20. a 30. rokov 20. storočia postupne objavovali. V roku 1928 si pri príležitosti 15 rokov, ktoré uplynuli od jeho úmrtia, tohto nie celkom typického vysťahovalca, ktorý sa vždy chcel vrátiť späť domov, pripomenul napríklad známy novinár a publicista Štefan Dobay, používajúci pseudonym *Hungaricus Viator*.³² Okrem iného napísal: „Vždy prízvukoval, že tu, v domácej pôde chce nakoniec odpočívať. Koľko sníval, koľko plánoval vždy keď sme hovorili o budúcnosti. V rodnej dedine, divokom romantickom sídle svojich predkov si chcel postaviť staromódnu, pohodlnú a peknú kúriu, kde by sa na starobu mohol utiahnuť a nerušene si užívať zaslúžené plody celoživotnej práce.“³³ Zámer, s ktorým mnohí odchádzali za prácou a lepším zárobkom do zámoria či západnej Európy, sa však Tihamérovi Kohányimu nepodarilo naplniť.

30 A halott válópöre. In *Szátmármegyei Közlöny*, roč. 39, 1913, č. 12, s. 3.

31 Nie je cieľom príspevku sledovať právne dôsledky pomerne komplikovanej situácie. Z nášho pohľadu zostáva faktom, že noviny *Szabadság* spočiatku viedla vdova po Tihamérovi Kohányim, neskôr sa tejto úlohy ujal dr. Endre Cserna. Tento krok jej neskôr, napríklad v roku 1923, niektorí čitatelia z Pittsburghu vyčítali, pričom nového hlavného redaktora dr. Csernu označili za „džentriku“. Bližšie: ANDREÁNSZKY, Gyul. Részvényes társaim. In *Kajla*, roč. 1, 1923, č. 1, s. 5.

32 DERFIŇÁK, Patrik. Pred 145 rokmi sa narodil *Hungaricus Viator*. In *Dejiny – internetový časopis Inštitútu histórie FF PU v Prešove*, roč. 12, 2020, č. 2, s. 149-151.

33 HUNGARICUS, Viator. Kohányi Tihamér halálának 15 éves fordulójára. In *Prágai Magyar Hírlap*, roč. 7, 1928, č. 278, s. 8.

JOZEF GREGOR TAJOVSKÝ V ŠARIŠI¹

Nadežda JURČIŠINOVÁ

Abstract: *Jozef Gregor Tajovský in Šariš.* The study examines the life and work of Jozef Gregor Tajovský, a prominent Slovak writer, dramatist, and political figure, during his time as a bank clerk in Prešov. Despite the challenging environment, he and his wife Hana Gregorová engaged in national educational initiatives to raise awareness and promote Slovak culture. The article also highlights literary works Tajovský created or inspired by his time in Prešov, underscoring his contributions to the cultural and national awakening in the region.

Key words: Jozef Gregor Tajovský. Eastern Slovakia. Prešov. Šariš. National education. Literary work. Hana Gregorová.

Život a pôsobenie slovenského prozaika, dramatika, básnika, redaktora, učiteľa, úradníka a politika Jozefa Gregora Tajovského boli na krátky čas po dobu dva a pol roka úzko späté s východným Slovenskom. Spolu s manželkou tu vyvíjali aktivity v prospech kultúrneho a národného pozdvihnutia tunajšieho obyvateľstva.

Jozef Gregor Tajovský (vlastným menom Jozef Alojz Gregor) sa narodil 18. októbra 1874 vo zvolenskej obci Tajov (neďaleko Banskej Bystrice) ako najstaršie dieťa rodičov – otca remeselníka – obuvníka a hutníckeho dozorca Františka Alojza Gregora a matky Anny, rodenej Greškovej. Mal šesť bratov a dve sestry. Otec bol veľmi prísny nielen na seba, ale i deti, vedel dobre po maďarsky, po nemecky a ako richtár mal kontakty s „pánmi“, sám sa držal „po pansky“. Aj zo syna Jozefa chcel mať „pána“ i na úkor národného povedomia. Jeho matka bola skutočnou sedliačkou s vrúcnou láskou k synovi. Detstvo Jozefa Gregora bolo detstvom dedinského chlapca s voľným pohybom v horách a na lúkach krásneho tajovského kraja. Neskôr ho vzali do výchovy k sebe starí rodičia, ku ktorým sa trvalo našahoval.² Zvlášť dobrý vzťah mal so starým otcom Jozefom Štefanom Greškom, hutníckym robotníkom a domkárom. Od neho si osvojil aj životné ponaučenie: „*Keď Ti bude dobre, neukazuj, ak Ti bude zle – vydrž.*“³ Ľudovú školu vychodil v rodnom Tajove, v štúdiu pokračoval na meštianskej škole v Banskej Bystrici a na učiteľskom ústave v Kláštore pod Znievom.⁴ Po jeho ukončení v roku 1893 pracoval na viacerých školách a to v Banskej Bystrici, Hornej Lehote, Pohorelej, Lopeji, Dohňanoch, Kolárovcích

-
- 1 Príspevok vznikol v rámci projektu APVV č. 19-0058 *Multietnicita a multikonfesionalita a ich vplyv na spoločenský, politický a kultúrny vývoj okrajových oblastí v prvej polovici 20. storočia (na príklade východného Slovenska a Podkarpatskej Rusi).*
 - 2 GREGOROVÁ, Hana. Zo spomienok. In *Jozef Gregor Tajovský v kritike a spomienkach*. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1956, s. 597-598.
 - 3 Literárny archív Slovenskej národnej knižnice (LA SNK) Martin, sign. 43 CCC 34. Jozef Gregor Tajovský. *Vlastný životopis*.
 - 4 Asi rok po maturite v roku 1894 mu publikovali jeho prvé verše v *Slovenských pohľadoch*.

pri Bytči a v Podlaviciach.⁵ Povolanie učiteľa nebolo preňho jednoduchým zamestnaním, pretože bol nielen národne uvedomelým Slovákom, ale aj sociálne cítiacim. Prekážala mu prílišná viazanosť a podriadenosť vrchnosti v národných otázkach, túžil po slobodnejšom povolaní.

Po piatich rokoch sa rozhodol opustiť svoje povolanie, bez peňazí a proti vôli rodičov 24-ročný odišiel v roku 1898 do Prahy na podnet skalického rodáka Pavla Blahu (v tom čase končiaceho štúdium medicíny vo Viedni). Jozef Gregor študoval na Československej obchodnej akadémii v Prahe. Dúfal, že sa mu po skončení školy podarí uplatniť ako bankový úradník, čo bolo slobodnejšie zamestnanie ako učiteľ. K jeho záľubám parili návštevy divadelných predstavení (najmä činohry v Národnom divadle),⁶ galérií, výstav, múzeí v Prahe. K štúdiu pristupoval zodpovedne, zároveň sa začal vzdelávať aj ako literát. Našiel si čas na písanie, ktoré bolo nielen jeho koníčkom, ale občas si ním aj pekne privyrobil.

Práce uverejňoval sám alebo pomocou priateľov v českých novinách *Národní listy* alebo v *Národnej politike*. Z hľadiska Gregorovho záujmu o publikovanie článkov a svojej tvorby boli preňho prínosné pravidelné sobotňajšie stretnutia na pôde slovenského spolku Detvan v Prahe (založený bol 15. marca 1882), kde sa jeho členovia – študenti pražských stredných a vysokých škôl oboznamovali so slovenskou i svetovou literatúrou a predstavovali tu svoje prvotiny. Členom spolku Detvan bol v rokoch 1898 – 1900.⁷ Začiatkom novembra 1900 v spolku Detvan konštatovali, že patril k najčinnejším členom, čo sa prejavilo v prednese z jeho tvorby, v kritike literárnych prác členov spolku a v príspevkoch z folkloristiky.⁸

Jozef Gregor Tajovský

-
- 5 Jozef Gregor Tajovský. *Personálna bibliografia*. Zost. Hana Vydrová. Martin : Matica slovenská, 1977, s. 17; *Slovenský biografický slovník zv. 2. E – J*. Martin : Matica slovenská, 1987, s. 220. Heslo Gregor-Tajovský, Jozef.
 - 6 LA SNK Martin, sign. 43 YY 36. Jozef GREGOR TAJOVSKÝ. *Národ sebě*. (Spomienka). Popisuje tu svoje dojmy z Prahy a nadšenie zo života v nej.
 - 7 Ústav dejín a archív Univerzity Karlove (ÚDAUK) Praha, fond Všestudentský archív. Materiály spolku Detvan, kart. B 522. Seznam činných členov slovenského spolku Detvan v Prahe v rokoch 1882 – 1911. Počas štúdia dostával podporu od národno-obraného a slovakofilského spolku v Prahe Československá jednota a poukážky na obedy mu poskytol moravský študentský spolok Radhošť. LA SNK Martin, sign. 37 Y 3. List Československej jednoty v Prahe Kuratóriu štipendiálnych slovenských základín v Turčianskom Sv. Martine z 27. 12. 1898 a i. Po ukončení štúdia zasielal J. Gregor-Tajovský Detvanu mesačne 18 zl. pre tých, čo boli v najväčšej núdzi. *Slovenský spolok Detvan v Prahe 1882 – 1913*. Praha : Nákladom slovenského spolku Detvan, 1914, s. 16.
 - 8 V novembri 1898 predstavil členom spolku Detvan svoju veselohru *Konačky*, v januári 1899 vystúpil s prednáškou s ironickým názvom *Pálenka – dobrá vec* – o alkoholizme,

Po odchode z Prahy bola jeho prvým pôsobiskom Trnava, kde začal pracovať v roku 1900 v tunajšej Vidieckej ľudovej banke ako bankový úradník (pokladník)⁹ a v nasledujúcom roku 1901 sa stal praktikantom v Tatra banke v Turčianskom Sv. Martine.¹⁰ Bol tu i členom redakcie Bielkových *Ludových novín*,¹¹ stal sa členom Slovenského spevokolu a pomocníkom režiséra, dramaturga a organizátora Andreja Halašu.¹² V apríli 1904 odišiel z Tatra banky a chcel sa venovať len spisovateľskej tvorbe, a tak bol do septembra na „voľnej nohe“. Keďže sa mu nedarilo, hlavne po finančnej stránke, odišiel na jeseň 1904 do Nadlaku na post účtovníka Ľudovej banky, ktorej riaditeľom bol evanjelický farár Ľudovít Boor.¹³

Vo februári 1907 sa Jozef Gregor oženil s Annou Lilgovou,¹⁴ z ktorej sa stala emancipovaná predprevratová autorka, bojovníčka za ženskú rovnoprávnosť a or-

prednášal básne od P. O. Hviezdoslava, prečítal svoju prácu *Obyčaje pred svadbou v Tajove*, vystúpil s kritikou pôvodných veršov Milana Rastislava Štefánika *Povesť a Tajomstvo* a iné. Bližšie: ÚDAUK Praha, fond Všestudentský archív. Materiály spolku Detvan, kart. B 301 a B 319.

- 9 JESENSKÝ, Fedor. Z našich mladých liet. In *Jozef Gregor-Tajovský v kritike a spomienkach*. Sborník. Ed. Karol ROSENBAUM a Alexander MATUŠKA. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1956, s. 128-131. Miesto dostal prostredníctvom Fedora Jesenského.
- 10 Tento názov mesta bol do roku 1951. V ďalšom texte budeme používať súčasné pomenovanie mesta Martin.
- 11 Dňa 8. 5. 1903 uverejnil v *Ludových novinách* slovenský národný činiteľ a neskôr poslanec uhorského snemu Milan Ivanka kritickú drobničku pod názvom Ľudia bez hanby. Autorstvo vzal na seba Tajovský, bol obžalovaný a odsúdený. Tajovský publikoval aj v časopisoch *Hlas*, *Slovenský týždenník* a *Ľudové noviny* svoje kriticko-realistické krátke prózy. Niekoľko prác mal uverejnených aj v *Katolíckych novinách*, *Národnom hlásniku*, *Černokňazníkovi*, v *Slovenských pohľadoch*. Bližšie: LA SNK Martin, sign. 43 ZZ 1. J. G. Tajovský. *Biografia vlastných prác*; J. G. Tajovský. *Personálna bibliografia*. Zost. Hana Vydrová. Martin : Matica slovenská. 409 s.
- 12 Vtedy prišiel Jozef Gregor po prvý raz do Martina. Ubytoval sa najprv v rodine Lilgovcov, ktorí mali veľký farbiarsky dom na malom námestíčku. Starý pán Lilge už nežil a veľkú domácnosť i farbiarsku dielňu viedla pani Lilgová, veľmi svojrázna žena. Tam sa zoznámil s jej dcérou Hanou, múdrou a vzdelanou dievčinou so sklonom k literatúre a písaniu, ktorú si neskôr vzal za manželku. Vzťah k písaniu nebol v rodine Lilgovcov ničím zvláštnym, keďže aj Hanin brat Ivan začal písať už za študentských čias, keď navštevoval školy v Spišskej Novej Vsi. Bližšie: HRUŠOVSKÝ, Ján. S Jozefom Gregorom-Tajovským. In *Jozef Gregor Tajovský v kritike a spomienkach*. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1956, s. 253-254.
- 13 THURZO, Ivan. Ako pozerám na profil Tajovského. In *Jozef Gregor Tajovský v kritike a spomienkach*. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1956, s. 83-84.
- 14 S Annou Lilgovou sa zasnúbil 28. 11. 1906 na svadbe jej sestry Ľudmily, ktorá sa vydala za Ivana Thurzu. Dňa 12. 2. 1907 sa zosobášili. V Nadlaku ho 30. 10. 1904 zvolili za prvého knihovníka *Slovenského ľudového kruhu*. V letných a jesenných mesiacoch 1905 si odpykával trest za článok v *Ludových novinách* vo väzení v Ružomberku (okrem pokuty 200 korún). Chronológia života a tvorby Jozefa Gregora Tajovského. In *Jozef Gregor TAJOVSKÝ. II*. Bratislava : Tatran, 1974, s. 431; KOSTOLNÝ, Andrej. Život Jozefa Gregora-Tajovského. In *Jozef Gregor Tajovský v kritike a spomienkach*. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1956, s. 761.

ganizátorka slovenského povojnového literárneho a kultúrneho diania. Ich manželstvo bolo búrlivé, sprevádzané konfliktmi. Vyplývalo to z ich rozdielnych pováh, odlišných ambícií a životných cieľov. Kým Jozef Gregor mal blízky vzťah a bol viazaný na rodný kraj, dedinu a slovenský ľud, mal rád prostých ľudí, rozumel si s nimi, pred „literárnymi“ návštevami utekal a spoločenským podujatiam sa vyhýbal. Hana Gregorová bola vo viacerých smeroch jeho protipólom. Vyrastala v mestečku s bohatými kultúrno-spoločenskými tradíciami (Martine), zúčastňovala sa na nich od malička, túžila ísť vyššie a ďalej, prekonať v mnohom plytký a skostnatený malomestský život, plný malichernosti a predpojatosti. Snívala o živote vo veľkom meste, o stretávaní sa s významnými literátmi, o návštevách kultúrnych podujatí, o štúdiu. Napokon žila v provinčných mestečkách ako Nadlak, neskôr Prešov, ktoré ani zďaleka nedosahovali úroveň Martina.¹⁵

Hana Gregorová

Na životnej ceste „za chlebo“ odišli po šiestich rokoch Gregorovci z Nadlaku. Jedným z dôvodov, okrem finančného, bola i Gregorova nespokojnosť s politikou, akú robil L. Boor, vodca tamojších Slovákov.¹⁶ Manželia chceli cestovať po svete, spoznať ho. Najprv mienili ísť do Viedne, potom do Prahy a neskôr podľa okolností. So svojimi plánmi sa zdôverili Lilgovcom počas návštevy v Martine. Gregorova praktická svokra, ktorá každému vždy otvorene povedala, čo si myslí, im položila konkrétne – praktické – otázky ako a z čoho budú žiť, či si ozaj dokážu zarobiť na živobytie písaním a prednáškami. Vyhlásila ich oboch za „lahtinkárov“ a spýtala sa aj na to, čo budú robiť, keď nebudú mať čo jesť a kde bývať? Na to jej romanticky odvetili: „Priložíme líčko k líčku! Neboj sa mama, tie skúsenosti a čo sa naučíme budú stáť za to. A do úradu, do banky môžeme sa vrátiť kedykoľvek.“¹⁷

Na spiatocnej ceste z Martina do Nadlaku sa Gregorovci zastavili v Pešti. Stretli sa tam so skupinou mladých slovenských národovcov, redaktorov, študentov a ľudí „praktických povolání“ – s Dušanom Porubským, Antonom Štefánkom, Františkom Votrubom, Jánom Wagnerom, Fedorom Ruppelptom, Pavlom Bujnákom a inými. Aj im porozprávali o svojich plánoch. Stretli sa i s hlavným riaditeľom Tatra banky¹⁸ v Martine Ivanom Daxnerom, hlavným účtovníkom Petrom Kompíšom a svojim

15 LA SNK Martin, sign. 43 YY 28. Jozef GREGOR-TAJOVSKÝ. *Keď som ja bol v Prešove*.

16 GREGOROVÁ, Hana. Písali sme si... In *Jozef Gregor Tajovský v kritike a spomienkach*. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1956, s. 662.

17 LA SNK Martin, sign. 43 YY 28. Jozef GREGOR-TAJOVSKÝ. *Keď som ja bol v Prešove*.

18 Dňa 2. 2. 1885 sa uskutočnilo v Martine valné zhromaždenie s cieľom zriadiť novú banku. Jej oficiálny názov znel Tatra hornouhorská banka účastinársky spolok. Po vynútených viacerých zmenách v stanovách rozbehla svoju činnosť v lete 1886. Bližšie: HOLEC, Roman – HALLON, Ľudovít. *Tatra banka v zrkadle dejín*. Bratislava : AEPRESS, s. r. o., 2007. 326 s.

švagrom Ivanom Thurzom. Riaditeľ I. Daxner Gregorovi oznámil, že práve otvoril filiálku v Prešove a bez dlhých okolkov ho vyzval, či by tu nešiel za „dirigenta“.¹⁹ Pripomenul mu potrebu práce na slovenskom východe a zazlieval mu, že chce cestovať po svete, a pritom bolo potrebné, aby využil svoje sily doma. Sľúbil mu plat 4 000 korún. J. Gregor mu mal dať vedieť do troch dní, či ponuku prijíma. Ten si uvedomoval, že treba pracovať na východe Slovenska a v tej chvíli cítil, že sa rúcajú jeho plány cestovať s manželkou po svete. Cestou do Nadlaku sa s manželkou dohodli, že sa na východné Slovensko „kuknú“, zarobia nejaké peniaze a potom pôjdu do sveta a tak Daxnerovi napísal, že do Prešova pôjde.²⁰

Dovtedy Jozef Gregor poznal východ Slovenska len málo (pohyboval sa viac na strednom Slovensku), najďalej sa dostal do Kežmarku a jeho okolia a to na manév-roch s lučeneckým 25. plukom, stretol sa tu i s básnikom Ivanom Kraskom, a neskôršie, keď ho z Martina poslal Andrej Halaša zbierať financie na budovu Národného múzea. Vtedy sa dostal do Spišského Podradia ku kanonikovi Františkovi Zvadovi.²¹ Zažil s ním nepríjemnú situáciu, keďže kanonik podporu dal už skôr, o čom on nevedel. Túto cestu opísal v besednici *Za Národné múzeum*. Už vtedy si uvedomil rozdiel medzi stredným a východným Slovenskom: „*Po Liptovský Mikuláš ešte svoj kraj, blízky: ved' tam boli naši ľudia, cítil si ich dych vo vlaku, ich ducha v dolinách liptovských, ale za Hrádkom za Štrbou bolo cudzo už slovenskému srdcu, chlad, púšť, a nie slovenské Tatry.*“²² Keď sa Gregorovci vrátili do Nadlaku, dedičania ho od odchodu odhovára-rali, rovnako aj direktorium Ludovej banky, dokonca mu núkali, že mu zvýšia plat o 1 000 korún, len aby neodišiel. On už dal Daxnerovi slovo a to dodržal. Na ceste do Prešova sa opäť zastavili u svokry v Martine, ktorá sa ich rozhodnutiu potešila. Zdržali sa u nej dovtedy, kým im neprišla batožina a knihy do Prešova.

Zriadenie filiálky Tatra banky v Prešove

Začiatkom roku 1909 sa správna rada Tatra banky v Martine rozhodla otvoriť filiálku na východnom Slovensku. Bol to významný krok, ktorým po prvý raz prenikal slovenský kapitál na dovtedy nedotknuté teritórium. Do úvahy prichádzal Kežmarok a Prešov, nakoniec pri rozhodovaní zohralo závažnú úlohu ekonomické hľadisko. Prešov mal lepšie železničné spojenie, čulé obchodné kontakty s Haličou, v jeho okolí sa prevádzkovala dôležitá ťažba soli a pod. Pre Prešov hovorilo aj veľké vystahovalectvo z blízkeho i vzdialenejšieho okolia a v porovnaní s Kežmarkom i silnejšie zastúpenie slovenského obyvateľstva. Roku 1910 tvorilo 39,8 % obyvateľov mesta, Maďari 48,9 %. Na založení prešovskej filiálky sa spolupodieľali aj poslanci uhorského snemu Milan Hodža a František Skyčák. V lete 1909 prišiel tajne do

19 LA SNK Martin, sign. 43 YY 28. Jozef GREGOR-TAJOVSKÝ. *Keď som ja bol v Prešove*. Slovenskí národovci, martinské a ružomerské peňažné ústavy začali zakladať filiálky v „národne mŕtvych krajoch“ obývaných Slovákmi. Chceli tým pomôcť slovenskému obyvateľstvu hmotne ho pozdvihnúť a aj národne prebudiť. Takýmto priekopníkom na východe Slovenska bol Jozef Gregor Tajovský.

20 LA SNK Martin, sign. 43 YY 28. Jozef GREGOR-TAJOVSKÝ. *Keď som ja bol v Prešove*.

21 LA SNK Martin, sign. 43 YY 28. Jozef GREGOR-TAJOVSKÝ. *Keď som ja bol v Prešove*.

22 KOSTOLNÝ, Andrej. Život Jozefa Gregora-Tajovského. In *Jozef Gregor Tajovský v kritike a spomienkach*. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1956, s.762.

Prešova riaditeľ Tatra banky Ivan Daxner. V decembri 1909 pricestovali do Prešova úradníci Tatry banky, aby dotiahli prípravné práce. Filiálku zriaďoval a rozbiehal riaditeľ banky z Dolného Kubína Aurel Styk za úzkej spolupráce s tunajším národovcom Jánom Strakom. „Predchádzali tomu urputné boje s miestnymi úradníkmi, politickými a podnikateľskými kruhmi, ktoré v obavách z pôsobenia slovenskej inštitúcie z panslávskeho Martina alebo z hrozby zníženia úrokovej miery, alebo z oboch súčasne, robili všetko pre to, aby prekazili vstup slovenského kapitálu do šarišského regiónu.“²³ Napr. prenajaté priestory v novopostavenom dome prehlásil mestský kapitán za nehygienické a kvôli vlhkým múrom za zdraviu škodlivé. Keď ani takýmto spôsobom nezabránili založeniu filiálky, robili im systematické prieky v poštovom kontakte, donútili k zmene názvu, jej advokáta Aladára Böhma za porušenie zákazu dať sa do služieb panslávskeho ústavu pohnali pred advokátsku komoru, banku nepustili pod vykonštruovanými zámienkami do centra mesta a tak filiálka Tatry musela začať úradovať na periférii, na tzv. Huštáku.²⁴

Prešovská filiálka začala svoju činnosť ako prvý slovenský peňažný ústav na východnom Slovensku začiatkom roku 1910. V tom čase pôsobili v Prešove tri peňažné ústavy a v predvečer otvorenia filiálky Tatry boli založené tri filiálky ďalších neslovenských bánk v Giraltovciach, Lipanoch a Sabinove. Šarišský škôldozorca Július Tergin vyzval učiteľov, aby prekazili zahniezdzeniu panslávskej banky. Podobne vyzývali biskupi aj rímskokatolíckych, gréckokatolíckych a evanjelických kňazov.²⁵

Príchod Gregorovcov do Prešova

Mesto Prešov bolo v čase príchodu Gregorovcov nielen významným hospodárskym a politickým centrom, ale súčasne i strediskom kultúry a vzdelanosti v regióne.²⁶ Začiatkom 20. storočia tu vrcholil rozvoj vydavateľskej, tlačiarenskej a kníhkupectkej činnosti. Na vydávaní kníh, novín a časopisov sa podieľali nielen spoločenské a hospodárske korporácie, ale aj súkromné osoby. Postupne pribúdali v Prešove tlačiarne a kníhkupectvá, v roku 1913 tu bolo šesť tlačiarň a sedem kníhkupectiev.²⁷

Vo svojom slovenskom národno-politickom vývine bolo však východné Slovensko pribrzdené asimilačnou a dezintegračnou politikou budapeštianskych vlád.

23 HOLEC, R. – HALLON, L. *Tatra banka v zrkadle dejín*. Bratislava : AEPRESS, s. r. o., 2007, s. 58-59.

24 HOLEC, R. – HALLON, L. *Tatra banka v zrkadle dejín*. Bratislava : AEPRESS, s. r. o., 2007, s. 58-59.

25 HOLEC, R. – HALLON, L. *Tatra banka v zrkadle dejín*. Bratislava : AEPRESS, s. r. o., 2007, s. 59.

26 Začal vydávať knihy v šarišskom nárečí. Už od 30. rokov 19. storočia tu postupne vznikali kníhkupectvá. Prvé si zriadil Jozef Benczúr v roku 1834. V 60. rokoch sa v Prešove objavuje v rámci obchodu s knihami nová osobnosť, ktorá sa zaradila k najvýznamnejším uhorským podnikateľom v oblasti vydavateľskej činnosti a knižného obchodu a to Samuel Révai. Bližšie: DERFIŇÁK, Patrik. *Samuel a Móric Révaiovci, prešovskí vydavatelia a kníhkupectví*. Prešov : Štátna vedecká knižnica v Prešove, 1913. 81 s.

27 Boli to tlačiareň Karol Divald a syn, Hermann M. Klein, G. Einstädter, Arpád Kósch, Pannonia a Sv. Mikuláš; kníhkupectvá tu mali Landau Loti, Jenö Molnár, Samu Révai a rodinné kníhkupectvo Stehr, predajom kníh sa zaoberali Reinhold Urban a Alfred Wiesner, obchodnú kanceláriu mal Július Zavacký.

Tento kraj bol na reprezentantov slovenskej inteligencie najchudobnejší a národnou-vedomovacia práca tu nebola rozvinutá.²⁸ Tajovský to predpokladal, čo zaznamenal aj v spomienkach *Keď som ja bol v Prešove*: „Bude to tvrdá robota, ale nebát sa, ideme na výboj za vec národa – dodávali sme si odvahu a opierali sa o isté skúsenosti z v národnobuditeľskej práci v Nad’laku ...“²⁹

Do Prešova prišli manželia 1. marca 1910. Išli rovno do sídla filiálky slovenskej Tatra banky na Sennom rynku. Bola to jednoduchá prízemná budova, s dva pol oknami a polovičnými dverami a skromným interiérovým vybavením. „Malá, ale slovenská“. Za prenajatie domu bol domáci pán Litner napádaný, že pustil do domu panslávsku banku a kvôli tomu vypovedal z domu dvoch predajcov, ktorí sa delili o jednu izbu, jeden predával mlieko a tvaroh, druhý chlieb a rožky. Tak vyzerala prvá slovenská banka v Prešove a na „slov. východe vôbec – ona prvá a jediná do prevratu“, ktorej riaditeľom sa stal Jozef Gregor. Celý úradnícky aparát banky pozostával z pokladníka Ludovíta Thomka, expedienta Jána Straku a právneho zástupcu Aladára Böhma. J. Gregor tu začiatky nemal ľahké, keďže bol riaditeľom „panslávskej banky“ v pomadžarčenom Prešove. Spočiatku nemohol dostať ani byt a tak začas býval spolu s manželkou v jednej z bankových miestností.³⁰

Vidiecky roľnícky ľud si po počiatočnej nedôvere a váhavosti postupne našiel cestu do slovenskej banky. Najprv sa chodili pozeráť na slovenský vývesný štít, potom vstúpili aj dnu a skoro zistili, že sa tu hovorilo po slovensky a kde dostali o 2 % lacnejší úver, keďže úrokové podmienky boli výhodnejšie ako kdekolvek inde (od vkladov 4 %, od pôžičiek len 7 %, ba aj nižšie, kým pred ich príchodom brali maďarské banky aj 10 – 12 %). Pôžičková politika Tatra banky bola liberálnejšia ako v iných finančných ústavoch, po získaní dôvery ľudí sa filiálka mohla pochváliť od začiatku solídnymi obchodnými výsledkami. (Už pred vojnou z nej urobili najsilnejšiu zo všetkých filiálok).³¹

Po čase si banka finančne prilepšila a doplnila dovtedajšie skromné zariadenie, najmä po tom, ako majiteľ domu vytiahol nové poschodie a tak banka získala druhú miestnosť – veľkú úradovňu so zábradlím, pultami, stolmi, parádnymi hodinami a kúpili nový nábytok. Rozhodli sa dať na dom zvonku tabuľu – v modrom poli bol veľký zlatý nápis s názvom banky *Banka – Tatra – banka*.

Rástol aj počet klientov banky najmä z radov roľníkov, o čo sa zvlášť pričínili J. Straka, ktorý chodil po dedinách a pozýval ich, aby sa prišli k nim pozrieť a porozprávať. Klientov získaval aj tak, že keď sa niekto vrátil z Ameriky a doniesol veľa dolárov, doviedol ho do banky. V jednom prípade si Američan z 18 000 korún uložil v ich banke len 6 000 korún a jedným z dôvodov bolo, že v Amerike boli banky „veľké ako kostoly“, a ich banka bola v jeho očiach malá. Darmo mu ukazovali fotografiu centrálnej Tatra banky v Martine a filiálok v Kubíne, Senici a Bytči, nepresvedčili ho a zvyšné peniaze si uložil v iných bankách. Navrátilcom z USA imponoval najmä pokladník Ludovít Thomko svojou angličtinou. V ich skromných priestoroch im rástli vklady mesačne po 10 000 korún. Ešte lepšie boli na tom v poskytovaní pôži-

28 Najmä v Spišskej, Šarišskej, Abovsko-Turnianskej a Zemplínskej župe.

29 LA SNK Martin, sign. 43 YY 28. Jozef GREGOR-TAJOVSKÝ. *Keď som ja bol v Prešove*.

30 SEDLÁK, Imrich. *V čierňaziach búrok*. Martin : Matica slovenská, 2001, s. 352.

31 HOLEC, R. – HALLON, L. *Tatra banka v zrkadle dejín*. Bratislava : AEPress, s. r. o., 2007, s. 59.

čiek, keďže vidiecky roľnícky ľud sa s dôverou obracal na banku, kde sa hovorilo po slovensky a kde dostal o 2 % lacnejší úver. Na dedinách si pracovníci banky vyhľadávali svojich dôverníkov.³²

Sociálna pomoc na pôde banky išla u J. Gregora, jeho spolupracovníkov a manželky ruka v ruke so starostlivosťou o národnokultúrne pozdvihnutie tunajšieho ľudu.³³ Spolupracovníci v banke už vyvíjali takúto národnobuditeľskú činnosť, J. Straka prispieval do katolíckej tlače a horlivo ju propagoval, pokladník Ľudovít Thomko sa staral o slovenskosť banky, právny zástupca banky Aladár Böhm dokonca obhajoval banku v sporoch dr. Tomášom Bothom, ktorého musel pre urážky svojej osoby, že prijal advokátstvo panslávskej banky, vyzvať na duel.³⁴ H. Gregorová chodila po okolitých dedinách Prešova s kufríkom kníh, rozdávala ich a snažila sa rozvíjať osvetovú činnosť zameranú na vzdelanie v materinskom jazyku. Zdôrazňovala dôležitosť čítania slovenských kníh. Túto jej činnosť však sprevádzali rôzne prejavy nepochopenia až nepriateľstva či už zo strany tunajšieho ľudu, alebo samotných úradov.

Prenikanie kníh a časopisov brzdil slabý záujem tunajšieho šarišského obyvateľstva o knihy a knižnice, na čom sa výraznou mierou podpísala i jeho nepriaznivá vedomostná úroveň.³⁵ Práca, ktorá síce neprinášala veľké výsledky, oboch manželov už dosiahnutím malých úspechov – kúpa čo i len jednej knihy, motivovala a povzbudzovala do ďalšej činnosti.³⁶ Napriek zložitosti v pôsobení medzi tunajším ľudom v úsilí o zvýšenie národného povedomia H. Gregorová na margo tejto práce v spomienkach hrdo poznamenala: „Prešov! Tu bol Tajovský v pravom slova zmysle priekopníkom národného ducha.“³⁷ Gregorová provokovala maďarskú spoločnosť i úrady nielen svojimi návštevami po dedinách, avšak s najväčším nepochopením sa stretla jej návšteva divadelného predstavenia, na ktoré so sebou vzala sedliacku v kroji, čo bolo spoločnosťou pokladané za urážku stánku umenia.³⁸

Po istom čase však nezaujem obyvateľov Šariša o národné záležitosti i o vlastné vzdelanie pôsobil na manželov demotivujúco. Tajovský opísal sklamanie z nábora predplatiteľov vo svojich *Spomienkach na Prešov*: „Takto sme sa tedy tešili, že týždenne pribudlo 5 – 6 nových predplatiteľov, ale keď sme ich mesačne srátali, sotva ostával mesačný prírastok 2 – 3, ostatných zterorizovali spomenutí páni a hneď im dali i podpisovať osvedčenia, že nebudú časopis odoberať. [...] Mnohí potom prichádzali do banky omlúvať sa. I zariadili sme to potom tak, že časopisy chodily na moje meno a ľudia, keď prišli do trhu, vy-

32 LA SNK Martin, sign. 43 YY 28. Jozef GREGOR-TAJOVSKÝ. *Keď som ja bol v Prešove*.

33 KOSTOLNÝ, Andrej. Život Jozefa Gregora-Tajovského. In *Jozef Gregor Tajovský v kritike a spomienkach*. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1956, s. 762-763.

34 TAJOVSKÝ, GREGOR Jozef. Spomienky na Prešov. *Besednica*. In *Šariš*, roč. 5, 1934, č. 42, s. 2.

35 Z 1 750 000 Slovákov žijúcich na Slovensku vedelo v tomto období čítať a písať asi 50 %. Rušivo do vydávania slovenských kníh a časopisov zasahovala cenzúra. Veľmi prísne postihovala vydavateľskú činnosť najmä ľudí označených ako pansláv.

36 GREGOROVÁ, Hana. *Spomienky*. Bratislava : Tatran, 1979. s. 136-138.

37 GREGOROVÁ, H. Písali sme si... In *Jozef Gregor Tajovský v kritike a spomienkach*. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1956, s. 662.

38 GREGOROVÁ, H. *Spomienky*. Bratislava : Tatran, 1979, s. 139.

zdvihovali si ich osobne. Ale to zase upozornilo až župana, takže žiadal policajného kapitána, aby mu zistil: načo mne chodia tol'ké balíky kníh a časopisov?“³⁹

Gregorovci nevnímali národnostnú otázku ani situáciu v Prešove čiernobielo, hovorili dokonca o „priateľstve medzi národmi“. Gregorová spomína dvoch pokrokových Maďarov, ktorí žili v Prešove, doktora Eduarda Hebelta, profesora súkromného a banského práva na prešovskej právnickej akadémii a doktora Belu Obala, profesora historicko-teologických vied na Teologickej akadémii Prešovského evanjelického a. v. kolégia. Obaja boli pokrokovými intelektuálmi a horlivými jászistami (podľa Oszkára Jászihó, považovaného za zakladateľa maďarského liberalizmu). J. Gregor ich nazýval „priekopníkmi tohto priateľstva“.⁴⁰ K nim patrili aj veliteľ 32. c. k. prešovského práporu horských strelcov Rajmund Humplík a ďalší.⁴¹

Aj keď bol J. Gregor katolík a jeho žena evanjelička, zaujímal sa v rámci rozvíjania národného života aj o záležitosti evanjelickej cirkvi. Prejavilo sa to v jeho iniciatíve pri obsadzovaní miesta farára v evanjelickom cirkevnom zbore v obci Obišovce, kde sa koncom roku 1911 uvoľnilo miesto farára. Záležalo mu na tom, aby sa tu dostal farár Slováč. Keď bola kandidatúra slovenského národovca ohrozená, rozhodol sa v januári 1912 vycestovať v tejto záležitosti do Liptovského Sv. Mikuláša,⁴² kde v tom čase pôsobil ako kaplán Fedor Ruppeldt a farárom bol významný cirkevný činiteľ a národovec advokát Jur Janoška. Apeloval na nich, aby na uvoľnené miesto pomohli dostať uvedomeného Slováka a obrátil sa na F. Ruppeldta. Považoval to za „významnú vec pre celý Šariš – a že tamojší národovci v Prešove zasadia sa o vec, majú vraj dobrých ľudí i v Obišovciach a pôdu pripravenú, že to pôjde“.⁴³ Aj napriek tomu, že F. Ruppeldt aj J. Janoška ho vopred upozornili, že „vec je beznádejná“, presadiť Slováka za farára do Šariša, v bezprostrednej blízkosti Košíc a Prešova neodobria najmä úradné kruhy, Gregor však trval na svojom. Tak mu Ruppeldt sľúbil, že sa bude o tento post uchádzať, čo Gregor uspokojilo a vrátil do Prešova. Popri Ruppeldtovi sa dohodli, že budú odporúčať na toto miesto aj kňazov Vladimíra Čobrdu a Jána Hysku. V tejto záležitosti odišiel J. Gregor do Martina k predsedovi SNS Pavlovi Mudroňovi a poprosil ho, aby napísal list V. Čobrdovi a požiadal ho, aby miesto farára v Obišovciach prijal. Obyvatelia obce Smrečany, kde mladý Čobrda pôsobil ako farár, sa proti tomu postavili a odmietli to s tým, že „oni mladého Čobrdu vychovali seba a nie – Šarišanom“.⁴⁴ Rovnaký postoj zaujal aj farárov otec. J. Gregor oslovil v tejto záležitosti aj kanonika F. Zvadu, ale aj ten odmietol. A tak do Obišovciach prišiel „na próbu“ F. Ruppeldt, ale u ľudí veľmi nezaujal, pretože kázal „príliš učene“. O miesto farára v Obišovciach

39 TAJOVSKÝ, GREGOR Jozef. Spomienky na Prešov. Besednica. In *Šariš*, roč. 5, 1934, č. 42, s. 3.

40 TAJOVSKÝ, G. J. Spomienky na Prešov (pokračovanie). Besednica. In *Šariš*, roč. 5, 1934, č. 43, s. 2.

41 SEDLÁK, I. *V čierťažiach búrok*. Martin : Matica slovenská, 2001, s. 352.

42 J. G. Tajovský bol v tejto záležitosti v Liptove a v Turci trikrát. V Liptovskom sv. Mikuláši počas Vianoc 1911 a v januári 1912. Bližšie: TAJOVSKÝ, G. J. Spomienky na Prešov (pokračovanie). Besednica. In *Šariš*, roč. 5, 1934, č. 43, s. 3.

43 RUPPELDT, Fedor. Z rozpomienok na Jozefa Gregora Tajovského. In *Jozef Gregor Tajovský v kritike a spomienkach*. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1956, s. 244.

44 LA SNK Martin, sign. 43 YY 28. Jozef GREGOR-TAJOVSKÝ. *Keď som ja bol v Prešove*.

sa na odporúčanie svetských úradov uchádzal i maďarský farár, ale tunajší ľudia ho nechceli. Tretím kandidátom bol Slovák Ján Hysko. Ten urobil na ľudí dojem, „kázal tak dojemne a prístupne ľudu, že hneď bolo rozhodnuté kto bude farárom“.⁴⁵ Svetské úrady sa snažili situáciu zvrátiť, útočili na Gregora, že čo má on ako katolík k tomu hovoriť, ale prihovorila sa zaňho jeho manželka – evanjelička a J. Hysko bol zvolený. J. Gregor bol na tento úspech hrdý, lebo ako neskôr poznamenal „nebyť obišovského Hyska neboli by mali šarišské slov. evanjelici po prevrate Slováka – národovca seniora“.⁴⁶

Pri vyššie uvedenej návšteve v Liptovskom Sv. Mikuláši vyzval Jozef Gregor aj advokáta v Trenčíne Jura Janošku, aby prišiel do Prešova ako právnik. Ten túto ponuku zvažoval, ale apeloval na J. Gregora, aby sa o tom nikomu nezmieňoval a zachoval to v „najprísnejšej tajnosti“, keďže ho už niektorí upodozrievali, že plánuje z Trenčína odísť. Celý list z 4. marca 1912 označený J. Janoškom ako dôverný sa nesie v tomto duchu: „Nie žeby som dostával chuť ísť do Prešova, ale tým väčšmi nahliadam, že budem musieť ta ísť, ak chcem prísť ku slušnej výžive a postaviť si na istý základ existenciu. Tu v Trenčíne totiž nenachodím výhodnú postać pre advokáta.“⁴⁷ Postožoval sa na nepriaznivú situáciu v advokátskych kruhoch v Trenčíne a okolí a dodal, že okolo Trenčína boli všetky obce prevažne katolícke a tak on ako evanjelik nemal „takmer ani jedného klienta“. Keďže sa nevedel rozhodnúť, chystal sa ísť osobne do Prešova a „presvedčiť sa na vlastné oči a uši o všetkom, čo považujem za potrebné vedieť o Prešove“.⁴⁸ Predbežne plánoval svoju návštevu koncom leta 1912, teda pred začiatkom advokátskej sezóny. Svoje plány však zmenil a už v nasledujúcom liste Gregora vyzýval, aby ho do Prešova nevolal, lebo z jemu blízkych kruhov ho tam nechceli pustiť, i keď jeho osobne tam „dávna túžba tiahla“.

J. Gregor sa počas pôsobenia v Prešove orientoval skôr na stretnutia s jednoduchým a pracujúcim ľuďom, s roľníkmi, remeselníkmi, robotníkmi, medzi nimi rozširoval slovenské knihy, noviny a snažil sa ich získať za predplatiteľov slovenských novín. Na túto činnosť si neskôr spomínal: „Roľník dal korunku, ostatné sme priložili a už bol predplatok na Slovenský Týždenník, na Národného Hlásnika alebo katol. Ludové noviny. Ale beda! Sotva dostal taký roľník 2 – 3 čísla, už si ho dal volať notár, farár, slúžny. [...] Hrozili zničením časného majetku za živa, farár večným zatratením po smrti.“⁴⁹ Spolu chodili po dedinách – manželka s výšivkami a knihami a Gregor „za banku a národnú slovenskú myšlienku – sdrúžovať“. Úroveň národného povedomia Slovákov na východnom Slovensku analyzoval v próze z neskoršieho obdobia *Keď som ja bol v Prešove* (1933). Viazala sa k Prešovu a Šarišu a okrem cenných biografických údajov poskytla obraz o vtedajšom Prešove a východnom Slovensku.⁵⁰

V každodennom priateľskom kontakte bol aj so zámožnejším ľuďmi. Jedným z nich bol prešovský gazda Ján Dubinský, ktorý patril k spoluzakladateľom prešov-

45 LA SNK Martin, sign. 43 YY 28. Jozef GREGOR-TAJOVSKÝ. *Keď som ja bol v Prešove*.

46 LA SNK Martin, sign. 43 YY 28. Jozef GREGOR-TAJOVSKÝ. *Keď som ja bol v Prešove*.

47 LA SNK Martin, sign. 43 I 101. List Jura Janošku Jozefovi Gregorovi zo dňa 4. 3. 1912.

48 LA SNK Martin, sign. 43 I 101. List Jura Janošku Jozefovi Gregorovi zo dňa 4. 3. 1912.

49 TAJOVSKÝ GREGOR Jozef. Spomienky na Prešov. In *Šariš*, roč. 5, 1934, č. 42, s. 2-3.

50 FRANKOVÁ, Libuša. K osobnostiam literárneho a spoločensko-osvetového života v Prešove v kontexte prelomových udalostí v roku 1918. In *Annales historici Presoviensis*, roč. 9, 2010, s. 160.

skej filiálky Tatra banky, stal sa dôverníkom a poradcom pri povoľovaní pôžičiek gazdom. Keď bola v roku 1910 manželka Dubinského hospitalizovaná v nemocnici v Novom Meste pod Šiatrom, J. Gregor spolu s jej manželom išli chorú susedku navštíviť. Z tejto cesty napísal cestopisnú autobiografickú črtu *Z Prešova do Ujheľa*, v ktorej „pán sused“ je J. Dubinský. Zamýšľal sa v nej aj nad pomadařčovaním východného Slovenska. Už v úvodnej časti na margo národného uvedomenia v tomto regióne napísal: „*Tak by som si želan žil, keď to už všetko bude povedomé slovenské, keď i Slováč bude ozaj Slovákom! Na slovenskom východe ešte len treba sa chytiť do práce a rozkladať ohníčky slovenskej rodolásky. I ja pomáham nietiť ten ohníček v Šariši a popri všetkom smútku nad spiacim ešte národom už i to je radosťou, že sadne človek o jedenástej predpoludním v Prešove na železnicu a bez väčšej prestávky vezie sa čírim slovenským krajom na juhovýchod celé tri hodiny do Ujheľa, kde vraj v tržné dni tak počuť slovenskú reč akokoľvek v Prešove.*“⁵¹

Tajovského dobrým priateľom a dôverníkom bol ďalší zo spoluzakladateľov prešovskej filiálky Tatra banky Ferdiš Holomáň z Chminian. Patrila k pravidelným odoberateľom slovenských kníh, novín a časopisov. Keď sa Holomáňovcom narodil syn, krstnými rodičmi mu boli Gregorovci. Čulé kontakty udržiaval aj s košickým kníhkupcom, nakladateľom a vydavateľom Júliusom Kustróm, ktorý bol propagátorom slovenskej spisby, roznášal knihy a časopisy po Šariši, Spiši, Above a Zemplíne. Tvorivé kontakty udržiaval J. Gregor aj s ľudovými šarišskými veršovníkmi Františkom Bednárom, ktorého v Jarovniciach často navštevoval, s Františkom Balíkom, Aladárom Körtvélyessym a ďalšími. Zvláštny význam preňho mal bezprostredný a priateľský vzťah a vzájomná nezištná spolupráca s kolegom v banke J. Strakom, ktorý mu poskytoval najdôvernejšie a autentické, fundované informácie o východnom Slovensku, najmä o Šariši, Above, o živote, práci a mentalite tunajšieho ľudu, čo mu značne pomohlo vniknúť do života východoslovenského človeka, pochopiť jeho problémy a potreby a tieto poznatky uplatniť v literárnej tvorbe.⁵² Zatiaľ čo J. Straka šíril medzi tunajším ľudom katolícke knihy, brožúry a skalické *Slovenské ľudové noviny*, tak Jozef Gregor rozširoval *Slovenský týždenník*, *Národný hlásnik* a všetky ľudu prístupné „knižičky“ pre dospelých a mládež. Knihy a noviny prichádzali buď priamo odoberateľom, ale najmä na jeho meno, aby z toho nemali odoberatelia problémy. Došlé knihy a časopisy on aj jeho spolupracovníci buď za halieriky predávali alebo ich zadarmo dávali. On si odber zásielok balíkov kníh a časopisov obhájil a aj ľudia sa po čase naučili odpovedať županovi i policajnému kapitánovi: „*Čo slobodno v Pešti a v Uhorsku tlačiť, to slobodno aj v Šariši čítať.*“⁵³ Gregor si zase v spolupráci s Böhmom pripravili odpoveď, že slušne plateným direktorom banky, skromným a šetrným, nemá deti a je i s manželkou milovníkom kníh, ba aj sami píšu. Keďže majú z čoho zaplatiť, tak si predplácajú časopisy a v duchu idealizmu podporujú chudobnú slovenskú literatúru.⁵⁴

51 LA SNK Martin, sign. 43 YY54. Jozef GREGOR-TAJOVSKÝ. *Z Prešova do Ujheľa*; J. GREGOR TAJOVSKÝ. *Z Prešova do Ujheľa*. In *Jozef Gregor Tajovský I*. Bratislava : Tatran, 1974, s. 147.

52 SEDLÁK, I. *Východné Slovensko v letokruhoch národa*. Martin : Matica slovenská, 2012, s. 555-556.

53 LA SNK Martin, sign. 43 YY 28. Jozef GREGOR-TAJOVSKÝ. *Keď som ja bol v Prešove*.

54 TAJOVSKÝ, GREGOR Jozef. Spomienky na Prešov. Besednica. In *Šariš*, roč. 5, 1934, č. 42, s. 3.

Postupne chodilo nielen do banky, ale aj ku Gregorovcom domov čoraz viac ľudí. Niektorí sa prišli len porozprávať a tak neraz v tme diskutovali o potrebe všeobecného volebného práva, o slovenských školách a iné. Prichádzali k nim aj študenti – Slováci teologickej akadémie prešovského kolégia, vojaci, robotníci a gazdovia.⁵⁵ Neunikli pozornosti polície a na dotaz jej príslušníkov, kto sú a čo tam robia, Gregorovci odpovedali, že sú ich krajanovia a prišli k nim na návštevu. Vo svojom dome hostili rôznych návštevníkov. Stretli sa s ľuďmi ako bol kaplán J. Onderčo, gazdovia a roľníci Holomáň, Drobniak, Kobuľský, Rozkoš, Marcin, Kostur, František Bednár a Ján Krompach z Jarovnic a iní, zašiel k nim aj J. Hysko. J. Gregor vedel, že v Prešove žije a úraduje aj Belo Klein Tesnoskalský, Mikuláš Moyzes, vdova Ružiakova, Daniel Lútočka a iní Slováci, keď však boli závislí od úradov, nechceli ich osobne vyhľadávať a kompromitovať im život. Absolvovali u nich nanajvýš jednu alebo dve návštevy.⁵⁶

V Prešove preukázal Gregor tiež svoje slovanské cítěnie a to v postoji k Rusínom. Navštívil ich aj starší farár Rusín, ktorý Gregora naučil rusínsku národnú pieseň *Ja Rusín bol, jest i budu, ja rodil sa Rusínom, čestný rod moj nezabudu, ostanu jeho synom!*⁵⁷ Rusínom sa usiloval pomôcť najmä kolportovaním časopisov, novín a kníh, na čo upozornil aj v práci *Keď som ja bol v Prešove*, kde napísal: „*My sme časopisy mali len rozširovať. Nemali ich ale Rusíni. To ma pohlo, že v 1912 roku zašiel som aj so ženou do Lvova pýtať podporu*“.⁵⁸ S týmto zámerom teda išiel na Turíce v roku 1912 s manželkou do Lvova získať pre Rusínov nejakú podporu v podobe kníh. Už vopred mal dohodnutých troch redaktorov, jedným z nich bol dekan Chanata z Čertižného. Záujem o odber novín od Rusínov bol, ale celá myšlienka skrachovala na financiách, keďže vopred im peniaze nechceli dať a redaktori zase sa bez peňazí nechceli do projektu pustiť.

Obdiv si Gregorovci získali aj u Židov – hostinských, kupcov, ktorí prichádzali do banky, alebo ich Gregorovci navštívili v dedinách. Chceli sa s nimi rozprávať po maďarsky alebo nemecky, ale Gregorovci sa s nimi zhovárali po slovensky na čo reagovali, že „*taký pán direktor banky a Sloviak*“, nešlo im to do hlavy. Čudovali sa aj študenti a iní ľudia, keďže Gregorovci sa medzi sebou rozprávali v kaviarni i v spoločnosti po slovensky. Ich zámerom bolo, ako to komentoval J. Gregor,: „*Hovoriť po slovensky, získavať našej reči úctu a právo v panskej spoločnosti, na ulici, v divadle, v obchode, na železnici a všade, kam človek vošiel, bola to ťažká vec, mnoho nervov stála, ale medzi ľuďom získavali sme dôveru, lásku a ten boj stál za to*“.⁵⁹

Aj keď svoj pobyt v Prešove prirovnali Gregorovci k pobytu na spoločenskej púšti,⁶⁰ v ich tvorbe sa toto prostredie prejavilo ako tvorivý impulz. V Tajovského literárnej činnosti z prešovského obdobia prevláda východoslovenská tematika. Jeho rozpomienky *Východné Slovensko a Keď som ja bol v Prešove*, ako i spomienky

55 TAJOVSKÝ, G. J. Spomienky na Prešov (pokračovanie). Besednica. In *Šariš*, roč. 5, 1934, č. 43, s. 2.

56 TAJOVSKÝ, GREGOR Jozef. Spomienky na Prešov. Besednica. In *Šariš*, roč. 5, 1934, č. 42, s. 2, č. 43, s. 2.

57 LA SNK Martin, sign. 43 YY 28. Jozef GREGOR-TAJOVSKÝ. *Keď som ja bol v Prešove*.

58 LA SNK Martin, sign. 43 YY 28. Jozef GREGOR TAJOVSKÝ. *Keď som ja bol v Prešove*.

59 LA SNK Martin, sign. 43 YY 28. Jozef GREGOR-TAJOVSKÝ. *Keď som ja bol v Prešove*.

60 GREGOROVÁ, H. *Spomienky*. Bratislava : Tatran, 1979, s. 171.

pamätníkov potvrdzujú veľmi nepriaznivé a dusivé protislovenské prostredie. J. Gregor napísal v Prešove kritickorealistickú jednoaktovku *Hriech* (1911), v ktorej prostredníctvom tém emigrácie, alkoholizmu, národnostnej a politickej situácie priblížil spoločensko-politické pomery v regióne východného Slovenska v predvojnovom období.⁶¹ Problému nežiaduceho vysťahovalectva do Ameriky sa venoval i v próze *Dvanásť duší*. Autor v nej uviedol: „*Ked' som došiel pred dvanástimi rokmi do šarišskej obce N. Juro Verbiak vrátil sa tretí raz z Ameriky*“. Následne popísal dôvody jeho odchodu a opätovného návratu do obce, poukázal i na zmeny jeho charakteru, konania, vizáže a zmýšľania, ktoré sa udiali pod vplyvom prostredia a života v zahraničí, ale i na zmeny materiálnych pomerov v rodine. Tajovský tento stav vyjadril v jednej vete: „*Zájdite si do Prešova na jarmok a rozoznáte temer každého, kto bol čo i len rok-dva v Amerike*.“⁶² Nespokojnosť J. Verbiaka s možnosťami a so životom v obci, keďže „*doma stania nemal*“ a dôležité sa preňho stali peniaze a majetok, ho doviedli k tomu, že sa rozhodol žiť natrvalo v Amerike, kde za ním, síce pod jeho nátlakom, odišla celá dvanásťčlenná rodina Verbiakovcov. Tajovský so zármutkom konštatoval: „*Dvanásť duší, takých krásnych, takých mladých, opustilo razom našu dedinu... Ako keď v dedine studne vysychajú*.“⁶³

V poviedke *Ťažký boj* písal o svojich osobných skúsenostiach na poste riaditeľa filiálky Tatra banky v Prešove. Skryl sa v nej za postavu bankového úradníka Andreja Kôrku, čo naznačuje už v prvých vetách: „*V smutnom kraji slovenskom, v zmaďarizovanom meste Prešove stolice Šarišskej, slovenská banka otvorila filiálku a postavila do nej svojho činného úradníka Andreja Kôrku. Kôrka pochodí z dediny, s ľudom zhovárať sa, zaobchodiť vie, ako treba, aby získal dôveru pre banku a slovenčinu*.“⁶⁴ Popísal svoje pôsobenie v Prešove a okolí, najmä v šírení osvety, rozvíjaní práce pri zvyšovaní národného uvedomenia tunajšieho obyvateľstva, aj keď jemu i manželke, podporujúcej jeho úsilie, bolo pri tom „*iba smutno, nekonečne smutno*“, priblížil život a zmýšľanie tunajších obyvateľov. Prvým krokom, ktorý učinil v tomto prostredí bola návšteva susedov – gazdov, ktorí v meste bohatli a z nich upriamil pozornosť na toho, ktorý sa mu najviac zapáčil – zámožného prešovského gazdu Drobného „*ktorý má všetkého – ani sám nevie koľko!*“ včítane početnejšej rodiny. Po niekoľkých stretnutiach si získali Kôrovci dôveru Drobného, ktorý si vložil do banky 200 korún a predplatil si slovenské noviny, avšak pod nátlakom mestského kapitána ich odhlásil, ba prišiel do slovenskej banky odvolať aj svoj vklad.⁶⁵

61 Bližšie: BOLEK, Anton. Východné Slovensko v živote a tvorbe Jozefa Gregora-Tajovského. In *Jozef Gregor Tajovský v kritike a spomienkach*. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1956. s. 813-824.

62 J. GREGOR TAJOVSKÝ. Dvanásť duší. In *Jozef Gregor Tajovský I*. Bratislava : Tatran, 1974, s. 380.

63 J. GREGOR TAJOVSKÝ. Dvanásť duší. In *Jozef Gregor Tajovský I*. Bratislava : Tatran, 1974, s. 390.

64 J. GREGOR TAJOVSKÝ. Ťažký boj. In *Jozef Gregor TAJOVSKÝ I*. Bratislava : Tatran, 1974, s. 322.

65 J. GREGOR TAJOVSKÝ. Ťažký boj. In *Jozef Gregor TAJOVSKÝ I*. Bratislava : Tatran, 1974, s. 330.

Zaujímavým literárnym kúskom je aj príbeh zachytený v cestopisnej črte pod názvom *Za rukopismi Záborského*. Napísal ho na základe autopsie v pôsobisku spisovateľa a kňaza Jonáša Záborského v Župčianoch, kam sa s manželkou vybral na výzvu martinského národovca a horlivého zberateľa slovenského národopisného materiálu A. Halašu. Ten ho požiadal, aby „vybehol do Župčian“ a zozbieral Záborského rukopisy, nakreslil faru a náhrobný pomník, kde tento farár pôsobil. Mal o ňom zistiť všetko, čo mu ponúkne či matrika alebo kronika so zámerom zaznamenať o Záborskom čo najviac pre budúce generácie. Tajovský opísal príhodu s miernym nádychom irónie a sklamania, keďže žiadne knihy či práce Záborského sa nezachovali. Usilovali sa získať nejaké informácie od starého farára, ktorý tu v tom čase pôsobil, ten však o Záborskom vedel len to, čo bolo v matrike o ňom zaznamenané, rovnako ako o ktoromkoľvek Župčancovi, a dodal: „iných písem o ňom na fare niet“. Tajovský mu poskytol základné informácie o J. Záborskom: „Bol povestný dejepisec. Mal zostať po ňom veľký rukopis *Dejín Uhorska*. Ukazoval ho v sedemdesiatych rokoch študentom v Prešove, z ktorých jeden (A. Halaša – pozn. N. J.) ma sem poslal.“⁶⁶ Farár si v tejto súvislosti spomenul, že fara prešla rekonštrukciou, ktorá bola ukončená v roku 1884. Gregorovci sa nevzdávali a chceli vidieť farskú bibliotéku, keďže vedeli, že Záborský mal svojho času veľkú knižnicu, ktorú potreboval najmä pri písaní prác venovaných histórii. Čakalo ich veľké sklamanie, pretože sa zachovalo len štyri až päť kníh. Vysvetlene farára bolo pre nich skormucujúce: „Keď starú faru búrali, viedor a deti celé týždne rozťahovali staré knižky a papiere, ktoré murári z povaly pozhadzovali.“⁶⁷ Časť písomnosti zachránila Záborského slúžka, ktorá niektoré z nich odniesla do Prešova a ďalšie poroznášala na okolitých fary, najmä ruským kanonikom. Ďalšie sklamanie pre Gregorovcov ich čakalo pri pohľade na náhrobný kameň Záborského, ktorý bol spustený a nachýlený, s náhrobným textom napísaným po maďarsky.

Počas pobytu v Prešove sa začalo literárne pôsobenie H. Gregorovej a to prekladom románu *Dáždnik sv. Petra* od Kálmána Mikszátha, zároveň pracovala na svojom knižnom debute *Ženy* (1912), ktorý je považovaný za literárny dokument. Jeden z výtlačkov poslalo vydavateľstvo Fr. Klimeša na jej žiadosť evanjelickému farárovi v Pôchove Vladimírovi Royovi, ktorý ocenil mravnú a umeleckú hodnotu práce.⁶⁸ H. Gregorovou vyvíjaná osvetová činnosť v Prešove a okolí ovplyvnila jej nazeranie na ženskú otázku. V poviedke *Slečinka a slúžka* opisuje zážitok so ženami viažuci sa k Prešovu: „Pre tento cieľ, totiž vzdelanie, navštevujem ľud v našom mestečku. Snažím sa vzbudiť vôľu a chuť k čítaniu, vôbec lásku ku knihám, aby naše ženy i dievčatá neboly vždy viazané k čiernej zemi a vedely sa od nej aj odtrhnúť.“⁶⁹

Gregorovci prostredníctvom inzerátu v novinách ponúkli možnosť pobytu literátom v Prešove so zámerom bližšie spoznať mesto i okolie. Na ich ponuku reagovala a možný pobyt, dokonca trvalý, zvažovala moravská spisovateľka, preklada-

66 J. GREGOR TAJOVSKÝ. Za rukopismi Záborského. In *Jozef GREGOR TAJOVSKÝ II*. Bratislava : Tatran, 1974, s. 143.

67 J. GREGOR TAJOVSKÝ. Za rukopismi Záborského. In *Jozef GREGOR TAJOVSKÝ II*. Bratislava : Tatran, 1974, s. 144.

68 LA SNK Martin, sign. 43 E 90. korešpondenčný lístok V. Roya H. Gregorovej do Prešova zo dňa 6. 2. 1912.

69 GREGOROVÁ, H. *Ženy*. Bratislava : Novum, 1946. s. 15.

telka, filozofka a feministka Anna Pammrová.⁷⁰ V liste odoslanom do Prešova z 31. decembra 1910 požiadala adresátku (oslovuje ju slečna – pozn. N. J.) o poskytnutie bližších informácií o Prešove a okolí, ako aj o manželoch Gregorovcoch. V súvislosti s „prešovskou záležitosťou“ spisovateľka napísala: „Nemožno mi jen tak přímo odmítati návrh ctené rodiny Gregorovi, právě z důvodu, že Jste akcentovala “žije se tam dle Tostého“;⁷¹ ktorého bola A. Pammrová veľkou obdivovateľkou. Spisovateľka mala ťažký život a v tomto období pocífovala silnú potrebu odísť z prostredia, v ktorom žila a pôsobila, aj keď sa jej tam spočiatku páčilo. Nechuf spôsobilo jej vynútené a nešťastné manželstvo s lesníkom Františkom Krohemom (otcom jej syna), ktorý bol tyran a despota, bránil jej čítať knihy a písať. Aj keď sa ešte s manželom presťahovala a žila v peknom prostredí – v horárni pri Žďarci, manželstvo jej nefungovalo a tak sa v roku 1904 rozviedla, pretože ako napísala: „*Pud sebazachování donucuje i čerov, aby sa bránili ... Z toho důvodu jsem opustila muže – tyrana a z téhož důvodu opustím toto místo, kde se mi onehdy tolik líbilo.*“⁷² Pammrová zvažovala presťahovať sa do Prešova natrvalo a nie len na kratší pobyt. Priateľský návrh Gregorovcov chcela prijať, ale za podmienok, že by išla do bezpečného kraja, kde by mohla sama chodiť na dlhé prechádzky, za predpokladu, že sú v okolí lesy. Plánovala si tu kúpiť osamelý domček s ovocnou záhradou, kde by mala „*absolutní klid – žádné továrny, sprosté lidi, psy a kohouty v sousedství*“, čistý vzduch, veľa ovocia, dobré mlieko, zdravú vodu a iné. Ako ďalej uviedla, išlo jej o to, aby mala pre svoje písanie čo najlepšie podmienky. Poznámala, že by rada vopred vedela, „*zdali rod. Gregorova s mým projektem souhlasí, který není a nebude nikdy osobním*“.⁷³ Prosila adresátku o sprostredkovanie jej informácií Gregorovcom. Keďže odpoveď na svoj „projekt“ pobytu spisovateľka nedostala, už 25. januára 1911 opätovne neznámej adresátke pripomenula: „*Na nějakou sebe delší návštěvu v tak dalekém kraji přivoditi nemohu, neboť opustím-li kdy toto místo, opustím je na vždy.*“ (podčiarkla autorka listu – N. J.)⁷⁴ Pripustila pochybnosti zo strany Gregorovcov, že ju nepoznajú a dodala: „*Ale nedivím se pp.Greg.-: neznají mne a bojí se, že bych jim svým stěhováním se na Slovensko snad způsobila mnohé zbytečné starosti.*“⁷⁵ Uistila ich,

70 Anna Pammrová sa narodila 29. 6. 1860 v Kralicích nad Oslavou v rodine lesníka Jana Pammra. Keď mala šesť rokov, dali ju rodičia na výchovu do rodiny bezdetnej kmotry Antónie Novákovej a jej manžela Leopolda Nováka. Rodičia ju navštevovali len niekoľkokrát do roka. U adoptívnych rodičov Novákových prežila neradostné detstvo a mladosť. Napriek nepriaznivým podmienkam sa z rôznych zdrojov vzdelávala. Široké všeobecné a jazykové znalosti získala prostredníctvom učiteľa Nahodila z Březníka u Kralic a počas dvojročného pobytu vo Viedni, ale najmä sebavzdelávaním a korešpondenciou s básnikom Otakarom Březinom a tiež napr. so slovenským evanjelickým kňazom a náboženským mysliteľom Jánom Maliarikom z Veľkých Levár. V roku 1884 porodila prvú, nemanželskú dcéru Almu. Jej otca si odmietla vziať a vrátila sa k rodičom do Jinošova. Bližšie: https://cs.wikipedia.org/wiki/Anna_Pammrov%C3%A1

71 LA SNK Martin, sign. 43 E 17. List A. Pammrovej Hane Gregorovej zo dňa 31. 12. 1910. Z obsahu listu vyplýva, že adresátkou nebola H. Gregorová, ale neznáma „slečna“ ako ju odosielateľka oslovuje.

72 LA SNK Martin, sign. 43 E 17. List A. Pammrovej Hane Gregorovej zo dňa 31. 12. 1910.

73 LA SNK Martin, sign. 43 E 17. List A. Pammrovej Hane Gregorovej zo dňa 31. 12. 1910.

74 LA SNK Martin, sign. 43 E 17. List A. Pammrovej Hane Gregorovej zo dňa 25. 1. 1911.

75 LA SNK Martin, sign. 43 E 17. List A. Pammrovej Hane Gregorovej zo dňa 25. 1. 1911.

že by tomu tak nebolo. Napokon z toho zišlo, pretože Pammrová žila až do smrti naďalej na lesnej samote v Žďárce.⁷⁶

V Prešove Gregorovcov navštívila a istý čas u nich bývala česká učiteľka Marie Dvořáčková, pôsobiaca v Kouřimi, ktorá bola súkromnou učiteľkou češtiny H. Gregorovej. Prišla na jej pozvanie z júla 1910 a pred odchodom do Prešova ju Hana počkala v Martine.⁷⁷ Gregorovci si ju veľmi oblúbili, a keď už mala odísť, Tajovský jej navrhol, aby vzala jeho manželku do Prahy, kde dovtedy H. Gregorová nebola a ukázala jej pamätihodnosti mesta. A tak sa H. Gregorová rozhodla odísť z Prešova a Tajovský sa cítil bez nej osamotený.⁷⁸

Aj napriek tomu, že v Prahe žila čulým literárnym životom, stretávala sa so zaujímavými ľuďmi, dovoľavala sa prítomnosti manžela. Je to zrejmé aj z jej listu z 22. januára 1912, kde ho vyzývala: „Napiš mi, Jožko môj drahý, drahý, že prídeš za mnou, že strávime niekoľko krásnych dní nášho života ... Poobede pôjdem niekam, prinútim sa, aby som nebola smutná a budem chodiť a tak sa opíjať. Myslím si, že je mi tu predsa len lepšie ako Tebe tam v tom hlúpom Prešove. Ja sa môžem skorej rozptýliť. Ale Ty kdeže pôjdeš, kde sa nasýtiš, čím?“

Aj Tajovskému manželka chýbala, ponuku na jej odchod do Prahy ľutoval, čo je zrejmé z jeho listu z 23. júna 1912.⁷⁹ Iróniou bolo, že práve v tom čase sa Gregorove poviedky a hry presadzovali v Čechách, boli uverejnené v niektorých časopisoch, o čom ho informoval český stredoškolský profesor, slovakista, publicista a literárny historik František Frýdecký.⁸⁰ V korešpondencii s ním sa prejavila literárna skromnosť Tajovského. V roku 1911 ho Frýdecký požiadal o zaslanie poviedky *Mamka Pôstková* a mal tiež urobiť výber svojich poviedok, ktoré by boli publikované za patričný honorár. Tajovský mal pochybnosti, či český čitateľ bude rozumieť poviedke napísanej po slovensky, čo tlmočil Frýdeckému: „Myslím však, že po slovensky dať to tlačiť – tomu nebudú u vás rozumieť. My, Slováci, češtine tak dobre rozumieme, bez učenia, a Vy, Česi, slovenčine – skoro nič.“⁸¹ Pokiaľ by sa jeho práce mali prepisovať do češtiny, želal si, aby preklad robil František Votruba.⁸² Snáď aj tieto pražské impulzy boli jedným

76 Napriek tomu bola v kontakte s H. Gregorovou. Bližšie: LA SNK Martin, sign. 43 E 17. Korešpondenčný lístok A. Pammrovej H. Gregorovej z 27. 8. 1913.

77 LA SNK Martin, sign. 43 CH 11. Korešpondenčný lístok H. Gregorovej M. Dvořáčkovej zo dňa 26. 7. 1910.

78 Bližšie: GREGOROVÁ, Dagmar. *Ani čas nemení. Dôverné listy Hany Gregorovej a Jozefa Gregora Tajovského*. Bratislava : Smena, 1972. 179 s.

79 GREGOROVÁ, H. *Písali sme si...* In *Jozef Gregor Tajovský v kritike a spomienkach*. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1956, s. 662.

80 Bližšie: BEJBLÍK, Alois. *Nad pozostalostí J. G. Tajovského*. In *Jozef Gregor Tajovský v kritike a spomienkach*. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1956, s. 884-885.

81 BEJBLÍK, A. *Nad pozostalostí J. G. Tajovského*. In *Jozef Gregor Tajovský v kritike a spomienkach*. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1956, s. 889. List J. Gregora F. Frýdeckému zo dňa 23. 6. 1911 (Prešov).

82 František Votruba sa narodil v obci Chyšky-Hrachov v Čechách 13. 4. 1880 a zomrel 18. 11. 1953 v Bratislave. Študoval na gymnáziu v Táboře (nedokončil štúdium), potom pracoval ako kníhkupecký a advokátsky pomocník. V roku 1902 odišiel do Prahy, kde vypomáhal v administratíve časopisu *Čas*. Začiatkom júna 1902 prijal pozvanie K. Salvu na Slovensko, bol redaktorom v Ružomberku. Od roku 1903 pôsobil v Budapešti, kde sa stal redaktorom

z činiteľov jeho rozhodnutia opustiť Prešov a ísť do Prahy. Ešte vo februári 1912 z Prešova v liste F. Frýdeckému popísal svoje polozenie a zámery: „*My – ja a moja žena – chceli by sme literárne pracovať, a musíme sa tu trápiť s čiernou prácou – prebúdzania ľudu, a ja k tomu prekonávať ohromnú prácu v banke a niešť zodpovednosť za pár stotisíc korún. Už si zúfame. A k tomu nemáme tu človeka, ktorý by nás rozumel, nuž tak radšej by sme išli do Prahy. Ak by ste vedeli niečo poradiť, boli by sme Vám úprimne vďační. Tak napr. do Živnost. Ústredia za slovensko-maďarského dopisovateľa bych hneď šiel.*“⁸³ V jednom z listov z apríla 1912 Frýdeckému s nadšením oznámil, že vo výklade prešovského kníhkupectva bola po prvý raz vystavená slovenská kniha a v júni 1912 pozval Frýdeckého do Prešova.

Pražský pobyt H. Gregorovej vyostřil manželskú krízu, dokonca hrozil aj zánik manželstva, a tak napokon J. G. Tajovský rozhodol a 29. júna 1912 definitívne opustil Prešov.⁸⁴ V liste manželke z tohto dňa opisuje celú udalosť, ktorá ho viedla k tomu, aby dal v banke výpoveď. Pravdou však ostáva, že najväčšmi na neho vplývala práve jej neprítomnosť. Rozhodol sa písať a odísť žiť do Prahy.⁸⁵ O zmene plánov informoval i Frýdeckého v liste z 26. júla 1912, kde mu oznámil: „*Z Prešova sme odišli. Už sme v Martine a čakáme na národné slávnosti. Po slávnostiach pôjdeme do Luhačovic na československé porady. Odtiaľ chceme nastálo do Prahy.*“⁸⁶

Jozef Gregor sa venoval v Prešove dvom diametrálne odlišným činnostiam. Na jednej strane bol riaditeľom filiálky Tatra banky, bankovým úradníkom, od ktorého sa vyžadovala presnosť a množstvo číselných údajov, na druhej strane bol spisovateľom, pre ktorého bol závažný rozlet a fantázia. Tajovský ich vnímal a pristupoval k nim takto: „*Ja vlastne vtedy snívam, keď účtujem a z toho zlého sna sa preberám, keď zanechávam účtovnícky stôl a vykročím z banky na ulicu. Vtedy vidím skutočnosť, keď i na diaľku, a tú verne opisujem.*“⁸⁷ Život bankového úradníka ho neuspokojoval, chcel sa viac venovať literárnej tvorbe.

-
- a administrátorom *Slovenského týždenníka* a vo februári 1910 prešiel do novozaloženého *Slovenského denníka*. Potom sa znovu vrátil do pražskej redakcie *Času*, kde sa venoval slovenskej problematike. Vojna ho zastihla v Ružomberku, pred nastúpením vojenskej služby sa skrýval v Prahe. Po vzniku ČSR bol poslancom Národného zhromaždenia (1918 – 1919).
- 83 BEJBLÍK, A. Nad pozostalostí J. G. Tajovského. In *Jozef Gregor Tajovský v kritike a spomienkach*. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1956, s. 889. List J. Gregora F. Frýdeckému zo dňa 21. 2. 1912 (Prešov).
- 84 Od júna 1912 až do vojny riadil prešovskú filiálku Pavol Šípka. Roman HOLEC – Ludovít HALLON. *Tatra banka v zrkadle dejín*. Bratislava: AEPRESS, s. r. o., 2007, s. 59.
- 85 Na to, že v Prahe zabezpečiť si financie na živobytie písaním ako literát či novinár bolo zložité, Tajovského upozornil popredný český novinár, redaktor novín *Čas* Jan Herben: „*Jsem přesvědčen, že jako slovenský spisovatel nemůžete se uživit. ... Kdyby ste byl v Praze a psal každé pondělí do Času „slovenské věci“, nemohl bych Vám dát větší honorář než 15 zl. Ale kde pořídíte to ostatní?*“ Bližšie: LA SNK, Martin, sign. 43 I 74. List Jana Herbena Tajovskému J. zo dňa 30. 7. 1904.
- 86 BEJBLÍK, A. Nad pozostalostí J. G. Tajovského. In *Jozef Gregor Tajovský v kritike a spomienkach*. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1956, s. 889. List Gregorovcov F. Frýdeckému zo dňa 26. 7. 1912. (Turč. Sv. Martin).
- 87 BOHÚŇ, Emo. O dobrom človekovi baťkovi Gregorovi. In *Jozef Gregor Tajovský v kritike a spomienkach*. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1956, s. 490.

Odchod Gregorovcov z Prešova

Po odchode z Prešova v júni 1912 sa Gregorovci rozhodli nasmerovať svoje ďalšie kroky do Prahy, ale predtým predali všetok svoj majetok, ktorý v Prešove nadobudli a nechali si len knihy. Rozlúčili sa so spolupracovníkmi v banke a v Prešove. Tajovský sa k odchodu z mesta vyjadril: „*Len v dobrých a milých spomienkach na Prešov, podával som vďačnú ruku pomocníkom a priateľom Strakovi, Thomkovi a mnohým spomenutým i už zabudnutým.*“⁸⁸ Plánovali, že Tajovský si nájde prácu v Prahe a Hana zmaturuje a zapíše sa tam na štúdium filozofie na Filozofickej fakulte Karlo-Ferdinandovej univerzity. Z tohto dôvodu poslali do Prahy na adresu Frýdeckého zásielku kníh a nejakú batožinu. J. Gregor si bol vedomý toho, že „*do Prahy ideme „na slepo“, ale úfame, že keď tam budeme, len sa dačo nájde. Ja bych chcel do veľkej banky. Prebehnúť tak za 2 – 3 roky všetky odbory obchodu bankového a potom sa vrátiť na Slovensko. Zase niekam na východ slovenský.*“⁸⁹ Ich cesta viedla najprv do Martina, kde sa zastavili u svokry. Tá nebola ich odchodom z Prešova nadšená. V čase príchodu Gregorovcov do Martina sa tu konali pravidelne organizované augustové národné slávnosti.⁹⁰ Pre SNS hľadali jej činiteľa tajomníka. Z požiadanych nikto nejavil o tento post záujem, pretože cestovať po Slovensku „*od Námestova po Nový Sad, od Skalice po Užhorod*“ a organizovať prácu za pochodu nebola lákavá práca. Keď prišli so žiadosťou za Tajovským, neváhal a ujal sa národnej práce spolu s predsedom SNS Pavlom Mudroňom.⁹¹

A tak v auguste 1912 oznámil F. Frýdeckému, že ho zvolili za tajomníka SNS a to „*zortlo celým našim plánom*“. Po zmene plánov sa snažili dostať knihy z Prahy späť na Slovensko, čo sa ukázalo ako problematické, a tak J. Gregor požiadaval Frýdeckého, aby mu pomohol s debnami kníh, ktoré si nechal naspäť odoslať z Prahy na Slovensko a nechodili mu. Ako uviedol, hlavne žena veľmi knihy „*postrádala*“.⁹²

J. Gregor po prijatí funkcie nastúpil hneď do úradu, pritom nemal ani kanceláriu a nemali ani byt.⁹³ Hlavným poslaním tajomníka bolo cestovať po Slovensku a národne prebúdzáť slovenský pospolitý ľud a najmä inteligenciu. Tajovský chodil po dedinách a mestečkách s notesom vo vrecku, v ktorom mal zoznam rodu verných Slovákov, odberateľov slovenských časopisov, členov Matice slovenskej, Muzeálnej slovenskej spoločnosti, zháňal nových predplatiteľov slovenských časopisov a nových členov slovenských národných ustanovizní. V auguste roku 1913 prijal Ústredný klub Slovenskej snemovej národnostnej strany nový program. Nové zá-

88 LA SNK Martin, sig. 43 YY 28. Jozef Gregor Tajovský. *Keď som ja bol v Prešove*.

89 BEJBLÍK, A. Nad pozostalostí J. G. Tajovského. In *Jozef Gregor Tajovský v kritike a spomienkach*. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1956, s. 889. List Gregorovcov F. Frýdeckému zo dňa 26. 7. 1912. (Turč. Sv. Martin).

90 KRAJČOVIČOVÁ, Natália. Augustové slávnosti a ich význam v živote slovenskej spoločnosti za Uhorska a po vzniku prvej ČSR. In *Človek a spoločnosť*, roč. 7, 2004, č. 3, 29-31.

91 LA SNK Martin, sign. 43 YY 28. Jozef Gregor Tajovský. *Keď som ja bol v Prešove*. Gregorovci žili v Martine v rokoch 1912 až 1921.

92 LA PNP Praha, fond F. Frydecký. Korešpondenčný lístok J. G. Tajovského Františkovi Frýdeckému zo dňa 2. 9. 1912.

93 BEJBLÍK, A. Nad pozostalostí J. G. Tajovského. In *Jozef Gregor Tajovský v kritike a spomienkach*. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1956, s. 889. List J. Gregora F. Frýdeckému zo dňa 26. 8. 1912 (Turč. Sv. Martin).

sady programu začiatkom roku 1914 rozpracoval tajomník SNS J. Gregor Tajovský v spolupráci s niekdajšími hlasistami Fedorom Houdekom, Antonom Štefánkom a Igorom Hrušovským.⁹⁴ Program mal 18 bodov a jeho vysvetlenie prinášali *Národné noviny* od marca do mája 1914.⁹⁵

Tajomníkom strany bol až do júna 1914. Vtedy sa nepohodol s novým predsedom strany Matúšom Dulom a vzdal sa tajomníctva.⁹⁶ Za krátko po príchode do Martina sa stal hlavným redaktorom *Národného hlásnika*, ktorý redigoval do júna 1915, keď uhorské úrady zastavili jeho vydávanie. V roku 1915 narukoval, bol odveľený na ruský front, ale čoskoro sa mu podarilo prebehnúť do ruského zajatia. Po pobyte v zajateckom tábore v máji 1916 sa prihlásil k formujúcemu sa československému odboju a stal sa redaktorom *Československých listov* v Kyjeve a v roku 1918 (do 15. júla 1919) bol šéfredaktorom *Slovenských hlasov* ako orgánu Československej národnej rady v Rusku. Pracoval v organizáciách odboja, realizoval vydavateľsko-osvetovú prácu. Do vlasti sa vrátil (cez Japonsko a USA) v novembri 1919 a po prechodnom pobyte v Martine sa v marci 1920 stal prednostom umiestňovacej legionárskej kancelárie v Bratislave. V roku 1925 bol penzionovaný a svoj tvorivý literárny život dožil v Bratislave. V roku 1933 sa stal členom Českej akadémie vied. Zomrel 20. mája 1940. Rozlúčka s ním bola na Ondrejskom cintoríne v Bratislave 24. mája a v ten istý deň ho pochovali v rodnom Tajove.⁹⁷

Jozef Gregor Tajovský aj napriek len krátkemu dva a pol ročnému pôsobeniu na Šariši prispel k oživeniu a upevneniu národného života tunajšieho obyvateľstva. Spolu so svojou manželkou Hanou sa neúnavne a obetavo snažil rozširovať v regióne slovenskú tlač (*Národný hlásnik*, *Slovenský týždenník* a iné) a mládeži i ľudu sprístupniť slovenskú literatúru. Potvrďuje to aj Tajovského umelecká tvorba, novinárska reportážna spisba, ktorá je tematicky viazaná na aktuálne otázky východného Slovenska. Bol človekom, ktorý vedel aj v tomto regióne osloviť a získať si miestnych ľudí, čo nebolo jednoduché. Sám o sebe napísal: „Mám rád smiech alebo plač, nerád vidím zlosť, s nikým sa nehnevám.“⁹⁸

94 Počas stretávania sa v slovenskom spolku Detvan sa zblížil s hlasistickým hnutím. Išlo o hnutie slovenskej mládeže združenej okolo revue *Hlas* (1898 – 1904). Bližšie: LA SNK Martin, sign. 43 AAA 22. J. GREGOR TAJOVSKÝ. *K vývoju československej národnej jednoty*.

95 LYSÝ, M. Program Slovenskej národnej strany z roku 1913. In *Pramene k právnym dejinám Slovenska I. (do roku 1918)*. Bratislava : Univerzita Komenského, Právnická fakulta, 2009, s. 323.

96 Nepáčilo sa mu, že z neho M. Dula urobil svojho pisára, nevolal ho na porady SNS a aj v redakcii *Národných novín* sa radil len so S. H. Vajanským a Jozefom Škultétym. PÁCALT, Miroslav. Veselo i vážne o Tajovskom. Bližšie: In *Jozef Gregor Tajovský v kritike a spomienkach*. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1956, 319-320.

97 Chronológia života a tvorby Jozefa Gregora Tajovského. In *Jozef Gregor TAJOVSKÝ. II*. Bratislava : Tatran, 1974, s. 431-436.

98 LA SNK Martin, sign. 43 CCC 34. Jozef Gregor Tajovský. *Vlastný životopis*.

MATERIÁLY

*Múzeum letectva v Košiciach.
Od roku 2002 prezentuje takmer 500 unikátnych exponátov, ktoré
približujú históriu letectva, vývoja lietadiel, leteckých motorov
a prístrojovej techniky. Foto: Stanislav Kurimai*

PRIEBEH CHOLERY VO FARNOSTIACH SPIŠSKOŠTIAVNICKÉHO DEKANÁTU SPIŠSKÉHO BISKUPSTVA V ROKU 1873 (NA ZÁKLADE DRUHOPISOV MATRÍK)

Monika BIZOŇOVÁ

Fond Spišské biskupstvo je najväčším fondom Biskupského archívu v Spišskej Kapitule v Spišskom Podhradí a obsahuje viacero oddelení. Tým najdôležitejším oddelením je Matrika, v ktorej sú uchované druhopisy rímskokatolíckych matrík z územia celej Spišskej diecézy od roku 1788 (Spiš, Liptov, Orava). Ide o záznamy pokrstených (*Matrica baptisatorum*), sobášených (*Matrica copulatorum*), zomrelých (*Matrica defunctorum*) a birmovaných (*Matrica confirmatorum*). Súčasťou tohto oddelenia sú aj druhopisy zmiešaných manželstiev (*Matrica mixtae*).

Prostredníctvom tohto príspevku¹ sa zameriame na rok 1873, keď sa v Uhorsku začala šíriť ďalšia epidémia cholery a zasiahla samozrejme aj územie Spiša. Základným prameňom k vyhotoveniu tohto príspevku bol druhopis matriky zomrelých za rok 1873, v ktorom si všimane údaje, ktoré sa týkajú epidémie cholery, a to: absolútne počty zomrelých, počty zomrelých na cholery, pohlavie a vek zomrelých, prvé a posledné záznamy o zomrelých na cholery. Taktiež poukážeme na hrubú mieru úmrtnosti na cholery v jednotlivých rímskokatolíckych farnostiach vybraného Spišskoštiavnického dekanátu (dištriktu) s využitím historického schematizmu Spišskej diecézy z roku 1872, ktorý nám poskytuje potrebné informácie o počte rímskokatolíkov vo farnostiach v danom období.²

Farnosť Hranovnica

Farnosť Hranovnica je podľa historického schematizmu charakterizovaná ako starobylá. Z cirkevného hľadiska patrila do Spišskoštiavnického dekanátu, nemala väčšie filiálky, ale v blízkosti obce bol hámor a tiež dom horára. V roku 1872 mala táto farnosť celkovo 1 068 rímskokatolíkov, 123 evanjelikov, dvoch gréckokatolíkov a 22 Židov.³

V danom roku bol farárom Ján Ruzsinszky, ktorý počas neho zaznamenal 76 úmrtí. Z nich bolo 26 na cholery, čo tvorilo 34,21 % z celkových úmrtí. Prvou obeťou cholery bol Juraj Vallus vo veku 48 rokov 7 mesiacov a 13 dní, ktorý jej podľahol 17. júna 1873 a v jeho prípade je uvedená príčina smrti cholera typhus. Poslednou obeťou bol Martin Petrik, ktorý zomrel 3. októbra 1873 vo veku štyroch rokov.⁴

-
- 1 Štúdia vznikla ako výstup z riešenia projektu APVV-20-0613 *Epidémie na území Slovenska v 17. – 19. storočí*.
 - 2 Táto štúdia nadväzuje na už publikovanú štúdiu, ktorá sa zaoberala touto problematikou, avšak v Spišskovlašskom dekanáte. Bližšie: BIZOŇOVÁ, Monika. Priebek cholery vo farnostiach Spišskovlašského dekanátu Spišského biskupstva v roku 1873 (na základe druhopisov matrík). In *Historia Ecclesiastica*, roč. 14, 2023, č. 2, s. 310-316.
 - 3 *Schematismus venerabilis cleri almae dioecesis Scepusiensis 1872*. Leutschoviae : Joannis Werthmüller, 1872, s. 32.

Z počtu obetí na cholery bolo 16 mužov a 10 žien. Najstaršou obeťou cholery bol Pavol Maskulko, ktorý mal 66 rokov a najmladšia obeť Mária Thomay mala len jeden rok a 16 dní. Hrubá miera obetí epidémie tak dosiahla hodnotu 24,34 ‰.

Vekové zloženie obetí cholery	0 – 10	11 – 20	21 – 30	31 – 40	41 – 50	51 – 60	61 – viac
Počet	13	1	5	2	2	1	2

Farnosť Dedinky

Daná farnosť podľa historického schematizmu vznikla v roku 1787 a mala viacero filiálok. Patrili medzi ne: Stratená, Mlynky, Palcmanská Maša a Biele Vody. V roku 1872 v nej žilo celkovo 1 782 rímskokatolíkov, 105 evanjelikov, 10 gréckokatolíkov a deväť Židov.⁵

Farár Alexander Karniss zaznamenal v roku 1873 celkovo 148 úmrtí, z toho na cholery až 49 – 22 mužov a 27 žien. Prvý záznam úmrtia na cholery je uvedený už 6. januára 1873. Jej obeťou bol Štefan Ietsim vo veku 42 rokov. Šiesty prípad úmrtia na cholery bol 2. februára 1873 a s následným siedmym prípadom sa stretávame až 23. mája 1873, keď zomrel Jozef Kukura, pochádzajúci z Betlanoviec vo veku 34 rokov. Posledný záznam k cholere nachádzame 7. novembra 1873, obeťou bol 40-ročný Štefan Mattyassovszky. Najmladšia obeť, Mária Vesselényi, mala iba dva mesiace a najstaršia obeť, Zuzana Kopniczky, zomrela vo veku 70 rokov.⁶

Hrubá miera obetí epidémie tak dosiahla hodnotu 27,49 ‰. Z celkového počtu úmrtí za daný rok je to podiel 33,1 ‰.

Vekové zloženie obetí cholery	0 – 10	11 – 20	21 – 30	31 – 40	41 – 50	51 – 60	61 – viac
Počet	22	2	7	10	3	3	2

Farnosť Hrabušice

Táto farnosť je v historickom schematizme charakterizovaná ako starobylá s potvrdením, že matriky si vedie od roku 1703. V danej dobe mala viacero filiálok, a to Betlanovce, tri mlyny (starý, nový a horný), Kohleif a viacero alódií v blízkosti Hrabušíc. V roku 1872 žilo vo farnosti 1 992 rímskokatolíkov, 36 evanjelikov, traja gréckokatolíci a 73 Židov.⁷

V tom období tam bol farárom Jozef Raab, ktorý v roku 1873 zaznamenal celkovo 159 úmrtí. Z nich bolo 46 na cholery. Z tohto počtu jej podľahlo 28 mužov a 18 žien.

-
- Biskupský archív v Spišskej Kapitule, fond Spišské biskupstvo, oddelenie Matrika, Matrica defunctorum 1873, farnosť Hranovnica.
 - Schematismus venerabilis cleri almae dioecesis Scepusiensis 1872*. Leutschoviae : Joannis Werthmüller, 1872, s. 33.
 - Biskupský archív v Spišskej Kapitule, fond Spišské biskupstvo, oddelenie Matrika, Matrica defunctorum 1873, farnosť Dedinky.
 - Schematismus venerabilis cleri almae dioecesis Scepusiensis 1872*. Leutschoviae : Joannis Werthmüller, 1872, s. 33-34.

Prvý prípad sa objavil 17. júla 1873 a bol ním Michal Strbko, ktorý zomrel vo veku 85 rokov a zároveň bol najstaršou obeťou cholery v tomto roku. S posledným prípadom úmrtia na cholera sa stretávame 22. októbra 1873 a bola ním 33-ročná Mária Horvat z Betlanoviec. Najmladšia obeť cholery z 19. júla 1873 Anna Recsicsár sa dožila iba jedného roka.⁸

Hrubá miera obetí epidémie tu dosiahla hodnotu 23,09 ‰ a z celkového počtu úmrtí za spomínaný rok mala cholera podiel 28,93 %.

Vekové zloženie obetí cholery	0 – 10	11 – 20	21 – 30	31 – 40	41 – 50	51 – 60	61 – viac
Počet	12	2	0	10	8	4	10

Farnosť Spišské Bystré

Na základe historického schematizmu sa nedá určiť rok založenia farnosti, ale prirátalo k nej viacero filiálok, a to: Kravany, Visová, mlyny v Spišskom Bystrom a Kravanoch a majer pri Kravanoch. V roku 1872 vo farnosti žilo 2 180 rímskokatolíkov, dvaja evanjelici, jeden gréckokatolík a 16 Židov.⁹

Podľa záznamov v matrike bol v spomínanom roku farárom Matej Labancz. V roku 1873 zaznamenal celkovo 168 úmrtí, z toho na cholera bolo 95 prípadov. Prvou obeťou bola 15-ročná Mária Pacsa, ktorá jej podľahla 10. augusta 1873. Posledný prípad sa objavil 20. novembra 1873, bol ním Juraj Kendra, ktorý mal 43 rokov. Najstaršia obeť, Adam Orolin, mal v čase úmrtia 76 rokov a najmladšia obeť, Juraj Huszar, mal iba päť mesiacov.¹⁰

Z celkového počtu úmrtí na cholera, čo činilo 95 osôb, bolo 51 mužov a 41 žien. Hrubá miera obetí epidémie tu dosiahla hodnotu 43,57 ‰. Z celkového počtu úmrtí za daný rok tvorila cholera ako príčina úmrtia podiel 56,54 %.

Vekové zloženie obetí cholery	0 – 10	11 – 20	21 – 30	31 – 40	41 – 50	51 – 60	61 – viac
Počet	52	7	2	7	11	7	9

Farnosť Letanovce

Podľa historického schematizmu bola daná farnosť starobylá a mala filiálky – Ha-dušovce, Spišské Tomášovce, Arnutovce a dva mlyny pri Letanovciach a Spišských Tomášovciach. V roku 1872 žilo vo farnosti celkovo 1 446 rímskokatolíkov, štyria evanjelici a 27 Židov.¹¹

8 Biskupský archív v Spišskej Kapitule, fond Spišské biskupstvo, oddelenie Matrika, Matrika defunctorum 1873, farnosť Hrabušice.

9 *Schematismus venerabilis cleri almae dioecesis Scepusiensis 1872*. Leutschoviae : Joannis Werthmüller, 1872, s. 34.

10 Biskupský archív v Spišskej Kapitule, fond Spišské biskupstvo, oddelenie Matrika, Matrika defunctorum 1873, farnosť Spišské Bystré.

11 *Schematismus venerabilis cleri almae dioecesis Scepusiensis 1872*. Leutschoviae : Joannis Werthmüller, 1872, s. 34-35.

Farárom bol v tom čase Andrej Pitonyák a v roku 1873 zaznamenal celkom 165 úmrtí, z toho 86 na cholery.

Prvý záznam nachádzame 26. júla 1873 a obeťou bol Juraj Olenik vo veku 40 rokov, ktorý bol slobodný a vojak. Posledný záznam úmrtia na cholery je zapísaný 3. októbra 1873, keď sa jej obeťou stala Katarína Spitko vo veku 42 rokov, žena pastiera, ktorá podľa poznámky nestihla byť ani zaopatrená, pretože smrť nastala veľmi rýchlo. Najmladšia obeť mala iba jeden a pol roka a najstaršia obeť Mária Brussko sa dožila 70-tich rokov.¹²

Z celkového počtu 86 úmrtí na cholery jej podľahlo 36 mužov a 50 žien. Hrubá miera obetí epidémie tu dosiahla hodnotu 59,47 %. Z celkového počtu za daný rok tvorili úmrtia na cholery podiel 52,12 %. Zo zápisov v druhopise matriky vyplýva, že obeť epidémie boli pochované na miestnych cintorínoch.

Vekové zloženie obetí cholery	0 – 10	11 – 20	21 – 30	31 – 40	41 – 50	51 – 60	61 – viac
Počet	29	5	9	17	11	6	9

Farnosť Lučivná

Z historického schematizmu sa dozvedáme, že farnosť v Lučivnej bola podobne ako ostatné farnosti dekanátu starobylá. Samozrejme mala niekoľko menších filiálok: Vyšnú Šuňavu, Nižnú Šuňavu a tri mlyny v okolí týchto filiálok. V roku 1872 v celej farnosti žilo 1 450 rímskokatolíkov, 307 evanjelikov, dvaja gréckokatolíci a 14 Židov.¹³

Farár vo farnosti Ferdinand Marincsák v roku 1873 zaznamenal s kaplánmi celkom 130 úmrtí. Z toho bolo 71 obetí cholery, 32 žien a 39 mužov, čo činí 54,61 % z celkového počtu úmrtí. S prvým prípadom cholery sa stretávame 2. augusta 1873. Podľahol jej 70-ročný Jakub Kosarcsik, ktorý patrilo aj medzi najstaršie obeť epidémie. Posledný raz sa cholera vyskytla až o pár mesiacov, a to dňa 30. novembra, keď jej obeťou sa stal 64-ročný Michal Kalla. Najmladšia obeť mala iba rok a štyri mesiace a najstaršia obeť zasa 80 rokov.¹⁴

Z údajov vyplýva, že hrubá miera obetí cholery v tejto farnosti predstavovala 48,96 %.

Vekové zloženie obetí cholery	0 – 10	11 – 20	21 – 30	31 – 40	41 – 50	51 – 60	61 – viac
Počet	24	13	5	8	7	6	8

12 Biskupský archív v Spišskej Kapitule, fond Spišské biskupstvo, oddelenie Matrika, Matrika defunctorum 1873, farnosť Letanovce.

13 *Schematismus venerabilis cleri almae dioecesis Scepusiensis 1872*. Leutschoviae : Joannis Werthmüller, 1872, s. 35.

14 Biskupský archív v Spišskej Kapitule, fond Spišské biskupstvo, oddelenie Matrika, Matrika defunctorum 1873, farnosť Lučivná.

Farnosť Spišský Štiavnik

Farnosť podľa schematizmu existovala pred rokom 1797. Mala aj filiálku a to samotný kaštieľ v Spišskom Štiavniku. V roku 1872 farnosť evidovala 1 069 rímskokatolíkov, štyroch evanjelikov a 15 Židov.¹⁵

Farár Štefan Wrchovina v roku 1873 zaznamenal vo farnosti celkovo 62 úmrtí, z nich bolo 24 obetí cholery, 12 mužov a 12 žien. Prvý prípad bol evidovaný 27. júna 1873, obeťou bol 7-ročný Martin Gay. Poslednou obeťou cholery bol Jakub Dulovics, ktorý zomrel 7. októbra 1873 vo veku 45 rokov.¹⁶

Z údajov vyplýva, že hrubá miera obetí cholery v tejto farnosti činí 22,45 ‰. Z celkového počtu úmrtí za daný rok predstavujú úmrtia na cholera až 38,71 %.

Vekové zloženie obetí cholery	0 – 10	11 – 20	21 – 30	31 – 40	41 – 50	51 – 60	61 – viac
Počet	12	2	2	3	3	0	3

Farnosť Švábovce

Podľa historického schematizmu farnosť vo Švábovciach vznikla približne okolo roku 1248. Podobne ako iné farnosti mala niekoľko filiálok, a to: Hôrku, Komárovce a Kišovce. V roku 1872 mala farnosť celkovo 480 rímskokatolíkov, 273 evanjelikov a 52 Židov.¹⁷

V roku 1873 sa v matrike zomrelých nachádzajú zápisy 30-tich úmrtí, z ktorých siedmi zomrelí boli obeťami cholery. Z tohto počtu to boli traja muži a štyri ženy. S prvým prípadom úmrtia na cholera sa stretávame 23. januára 1873, keď jej podľahol iba 5-ročný Ján Muľar. Posledný prípad úmrtia na cholera sa objavil 11. septembra 1873, keď jej podľahla zároveň aj najstaršia obeť, 60-ročná Mária Fudaly. Najmladšia obeť tejto nákazy Anna Mlinar mala iba päť mesiacov a zomrela 30. augusta 1873.¹⁸

Z údajov vieme určiť hrubú mieru obetí cholery 14,58 ‰. Z celkového počtu úmrtí za daný rok tvorili úmrtia na cholera 23,33 %.

Vekové zloženie obetí cholery	0 – 10	11 – 20	21 – 30	31 – 40	41 – 50	51 – 60	61 – viac
Počet	5	0	0	1	0	1	0

15 *Schematismus venerabilis cleri almae dioecesis Scepusiensis 1872*. Leutschoviae : Joannis Werthmüller, 1872, s. 35.

16 Biskupský archív v Spišskej Kapitule, fond Spišské biskupstvo, oddelenie Matrika, Matrica defunctorum 1873, farnosť Spišský Štiavnik.

17 *Schematismus venerabilis cleri almae dioecesis Scepusiensis 1872*. Leutschoviae : Joannis Werthmüller, 1872, s. 35-36.

18 Biskupský archív v Spišskej Kapitule, fond Spišské biskupstvo, oddelenie Matrika, Matrica defunctorum 1873, farnosť Švábovce.

Farnosť Spišská Teplica

Táto farnosť podľa schematizmu v roku 1389 už existovala a nemala žiadnu filiálku. V roku 1872 žilo vo farnosti celkovo 1 010 rímskokatolíkov, sedem evanjelikov, jeden gréckokatolík a šesť Židov.¹⁹

Vtedajší farár František Regécz zapísal do matriky zosnulých v roku 1873 celkom 45 úmrtí, z nich na cholery bolo iba päť. Z hľadiska pohlavia obeťami boli štyria muži a jedna žena. S prvým prípadom cholery sa stretávame 11. septembra 1873 a jej obeťou bola Anna Pribilinec vo veku 28 rokov. Najstaršou obeťou sa stal 55-ročný Michal Pribilinec. Posledný zápis úmrtia na toto ochorenie nachádzame 30. septembra 1873, keď jej podľahol iba 13-mesačný Ján Kolba, ktorý bol zároveň najmladšou obeťou.²⁰

Hrubá miera obetí epidémie tak dosiahla hodnotu 4,95 ‰. Z celkového počtu úmrtí za daný rok je to podiel 11,11 ‰.

Vekové zloženie obetí cholery	0 – 10	11 – 20	21 – 30	31 – 40	41 – 50	51 – 60	61 – viac
Počet	1	1	1	1	0	1	0

Farnosť Vydrník

Z historického schematizmu sa dozvedáme, že farnosť je starobylá, no rok založenia nie je známy. Zároveň mala dve filiálky, a to: Jánovce a Machalovce. V roku 1872 žilo vo farnosti celkovo 650 rímskokatolíkov, sedem evanjelikov, jeden gréckokatolík a 48 Židov.²¹

Farárom v tomto období bol Pavol Koperdan. V roku 1873 v celej farnosti znamenal celkovo 65 úmrtí, z toho bolo 37 obetí cholery. Prvý prípad sa objavil 12. apríla 1873 a jej obeťou sa stal 66-ročný Jakub David. Poslednou obeťou bol Matej Szlavkovszky, ktorý zomrel 10. septembra 1873 vo veku 17 rokov. Najstaršou obeťou bol 74-ročný Matej Szlivka a najmladšou iba trojmesačná Žofia Zona, ktorá zomrela 8. augusta 1873.²²

Na následky cholery zomrelo 22 mužov a 15 žien. Hrubá miera obetí cholery v tejto farnosti činila 56,92 ‰. Z celkového počtu úmrtí za daný rok tvorili úmrtia na cholery 56,92 ‰. Zo zápisov v druhopise matriky vyplýva, že obeť epidémie boli pochované na miestnych cintorínoch.

Vekové zloženie obetí cholery	0 – 10	11 – 20	21 – 30	31 – 40	41 – 50	51 – 60	61 – viac
Počet	14	5	2	5	2	4	5

19 *Schematismus venerabilis cleri almae dioecesis Scepusiensis 1872*. Leutschoviae : Joannis Werthmüller, 1872, s. 36.

20 Biskupský archív v Spišskej Kapitule, fond Spišské biskupstvo, oddelenie Matrika, Matrica defunctorum 1873, farnosť Spišská Teplica.

21 *Schematismus venerabilis cleri almae dioecesis Scepusiensis 1872*. Leutschoviae : Joannis Werthmüller, 1872, s. 36.

22 Biskupský archív v Spišskej Kapitule, fond Spišské biskupstvo, oddelenie Matrika, Matrica defunctorum 1873, farnosť Vydrník.

Farnosť Vikartovce

Podľa historického schematizmu farnosť je nová a vznikla v roku 1795. Mala iba dve malé filiálky, mlyn a pílu v okolí Vikartoviec. V roku 1872 v nej žilo 1 369 rímskokatolíkov a 11 Židov.²³

Miestny farár Ján Ruzsinszky zaznamenal v roku 1873 celkovo 138 úmrtí, z toho 91 obetí cholery. Prvou bola 60-ročná Zuzana Bobak, ktorá jej podľahla 2. septembra 1873, a poslednou bola Mária Csurka, ktorá zomrela 26. septembra 1873 vo veku 42 rokov. Najstaršou obeťou sa stala 73-ročná Anna Bajnok dňa 17. septembra 1873 a najmladšou iba deväť-mesačná Karolína Magura.²⁴

Z celkového počtu úmrtí na cholera bolo 49 mužov a 42 žien. Hrubá miera obetí epidémie tu dosiahla hodnotu 66,47 ‰. Z celkového počtu úmrtí za daný rok predstavujú úmrtia na cholera až 65,94 ‰.

Vekové zloženie obetí cholery	0 – 10	11 – 20	21 – 30	31 – 40	41 – 50	51 – 60	61 – viac
Počet	31	7	9	10	9	13	12

Hrubá miera úmrtnosti v roku 1873

Farnosť	Celkový počet úmrtí v roku 1873	Počet úmrtí na cholera	Hrubá miera úmrtnosti na cholera v ‰
1. Hranovnica	76	26	24,34
2. Dedinky	148	49	27,49
3. Hrabušice	159	46	23,09
4. Spišské Bystré	168	95	43,57
5. Letanovce	165	86	59,47
6. Lučivná	130	71	48,96
7. Spišský Štiavnik	62	24	22,45
8. Švábovce	30	7	14,58
9. Spišská Teplica	45	5	4,95
10. Vydrník	65	37	56,92
11. Vikartovce	138	91	66,47

23 *Schematismus venerabilis cleri almae dioecesis Scepusiensis 1872*. Leutschoviae : Joannis Werthmüller, 1872, s. 36-37.

24 Biskupský archív v Spišskej Kapitule, fond Spišské biskupstvo, oddelenie Matrika, Matrica defunctorum 1873, farnosť Vikartovce.

Porovnanie počtu zomrelých v rokoch 1872, 1873 a 1874

Farnosť	1872	1873	1874
1. Hranovnica	27	76	27
2. Dedinky	48	148	58
3. Hrabušice	69	159	95
4. Spišské Bystré	71	168	46
5. Letanovce	71	165	64
6. Lučivná	35	130	44
7. Spišský Štiavnik	36	62	57
8. Švábovce	15	30	24
9. Spišská Teplica	40	45	50
10. Vydrník	32	65	28
11. Vikartovce	57	138	52

ROZHOVORY

*Anjeli s veľkým krížom na vrchole rímskokatolíckeho kostola Santa Maria delle Grazie v Bergame.
Foto: Stanislav Kurimai*

- ◀ *Stresa, Isola Bella – v pozadí kostol di San Vittore. Tento kostol bol pôvodne kaplnkou z 9. storočia. V roku 1627 bol rozšírený v gotickom a renesančnom slohu. Vo vnútri sú zachované fresky a hlavný oltár zo 17. storočia s bustami štyroch biskupov – sv. Ambróza z Milána, sv. Gaudencia z Novary, sv. Františka Saleského a sv. Karola Boromejského. Foto: Stanislav Kurimai*

PRÁCA ARCHITEKTA PRI OBNOVE HISTORICKEJ STAVEBNEJ PAMIATKY JE AKO DETEKTÍVKA

(Rozhovor s akademickým architektom Štefanom MITROM)

Štefan Mitro

Od roku 1980 žije a pracuje v Prešove akademický architekt Štefan Mitro (nar. 1954). Jeho profesionálny záber nie je však úzko regionálny. A tiež sa nedá o zameraní jeho odbornej práce povedať, že sa venoval a venuje len a len architektonickej obnove historickej stavebnej pamiatky. Náš rozhovor s ním však bol práve o tejto oblasti práce architekta. A to aj preto, lebo za ňu získal prestížne ocenenia. Okrem toho najnovšieho, ktoré v rozhovore spomína, sa mu v roku 2003 ušla Cena Slovenskej komory architektov CEZAAR 2003 za rekonštrukciu budovy Historického divadla v Prešove a v roku 2004 Cena Európskej únie za zachovanie kultúrneho dedičstva EUROPA NOSTRA za rovnaké dielo. Angažuje sa v Spolku architektov Slovenska, bol jeho viceprezidentom do roku 2019, v súčasnosti člen

prezídia. Je členom Slovenskej komory architektov a do roku 2019 bol členom prezídia Svetového fóra mladých architektov so sídlom v Paríži.

Nadežda Jurčišinová – Jozef Jurčišín: Ako sa rodil váš vzťah k architektúre?

Štefan Mitro: - Keď sa bavíme o rodení, tak krátko odpoviem – bol to pôrod. V detstve som každé prázdniny trávil, ja rodák zo Zemplína (Vranov n /Topľou), na Spiši v Iliášovciach, pri Levoči, u starých rodičov. Dedo bol tesár a mal „magický varštak“ – dielňu. On sám bol pre mňa „kúzelník“. Čo ten dokázal urobiť z obyčajného klátu dreva?! Neskôr, keď som trochu podrástol, motal som sa s ním po strechách a podával mu laty. Nie náhodou ma vôňa dreva priviedla po úspešných talentovkách k štúdiu na drevárskej priemyslovke v Spišskej Novej Vsi, kde bol odbor nábytkového dizajnu. V tom čase tam boli skvelí profesori. Spomeniem – arch. Štefan Tomaščík, akad. maliar Zdeněk Jeřábek z Prahy, a hlavne práve nastúpivší absolvent pražskej UMPRUM (Vysokej školy umeleckého priemyslu) arch. Ján Kopnický. Ten nám „poutieral zahmlené tínedžerské ružové okuliare“ a nasmeroval na cestu štúdia architektúry.

Nadežda Jurčišinová – Jozef Jurčišín: Kto spomínaný vzťah najviac u vás formoval počas štúdia?

Štefan Mitro: - Keď máte 19-násť, hlavu máte ako keby ste práve zliezli z kolotoča a hlavne netušíte, že „pôrod“ pokračuje. Úspešne som zvládol prijímačky na SVŠT (Slovenská vysoká škola technická) v Bratislave, kde ma prijali na stavebnú fakultu, ktorá mala katedru architektúry (v tom čase ešte samostatná fakulta architektúry neexistovala). Prijali nás 300. Na základe študijných výsledkov, po prvom semestri, si katedra architektúry vybrala 90 ľudí. Aké bolo moje prekvapenie, že som sa do výbe-

ru nedostal, hlavne keď som videl „kto sa tam dostal“. Doma som zahlásil – ja „stavarinu“ študovať nechcem, tak otec „zahlásil“ – tak pôjdeš na „vojnu“. (Vysvetlenie pre dnešných chlapcov, čo to už nepoznajú – išlo o povinnú vojenskú prezenčnú službu – dva roky.) Rýchlo som si to rozmyslel a radšej som zostal tri roky na stavebnej fakulte, hlavne keď som sa dozvedel, že po treťom ročníku a úspešnom zvládnutí talentovej skúšky môžem študovať architektúru na VŠVU (Vysoká škola výtvarných umení). Oplatilo sa mať tvrdú hlavu a cieľ, nastúpil som do ateliéru prof. Vojtecha Vilhana. Škola mala vysoký kredit, pôsobili tam „bardi“ slovenskej architektúry. Okrem prof. Vilhana, prof. Dušan Kuzma, prof. Martin Kusý st., prof. Emanuel Hruška... Zúčastňovali sme sa tvorby v maliarskych a sochárskych ateliéroch (Ján Želibský, Orest Dubay, Rudolf Pribiš, Ján Kulich...), teda tak sa to nejak rodilo.

Nadežda Jurčišinová – Jozef Jurčišin: Čo je najdôležitejšie, aby bol človek architektom? Je potrebné mať nejaké predispozície alebo stačí tvrdá práca na sebe?
Štefan Mitro: - Architektúra je „matka umení“. V nej sa snúbi zmysel pre technické myslenie so zmyslom vnímať prírodu a spoločnosť okolo vás, byť dostatočne vnímavý pre estetiku v súvislostiach jej zákonitosti. V prvom rade je potrebné zvládnuť „technické remeslo“ – na to je treba dostatočný „zitzfleisch“ – tvrdý zadok (vedieť veci vysediť) a ak k tomu pridáte potrebnú dávku talentu, môže vzniknúť predpoklad zrodu architekta i dobrej architektúry.

Nadežda Jurčišinová – Jozef Jurčišin: Kde sa vzalo vaše spojenie architektúry a histórie?

Štefan Mitro: Architektúra a história sú vlastne dva v jednom. Hneď ako sa objavil človek na Zemi, začal pretvárať prírodu na „životné prostredie“. Začal stavať! Len aby to tá Zem „vydržala“. Ale príroda je silná čarodejka. Ak bude treba, sama sa zbaví „neprírody“ aj „životného prostredia“. Pokým tento moment nastane, spoločnosť má povinnosť sa o kultúrne dedičstvo starať a najskôr oslovuje architektov. V mojom profesionálnom živote som sa stretol s mnohými výzvami, od predajne akváriových rybičiek po divadlo. Jedného dňa prišla výzva pustiť sa do rekonštrukcie „starého prešovského divadla“.

Nadežda Jurčišinová – Jozef Jurčišin: Čo je najzložitejšie na architektonickom obnovovaní historickej pamiatky?

Štefan Mitro: - Historický objekt – pamiatka je zložitá sama o sebe. Navyše, ak je to národná kultúrna pamiatka. Veľmi zložitá je fáza prípravy. V momente rozhodnutia ísť do rekonštrukcie sa roztočí veľký byrokratický kolotoč. Investor je povinný komunikovať z rôznymi inštitúciami, ale predovšetkým s pamiatkarmi o zámere obnovy, zhromažďovať dobové podklady/výkresy, pokiaľ také v archívoch existujú. Zabezpečiť prieskumy a zamerania... ecetera. Často už vo fáze prípravy oslovený architekt vyhľadáva a študuje dobovú dokumentáciu, prípadne sa oboznamuje z podobnými stavbami, ktoré v danej dobe vznikali. Mnohokrát sa architekt ocitne v úlohe filmového „Indiana Jonesa“. Až po tejto „tortúre“ – príprave a analýze, nasleduje projektovanie, teda sklbenie chceného s možným a to je to najzložitejšie. Keď je projekt na svete, potom sa modlíte, aká „firma“ vyhrá výberové konanie na dodávku.

Nadežda Jurčišinová – Jozef Jurčišin: Ktorá bola takáto prvá výzva pre vás? Bola ňou napr. spomínaná rekonštrukcia historickej budovy divadla v Prešove?

Štefan Mitro: - V čase mojich začiatkov profesie architekta v Stavoprojekte Prešov (od roku 1980 do roku 1990) si ani nepamätám na projekt rekonštrukcie. Vtedy sme mali na „rysovacích doskách“ novostavby – budovala sa nová socialistická spoločnosť. Po roku 1989, keď sa „nové zajtrajšky“ zmenili na realitu, v našom regióne sa prakticky prestalo stavať, ak nepočítam obchodné centrá, sklady a automobilky na najlepších pšeničných poliach. Tak prišli na rad – rekonštrukcie. Áno, popravde, ako prvá vážna úloha bola príprava projektovej dokumentácie rekonštrukcie historickej budovy Divadla Jonáša Záborského v Prešove z roku 1881. Divadlo bolo rekonštruované v rokoch 1996 – 2001.

Nadežda Jurčišinová – Jozef Jurčišin: V rokoch 2002 až 2004 ste sa podieľal na obnove Divadla pod Palmovkou v pražskej Libni. Aj keď česká kultúra je nám blízka, predsa len aké to je pracovať v zahraničí?

Štefan Mitro: - Život si z nás „tropí“ žarty. V škole nám hovorili, že profesionálny život by mal architekt zavrieť projektom divadla. Zariadením osudu je, že som ten svoj začal práve divadlom. Keď som nastúpil do prešovského Stavoprojektu, kde ma po štúdiách v Bratislave dotiahol môj starší spolužiak a neskôr kolega Karol Gregor, som začal práve s ním spolupracovať na interiéroch „nového prešovského divadla“. Neskôr, tak isto s Karolom Gregorom, interiéry domu kultúry v Lipovskom Mikuláši, kde som riešil „bábkové divadlo“. Po roku 1989 jeden z najvážnejších projektov – už spomínaného „historického divadla“ v Prešove. Na to prišla ponuka v roku 1999 adaptovať objekt na Alžbetinej ulici v Košiciach pre „bábkové divadlo“. Nakoniec po katastrofálnych záplavách Prahy v roku 2002 a zničení Divadla na Palmovke v Libni, prišiel do Prešova na hosťovanie Petr Kracik, režisér a riaditeľ Divadla na Palmovke a po dojmoch z práve dokončenej rekonštrukcie starého prešovského divadla, sa v konkurencii pražských architektov rozhodli pre môj návrh rekonštrukcie.

Ako je pracovať v zahraničí? Pri všetkej úcte, aké zahraničie?! Praha je posledné nádherné hlavné mesto, aké kedy Slováci mali... Napriek dejinným udalostiam som ako Slovák nikdy pri svojej práci nedostal pocítiť, že som cudzinec! Bol som v kontakte s českým investorom, s českými úradmi, českou kultúrnou obcou, českým dodávateľom – výsledkom bolo, že sme za pochodu projektovali obnovu rúcajúcej sa pamiatky. Povoľovacie procesy už v tom čase bežali on-line, stávalo sa, že som aj dvakrát do týždňa bol v Prahe. Výsledkom bolo, že divadlo už v nasledujúcej sezóne obnovilo činnosť (jar 2003). Neurobil som slovenským architektom hanbu. Príkladná spolupráca s dodávateľom a vedením divadla! Takú som nikdy nezažil a na ktorú stále rád spomínam. Doteraz, aj po 20 rokoch, som pozývaný na premiéry, ktorých sa rád zúčastňujem, ak sa dá, aj kvôli nádherným priateľstvám s vtedy členmi hereckého súboru (za všetkých, dnes už slávnymi – Tereza Kostková, Jiří Langmajer...). Keď to tak teraz bilancujem – neveriteľné – päť divadiel.

Z rekonštrukcií ešte stojí za zmienku účasť na rekonštrukcii Bratislavského hradu. Niekedy okolo roku 2006 mi zavolať kolega Ivan Masár z Bratislavy (Ateliér Bouda – Masár), či mám ešte pokope tím skúsených projektantov zvyknutých pracovať v pamiatkach a ponúkol mi spoluprácu na rekonštrukcii Bratislavského hradu, ktorú práve robili a z kapacitných dôvodov – nestíhali. Spolu s Ing. Gabrielom

Machalom, ktorý začínal kedysi v PUK-u (Projektovom ústave kultúry – tam prednostne „robili“ pamiatky) sme spracovali projekty rekonštrukcie kompletného fortifikačného systému opevnenia aj s objektmi vsadeného do neho.

Nadežda Jurčišinová – Jozef Jurčišin: Rád hovoríte, že nič nie je staršie ako včerajší úspech. Čo potom taká prestížna cena – presne Stredoeurópska cena za architektúru a urbanizmus Jože Plečnika – pre vás znamená? Veď ste ju v roku 2022 prevzali z rúk prezidenta Českej republiky Miloša Zemana na Pražskom hrade a bol ňou ocenený váš celoživotný prínos k uchovaniu a obnove kultúrneho bohatstva Európskej únie.

Štefan Mitro: - Samozrejme, keď vás pochvália, tak vás to poteší... A ešte na hrade a v Prahe! Nakoniec aj tak je to však v duchu „citátu“ z úvodu otázky. Trochu sa povyhrievate vo svetle reflektorov..., poobede nejaké interview, zajtra po vás ani pes neštekne. Karavána a politika ide ďalej. K cene Jože Plečnika toľko. Česká architektonická diplomacia v roku 2022 v čase predsedníctva ČR v EU, po dohode s architektonickými spolikami v krajinách V4 a Slovinska, sa dohodla na udeľovaní Stredoeurópskej ceny za architektúru. Z každej účastníckej krajiny bolo ocenených päť architektov cenou Jože Plečnika, slávneho slovinského architekta, ktorého po vzniku ČSR v roku 1918 poveril prezident Tomáš G. Masaryk zriadiť reprezentačné priestory prezidenta ČSR na Pražskom hrade.

Nadežda Jurčišinová – Jozef Jurčišin: Posledné roky sa venujete obnove kláštora kartuziánov v Červenom kláštore. Čo všetko ste tam už zvládli a čo vás ešte čaká?
Štefan Mitro: - Je pravdou, že čím som starší, tým viac ma to baví – rýpať sa v archívoch, hrať sa na Indiana Jonesa. Je to tak trochu detektívka, vždy máte šancu objaviť niečo „nové“ – zo starého, lepšie povedané – dávno zabudnutého. Dôležite je sa dozvedieť „odkiaľ sme, kto sme a kam kráčame“.

Foto k rozhovoru: Jozef Jurčišin

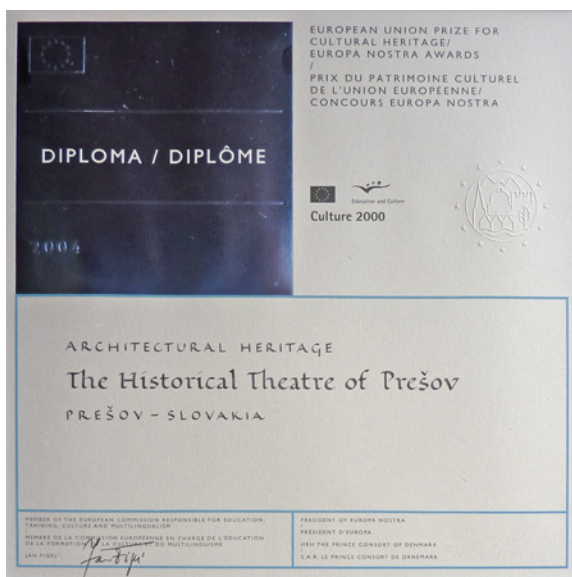

Foto k rozhovoru: Jozef Jurčišin

Svet kláštorov, je pre nás bežných smrteľníkov dodnes zahalený tajomstvami. Dnes v Kláštore kartuziánov a kamaldulov v Červenom kláštore sa spolu s pánom riaditeľom PhDr. Milanom Gacíkom snažíme poodhaliť a dať do života z činnosti mníchov aj kus ich „človečiny“. Mnisi v kláštore okrem duchovného života žili aj ten svoj život pozemský. Gazdovali, pestovali liečive byliny, liečili, mleli múku, dorábali med, varili pivo a jeden z nich tam vraj aj lietal na „Ikarových krídlach“ cez Tri koruny a volali ho Cyprián.

V súčasnosti sa podarilo zrekonštruovať niekoľko kláštorných objektov, v ktorých sa nachádza „Cypriánova manufaktúra“ na výrobu čajov, mastičiek, tinktúr, Cypriánova dobová lekáreň, pivovar. V konvente je mníšska škola a zrekonštruovaných päť mníšskych ciel, v ktorých zážitkovo sa dá stráviť noc. Je zrekonštruovaná časť muzeálnej expozície. V najbližších mesiacoch sa s podporou z Programu poľsko-slovenskej cezhraničnej spolupráce Interreg bude realizovať rekonštrukcia kláštornej záhrady a fasády vybraných kláštorných objektov. Kláštor v korune Pienin je jedinečnou kultúrnou pamiatkou a jediným zachovalým uceleným kláštorným areálom na území Slovenska.

Nadežda Jurčišinová – Jozef Jurčišín: Aký najdôležitejší pocit má architekt po skončení obnovy stavebnej historickej pamiatky?

Štefan Mitro: - Skvelý – ak sa všetko podarí. Povieť si: A ži teraz ďalších, aspoň dvesto rokov...

Pán architekt, v mene redakcie časopisu Inštitútu histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity – Dejiny Vám ďakujeme za rozhovor.

S akademickým architektom Štefanom Mitrom sa zhovárali Nadežda a Jozef Jurčišinovci.

PREDSTAVUJEME

Akoárium v Janove, nachádzajúce sa v Ponte Spinola, v starobyľom prístave zo 16. storočia. Nádrže sú domovom približne 15 000 zvierat 400 rôznych druhov. Foto: Lujza Lea Kurimaiová

SPIŠSKÉ DIECÉZNE MÚZEUM V SPIŠSKEJ KAPITULE

Monika BIZOŇOVÁ

MÚZEUM
SPIŠSKEJ KAPITULY

V júli 2023 bola otvorená expozícia Spišského diecézneho múzea, ktorá bola inštalovaná v kanónii č. 14 v Spišskej Kapitule. Toto múzeum nie je na danom mieste prvým múzeom a spolu s Katedrálou sv. Martina, Expozíciou Učiteľského ústavu v Spišskej Kapitule, Biskupskou záhradou a Spišským Jeruzalemom tvorí jadro výstavnej činnosti Spišskej Kapituly.

Prvé diecézne múzeum bolo založené ešte v roku 1933 a bolo situované v budove dnešného kňazského seminára. Nemalo však dlhé trvanie. Zaniklo v súvislosti s nástupom totalitnej moci spolu s kňazským seminárom v roku 1950 a mnohé z exponátov boli nenávratne stratené či zničené.

Dnešné múzeum je situované v jednom z kanonických domov, teda kúrií, v ktorých žili kanonici – vyšší cirkevní hodnostári, ktorí tvorili inštitúciu kapitulu, od ktorej získala Spišská Kapitula aj svoje pomenovanie. Samotná budova bola postavená v 14. storočí a v roku 1616 bola renesančne prestavaná. V 18. storočí bola budova upravená v ranoklasicistickom štýle a v 19. storočí nasledovali rôzne úpravy. Samotná kanónia bola adaptovaná na priestory múzea vrátane architektonického výskumu. Vďaka tejto adaptácii (2021 – 2022) došlo k objaveniu dekoratívnej maľby v interiéri, bola odkrytá arkáda renesančného mashausu, časť čiernej kuchyne a vzácny trámový strop.

Expozícia Dejiny Spišského prepoštstva. Foto: M. Bizoňová

Celá expozícia zaberá priestor schodiska a štyri miestnosti na poschodí a tvoria ju štyri časti – *Dejiny Spišského prepoštvstva*, *Dejiny Spišského biskupstva*, *Kabinet liturgického náčinia – Paramenty, Oltár a jeho vybavenie*.

Prehliadka sa začína na prízemí, kde je situované informačné centrum a pokračuje po ranoklasicistickom schodisku, ktoré svojimi rozmermi poslúžilo ako obrazáreň. Nachádzajú sa tu štyri portréty spišských biskupov (dva v životnej veľkosti), ktorí mali veľký význam v dejinách biskupstva v ich zbierkotvornej činnosti. Vo vstupnej chodbe k samotnej expozícii sa nachádza niekoľko panelov, ktoré obsahujú *Trochu teórie na úvod*. Oboznamujú návštevníka s mnohými pojmi (prepoš, kanonik, biskup, kapitula, Kapitula, atď.).

Prvá miestnosť expozície je venovaná *Dejinám Spišského prepoštvstva* a samotné textové a obrazové panely oboznamujú návštevníka s počiatkami Spišskej Kapituly a jej stavebným vývojom v 11. – 13. storočí, následne s rozvojom v 14. – 15. storočí; stagnáciou a nástupom reformácie a s obdobím, ktoré smerovalo ku vzniku biskupstva v 18. storočí. V samotnej miestnosti sa nachádza viacero vzácných exponátov, napr. najstaršie typárium hodnoverného miesta (okolo roku 1290), kanonická vizitácia z roku 1700, najstaršia kniha Spišskej Kapituly – Graduál prepošta Juraja z Kežmarku z roku 1426, Graciánov dekrét – jedna z najstarších inkunábul či relikvia Sv. kríža.

Druhá miestnosť je venovaná *Dejinám Spišského biskupstva*, teda dejinám od roku 1776. Na textových a obrazových paneloch je v chronologickom slede opísaných množstvo udalostí ako je vznik biskupstva a jeho počiatky, vznik zásadných inštitúcií, obdobie 19. storočia, no zároveň aj pád v dôsledku totality až po obnovu po roku 1989. V tejto miestnosti môže návštevník vidieť dekrét Márie Terézie o založení Spišského biskupstva z roku 1776, biskupskú katedru a pontifikálie, teda symboly a odznaky biskupského svätenia ako je prsteň, pektorál, mitra, berla a taktiež množ-

Expozícia *Dejiny Spišského biskupstva*. Foto: M. Bizoňová

Paramenty. Foto: M. Bizoňová

Graduál spišského prepošta Juraja z roku 1426. Foto: M. Bizoňová

stvo typárií, ktoré patrili kňazskému semináru či najstaršiemu učiteľskému ústavu v Uhorsku, ktorý vznikol v roku 1819.

Ďalšia z miestností má edukatívny charakter a obsahuje inštaláciu liturgických textílií, ktoré boli používané v potridentskom období. Návštevník tu objaví kompletne rúcho pre biskupa v červenej liturgickej farbe (používané na sviatky mučeníkov a na sviatky Ducha svätého), vpravo pre diakona v slávnostnej zlatej farbe a vpravo pri oknách pre kňaza v bežnej zelenej liturgickej farbe. Z dnes už nepoužívaných manipul bol vytvorený farebný liturgický rok, ktorý má za úlohu oboznámiť návštevníkov so striedaním liturgických farieb. Okrem toho v tejto miestnosti je umiestnený nádherný oltárny obraz sv. Valentína z Terni, ktorý slúži ako pekný príklad odievania biskupov.

Posledná z miestností je venovaná *Oltáru a jeho vybaveniu*, kde je možné nájsť zaujímavý oltárny stôl – menzu a paramentár zároveň. Okrem toho

sa tu nachádza množstvo liturgického náčinia, kalich spišského prepošta Petheho, svietniky z 15. storočia – svetlonosiči, či zaujímavá nádoba – akvamanile (nádoba na vodu) v podobe husi, ktorá bola vyrobená z pštosieho vajca a zlatníckej práce okolo roku 1600.

Samotná expozícia Spišského diecézneho múzea ešte nie je hotová. V momentálnej dobe sa pripravuje expozícia na prízemí, ktorá bude tvorená dvomi miestnosťami, z ktorých prvá bude venovaná životu spišského biskupa Jána Vojtaššáka a druhá návšteve sv. Jána Pavla II. v Spišskej Kapitule v roku 1995. Okrem toho sa pracuje aj na podzemí kanonického domu, v ktorom bude umiestnená ďalšia expozícia a práce pokračujú aj na prednáškovej miestnosti.

Aj napriek tomu, že samotné múzeum ešte nie je dokončené, pre návštevníka sa tak otvára ďalšia časť Spišskej Kapituly, v ktorej môže nazrieť hlbšie do jej dejín a vidieť niektoré z jej hmotných pokladov, ktoré sú iba malým príkladom samotnej Umelecko-historickej zbierky Spišského biskupstva.

Autor libreta:	Mgr. et Mgr. Vladimír Olejník, PhD.
Kurátori expozície:	doc. Mgr. Monika Bizoňová, PhD., Mgr. et Mgr. Vladimír Olejník, PhD.
Dizajn:	Ateliér Choma, akad. maliar doc. Pavel Choma
Odborná spolupráca:	doc. Mgr. Monika Bizoňová, PhD., doc. Peter Labanc, PhD., PhDr. Mária Novotná, PhDr. Alena Piatrová, Mgr. et Mgr. Vladimír Olejník, PhD.
Architektonický návrh adaptácie budovy:	Štúdio J+J, Ing. arch. Magdaléna Janovská
Reštaurátorské práce:	Mgr. art. Štefan Siváň
Umelecko-remeselné práce:	Jakub Ondruš
Stavebné práce:	AGLA – stavebná obchodná spoločnosť, Ján Demko, František Gallik, Ján Neupauer
Technická realizácia expozície:	Štefan Dravecký
Finančná podpora:	- Ministerstvo investícií, regionálneho rozvoja a informatizácie Slovenskej republiky - Program INTERREG Poľsko – Slovensko

PRIPOMÍNAME

Z výstavy Storočie príbehov pokračuje – Verejná knižnica Jána Bocatia v Košiciach. Foto: Stanislav Kurimai

- ✦ *Katedrála San Pietro Apostolo sa nachádza na centrálnom námestí Piazza Sordello v Mantove. Kostol ranokresťanského pôvodu, prestavaný v stredoveku. V roku 1545 katedrálu zrekonštruoval Giulio Romano, ktorý ponechal fasádu a obvodové múry nedotknuté. Interiér katedrály je v tvare latinského kríža. Z iniciatívy biskupa Antonia Guidiho z Bagna dal v rokoch 1756 až 1761 postaviť súčasnú fasádu kompletne z mramoru Nicolò Baschiera. Foto: Stanislav Kurimai*

UPLYNULO 280 ROKOV OD NARODENIA VÝZNAMNÉHO HISTORIKA PREMONŠTRÁTSKEHO KLÁŠTORA SV. JÁNA KRSTITEĽA V JASOVE JOZEFA MALLYA (1744 – 1818)

Júlia KOTRUSOVÁ

Jozef Mallyó (alebo aj ako Jozef Vavrinec Malo, József Mallyó) sa narodil v Hliníku nad Váhom dňa 10. augusta 1744 do rodiny zemana Mateja Mallya a Kataríny, rodenej Haraiovej. Hoci skoro stratil otca, matke sa podarilo umožniť mu gymnaziálne štúdiá. Základné vzdelanie získal v Bytči. V roku 1753 ho matka ako deväťročného poslala študovať na gymnázium v Trnave. Neskôr v štúdiu pokračoval na kolégiu v Trenčíne, kde v rokoch 1758 – 1760. pod vedením jezuitov Mikuláša Rauschera, Martina Takácsa a Františka Katonu absolvoval gramatiku a poetiku. Do Komárna odišiel, aby sa naučil po maďarsky. V roku 1761 tu tiež na jezuitskom gymnázium ukončil štúdium rétoriky, v ktorom na podnet brata jeho starej mamy, jezuitu Bálinta Kériho a Pavla Szegediho S. J. pokračoval aj v Rábe. V Trnave študoval filozofiu a neskôr v roku 1765 aj cirkevné dejiny a rétoriku. V rokoch 1766 – 1767 študoval na univerzite aj právo. Počas letných prázdnin v roku 1767 vážne ochorel a nemohol pokračovať v štúdiu. Na jar v roku 1768 odišiel za svojím bratrancom, právnikom Jozefom Szakmárym do Levíc, u ktorého sa zaučal do právnej praxe. V roku 1770 sa vrátil do Trnavy, kde ukončil štúdium práva. V tom istom roku vstúpil v jasovskom kláštore do rehole premonštrátov.

V kláštore sa stal jeho tútorom prior, neskôr prepošt konventu Gerhard Csák (1780 – 1786). Dňa 30. novembra 1770 zložil sľuby. Sviatosť kňazstva prijal od spišského prepošta Jozefa Zbiska začiatkom decembra 1771. Prvú omšu Mallyó celebrol dňa 12. januára 1772. Jasovský prepošt Andrej Sauberer (1745 – 1779) vymenoval Mallya dňa 7. októbra 1779 za archívára a knihovníka. Funkciu prevzal od premonštrátskeho kanonika Gabriela Fejéra. Podľa premonštráta Justina Manczosa jasovská knižnica v tom čase ešte neobsahovala veľké množstvo zväzkov, a preto práca knihovníka nebola náročná. Po smrti prepošta Sauberera dňa 30. novembra 1779 bol za jasovského prepošta dňa 7. marca 1780 vymenovaný Gerhard Csák. Nový prepošt poveril Mallya vedením novicov. V rokoch 1776 – 1778 bol správcom kaplnky sv. Anny v obci Rudník. Za dôležitý míľnik v živote Mallya považujeme jeho vymenovanie za farára v obci Poproč dňa 24. mája 1780, vo funkcii nahradil Martina Szalaya. Farnosť pre neho nebola neznáma a už pred vymenovaním za farára sa v nej spolupodieľal na pastoračnej činnosti, na čo poukazujú cirkevné matriky z rokov 1773 – 1777. V rokoch 1780 – 1810 pôsobil ako notár poddekanátu v Jasove. Od roku 1810 až do svojej smrti ako poddekan. Rehoľa premonštrátov, podobne ako mnohé ďalšie rády, bola zrušená Jozefom II. dňa 26. marca 1787. Jasovský konvent bol rozpustený a kanonici boli z kláštora nútení odísť. Členovia rádu ešte istý čas žili v kláštore, ale v roku 1792 bol kláštor zabratý a v tomto období došlo k vypuknutiu požiaru v kláštore a prelature. Premonštráti, ktorí spravovali farnosť, mohli na svojich miestach zotrvať. Medzi farárov, ktorí si zvolili túto možnosť patrili aj Mallyó.

Ako popročský farár pôsobil aj po opätovnom obnovení rehole Františkom I. dňa 12. marca 1802 a až do svojej smrti v roku 1818, dokopy 38 rokov.

Na jeseň v roku 1802 po obnovení rehole Františkom I. sa premonštráti vrátili do Jasova. Z 26 členov, ktorí kláštor opustili po jeho zrušení sa do neho vrátilo iba 15 členov. Prvým jasovským prepoštom po obnovení rehole sa stal Andrej Zásió. Po jeho smrti 30. novembra 1816 bolo v kláštore pre potreby jeho správy zriadené direktorium. Jedným z jeho členov bol aj Jozef Mallyó. V marci 1817 sa uskutočnili voľby jasovského prepošta, v ktorých kandidoval aj Mallyó, no neuspel a skončil až na treťom mieste. Prepoštom sa stal Maximilán Bernáth. Krátko na to sa Mallyó, odvolávajúc sa na svoj vysoký vek, vzdal funkcie v konvente. Podobne, aj napriek dohováraniu Martina Kovačiča Šenkvičského, odmietol aj pozíciu riaditeľa premonštrátskeho gymnázia v Košiciach, kde pôsobil ako učiteľ.

Jozef Mallyó je v historiografii považovaný za najvýznamnejšieho historika jasovského kláštora prvej polovice 19. storočia. Výsledkom jeho celoživotnej práce je rozsiahle dielo k dejinám najstarších uhorských premonštrátskych kláštorov *Brevis Notitia Hungaricae Sacri Canonici et Exempti ordinis Premonstratensis*. Rukopis je uložený v opátskej knižnici v Jasove. Práca je zviazaná v tvrdej väzbe a obsahuje 180 obojstranne písaných listov.

Celoživotné dielo Jozefa Mallyya je možné skúmať z viacerých perspektív. Bol aktívnym archivárom a knihovníkom. Jeho zásluhou boli po roku 1803 nanovo usporiadané archívy jasovského a leleského kláštora, ktoré sú dodnes považované za najlepšie zachované (možno aj vďaka systematickej práci rehoľných archivárov). Patril medzi významných odborníkov v diplomatike. Vyhotovil odpisy mnohých poškodených alebo slabo čitateľných listín zo súkromných archívov v Lelesi a Jasove. Premonštrátske kláštory pôsobili aj ako hodnoverné miesta, s čím súvisí aj rozsiahla diplomatická produkcia, ktorú Mallyó v prípade konventu v Jasove dobre poznal. Bol znály diplomatik a poznal listiny ostatnej uhorskej produkcie.

Po zrušení rehole v roku 1787 boli archívy jasovského a leleského kláštora dislokované najprv do Budína a neskôr do Jágra. Zásluhy Jozefa Mallyya sú badateľné aj na prinavrátení pôvodnej jasovskej knižnice z Budína do Jasova, medzi nimi aj súbor inkunábul. Pred zrušením rehole Jozefom II. sa v knižnici nachádzalo okolo 1 046 zväzkov kníh. Mallyó inicioval budovanie novej kláštornej knižnice.

Jozef Mallyó patril medzi zanietých numizmatikov, o čom svedčí aj bohatá numizmatická zbierka, ktorej bol autorom. Je tiež právom označovaný aj za významného cirkevného historika svojej doby. Okrem dejín premonštrátov s dôrazom na jasovský kláštor venoval pozornosť aj pôsobeniu benediktínov v Krásnej nad Hornádom. Práca je dnes uložená v Maďarskej národnej knižnici. Mallyó sa zaujímal aj o kampanológiu, kde pozornosť venoval starobylému zvonu v Revúcej.

Jozef Mallyó bol kanonikom premonštrátskeho Kláštora sv. Jána Krstiteľa v Jasove. Svojím pôsobivým vzdelaním, ktoré získal prevažne na Trnavskej univerzite ho tiež môžeme považovať za významného vzdelanca svojej doby. Študoval filozofiu, rétoriku, cirkevné dejiny, právo a teológiu. Svojím najvýznamnejším a zároveň aj najrozsiahlejším dielom o dejinách premonštrátskych kláštorov v Uhorsku sa popri Karolovi Wágnerovi a Damiánovi Fuxhoferovi zaradil aj medzi popredných cirkevných historikov svojej doby. V kláštore, kde zastával pozíciu archivára a knihov-

níka, pôsobil ako kanonik od roku 1770. V rámci pastorácie pôsobil aj ako farár, najdlhšie vo farnosti v Poproči.

Dielo:

Abbatia Beatae Mariae Virginis de Széplak, Sacri et Exempti Ordinis Benedictinorum in comitatu Abau – Ujvariensis. (1811)

Observatio historico – critica de campana in ecclesia parochiali Nagy Röcze. (1802)

Cor vividum in quinquagenarii sacerdotalis honoris corona ornatum Praepositum Jazoviensem Andream Sauberer etc. Oratio Slavonica. Cassoviae b. r. (1776)

Brevis Notitia Hungaricae Sacri Canonici et Exempti ordinis Premonstratensis, olim Inclito Regno Hungariae florentissimi, quam ex fide diplomatum, manuscriptorum, necnon ex collectaneis editorum authorum adornavit J. M. etc (1817)

Použitá literatúra:

A Pallas nagy lexikona. XII. kötet. Magyar – Nemes. Budapest, 1896, s. 245.

Biografický slovník VI. (M – N). Martin : Slovenská národná knižnica, 2017, s. 125. ISBN 978-80-814-9079-8.

KURUC, Angelus Štefan. Jozef Malo a jeho Brevis notitia circariae Hungaricae. In *Notitiae historiae ecclesiasticae*, roč. 2, 2014, č. 2, s. 42 – 50. ISSN 1338-9572.

MANCZOS, Justin István. *Jászómindszent. Egy jászópremontrei plébánia története. Vázlat V. A jászómindszenti plébánosok névjegyzékéből: Mallyó József.* Jászómindszent, 1947, 43 s. (Rukopis)

SPILKA, Lőrinc Tibor. *A Jászóvári prépostság hiteleshelyi levéltárának "B" jelzetű protocoluma.* Budapest, 1938.

SPILKA, Lőrinc Tibor. *A Jászóvári premontrei kanonokrendi prépostság névtára az 1944-ik évre.* Jászóvár, 1944. 11 s.

SZINNYEI, József. *Magyar írók élete és munkái.* VIII. Budapest, 1901, s. 458.

TÓTH- SZABÓ, Pál. Mallyó József. In *Századok*, XXXV, 1901, s. 231 – 241.

EDUARD KORPONAY A JEHO PÔSOBENIE NA VÝCHODNOM SLOVENSKU (210 rokov od narodenia)¹

Nadežda JURČIŠINOVÁ

*Pamätná tabuľa E. Korponayovi
v Nižných Ružbachoch.*

Na rozvíjaní kultúrno-národného, duchovného a literárneho života v 19. storočí na východnom Slovensku sa podieľal rímskokatolícky kňaz, vzdelanec, ľudovo-výchovný pracovník a spisovateľ Eduard Korponay,² od narodenia ktorého v tomto roku uplynulo 210 rokov.

Narodil sa 1. septembra 1814 v Levoči. Pochádzal z miestnej nemeckej šľachtickej rodiny, jeho otec Michal bol zemanom a stoličným úradníkom v Levoči, tiež správcom majetkov Spišského biskupstva (1782 – 1848), matka Mária, rodená Prokopovičová.³

E. Korponay študoval na nižšom piaristickom gymnáziu v Podolínci, právo a filozofiu absolvoval na akadémii v Košiciach, teológiu skončil v roku 1833 na viedenskom Pázmaneu. Po vysvätení za kňaza v rokoch 1833 až 1838 pôsobil ako kaplán v Poprade, v rokoch 1838 – 1891 bol farárom a od roku 1849 aj dekanom v Nižných Ružbachoch. Netúžil po kariére čo dokladuje aj to, že v roku 1853 neprijal vymenovanie za kanonika spišskej katedrálnej kapituly ani miesto profesora náboženstva na teologickom seminári v Spišskej Kapitule, pretože chcel pracovať medzi slovenským ľudom. Prejavil to vo vyše polstoročnom pôsobení v Nižných Ružbachoch, kde rozvinul kultúrno-osvetovú činnosť medzi tunajším chudobným slovenským

- 1 Príspevok vznikol v rámci projektu APVV č. 19-0058 *Multietnicita a multikonfesionalita a ich vplyv na spoločenský, politický a kultúrny vývoj okrajových oblastí v prvej polovici 20. storočia (na príklade východného Slovenska a Podkarpatskej Rusi)*.
- 2 Jeho meno sa uvádza aj Korponai, Korponai de Kamionka. E. Korponay mal troch bratov, jedným z nich bol o osem rokov mladší Augustín Korponay (28. 5. 1822 – 23. 5. 1900), ktorý študoval na evanjelickom lýceu v Kežmarku a na evanjelickom kolégiu v Prešove. Bol župným hodnostárom a právnikom, v rokoch 1867 – 1891 bol prvým spišským podžupanom v Levoči. Vlastnil kúpele Gánovce, ktoré prestaval a zmodernizoval. Bližšie: *Slovenský biografický slovník. III. zv. K – L*. Martin : Matica slovenská, 1989, s. 185-186. Heslá Korponai, Eduard, Korponai Augustín.
- 3 SEDLÁK, Imrich. *Východné Slovensko v letokruhoch národa*. Martin : Matica slovenská, 2012, s. 234. <https://www.obecvysneruzbachy.sk/obec-2/o-obci/vyznamne-osobnosti/>. Dátum narodenia E. Korponaya sa uvádza rozdielne, napr. *Slovenský biografický slovník* uvádza dátum 25. 9. 1814. *Slovenský biografický slovník. III. zv. K – L*. Martin : Matica slovenská, 1989, s. 185. Heslo Korponai, Eduard.

ľudom. Pracoval na jeho mravnom a hmotnom povznesení. Popri vzornom a dôslednom plnení si kňazských povinností sa angažoval v boji proti alkoholizmu, v zakladaní spolkov striezlivosti, nedeľných škôl, úverových spolkov a družstiev. Venoval sa aj ovocinárstvu a včelárstvu. Pri fare mal anglickú záhradu s letohrádkom a veľkým včelínom.

Bol mimoriadne rozhladeným vzdelancom európskych rozmerov. Ovládal sedem jazykov – slovenský, maďarský, nemecký, poľský, francúzsky, grécky a latin-ský. Udržiaval kontakty s viacerými vzdelancami svojej doby. Častým jeho hosťom v Ružbachoch a na jeho fare bol profesor spišského bohosloveckého seminára a spisovateľ Juraj Gogolák – Irievič, predseda Muzeálnej slovenskej spoločnosti a významný vlastivedný pracovník na Spiši Štefan Mišík, ale aj seminaristi a preparandisti zo Spišskej Kapituly a študenti s profesormi levočského katolíckeho gymnázia.

Venoval sa literatúre, najmä náboženskej, písal aj poéziu a krátku prózu. Svoje najvýznamnejšie a najväčšie dielo *Pálenka! Alebo: Rozličné, nejóic smutné obrazi popolitého života, stred stolia XIX –ho v štiroch dejách* napísal v bernolákovčine a vyšlo ilustrované oravským umelcom Maximiliánom Račkayom v Pešti v roku 1850. Ako sám autor uviedol, dielo určil „slovenskému národu, obzvlášťne ale všeckim ctihodním prátelom mírnosti poručené, skrze jedného farára“. Pred písaním tejto veršovanej činohry sa dôkladne oboznámil so súdobou literatúrou s protialkoholickou tematikou. Mal veľký rozhľad v literatúre, zvlášť ľudovo-výchovnej spisbe, kde nadväzoval na snahy slovenských činiteľov Juraja Fándlyho, Štefana Závodníka, Jána Andraščíka a ďalších.⁴ Upriamil sa na boj s nadmerným alkoholizmom, ktorý nazval pliahou, čo „spôsobila v slovenskom národe opravdivú demoralizáciu a zachvátila sťa nejaká epidémia všetky spoločenské vrstvy...“. Poznal aj činohru katolíckeho kňaza pôsobiaceho v Bardejove Jána Andraščíka *Šenk palenčení*, napísanú v šarišskom nárečí. Korponay vo svojej hre ponúkal čitateľovi obraz biedneho postavenia slovenského ľudu v 40. rokoch 19. storočia, charakterizoval všeobecný úpadok mravov, ktorého nositeľom bola najmä vrchnosť obcí. Za hlavnú príčinu morálneho zla a z neho prameniacych rozporov považoval pálenku, ktorú bez miery šenkovali židovskí krčmári. Páni im v tom nechávali voľné ruky. Poukazoval na negatívny dopad pálenky na rodinu, ale aj na človeka – alkoholika, keďže spôsobovala jeho fyzickú i psychickú degeneráciu. V dejových postavách stvárnil a typizoval mravný a spoločenský ideál dedinského človeka, ale aj ideál vrchnosti.

V snahe odvrátiť ľudí od alkoholizmu a zlepšiť jeho hospodárske, sociálne a kultúrno-spoločenské postavenie založil už v roku 1844 po skúsenostiach v Poľsku spolok miernosti Bratstvo kresťanskej trpezlivosti. Poučal v ňom ľudí o potrebe sporenia, o racionálnom pestovaní kultúrnych plodín, chove domácich zvierat, o osobnej hygiene a i. Veľkú pozornosť venoval zdravotnému stavu obyvateľstva. V tomto smere rozvinul osobnú agitačnú činnosť.

Ľudovo-výchovnou problematikou sa Korponay zaoberal aj v publikáciách, vo viacerých článkoch a básňach, ktoré uverejňoval v súdobých novinách a časopisoch, najmä v *Katolíckych novinách*. Veľa z nich ostalo v rukopise. Niektoré poetické diela

4 E. Korponay rozhľad v literatúre, práve a ľudovo-výchovnej spisbe nadobudol už počas štúdií. Umožňovala mu to aj dobrá znalosť viacerých jazykov.

boli venované deťom ako *Zrkadlo pre katolíckeho kresťanského žiaka* (vyšli v Košiciach v roku 1874), v ktorých zveršoval denný režim dobrého žiaka od rána do večera. Verše dokončoval radou rodičom. Literárny a vedecký profil dokresluje i jeho básnická tvorba a cirkevno-politické spisy. Prejavil záujem o cirkevnú a regionálnu históriu.⁵

Bol všestranne vzdelaným a pracovitým človekom so širokým literárnym i vedeckým rozhľadom, bol predstaviteľom slovenského bernolákovského hnutia a osvietenského pohybu. Aj keď pochádzal zo šľachtickej rodiny, vedel sa priblížiť dedinskému ľudu, vyvíjal medzi ním ľudovo-výchovnú činnosť a venoval mu aj významnú časť svojej literárnej tvorby. Koncom 60. rokov 19. storočia začal trpieť reumatizmom a postihla ho tiež očná choroba, čo mu znemožnilo pokračovať v úspešnej ľudovo-výchovnej a vedeckej činnosti.

Eduard Korponay zomrel 14. februára 1891⁶ v Nižných Ružbachoch. Pochovaný je v rímskokatolíckom kostole v Nižných Ružbachoch, kde mu mestečko v roku 2001 na jeho počesť inštalovalo pamätnú tabuľu. Jeho hrob je vyhlásený za národnú kultúrnu pamiatku.

Použitá literatúra:

SEDLÁK, Imrich. *V čierťažiach búrok*. Martin : Matica slovenská, 2001, s. 201 – 206. ISBN 80-70-90-593-X.

SEDLÁK, Imrich. *Východné Slovensko v letokruhoch národa*. Martin : Matica slovenská, 2012, s. 234 – 239. ISBN 978-80-8128-035-1.

Slovenský biografický slovník. III. zv. K – L. Martin : Matica slovenská, 1989, s. 185 – 186. Heslo Korponai, Eduard, Korponai Augustín.

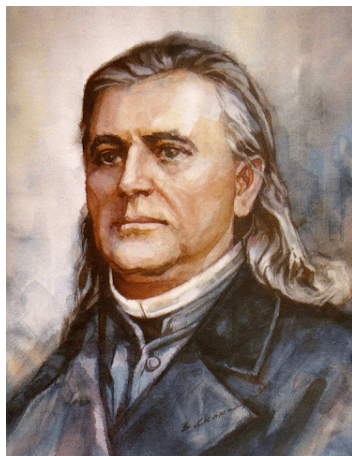
ŽIFČÁKOVÁ Agnesa. Šľachtic rodom, duchom a srdcom. In *Slovenské národné noviny*, roč. 10, 1999, č. 33, s. 9.

5 SEDLÁK, Imrich. *V čierťažiach búrok*. Martin : Matica slovenská, 2001, s. 205.

6 <https://www.obecvysneruzbachy.sk/obec-2/o-obci/vyznamne-osobnosti/>. Niekde je uvedený dátum úmrtia 14. 3. 1891. Napr. SEDLÁK, Imrich. *V čierťažiach búrok*. Martin : Matica slovenská, 2001, s. 201.

OD NARODENIA ALEXANDRA PAVLOVIČA (1819 – 1900) MINULO 205 ROKOV

Adriana AMIR

Alexander Pavlovič

Život národného buditeľa Rusínov prezývaného vo svojej dobe aj Makovický slávik¹ bol spätý s karpatským krajom, v ktorom prežil medzi prostým ľudom celý svoj život ako gréckokatolícky kňaz, básnik a verejný činiteľ. Zanechal literárne dedičstvo, ktoré tvoria verše a poémy, publicistika, národopisné a historické výskumy. Značná časť jeho tvorby zostala v rukopisoch. A. Pavlovič v kraji pod Makovicou nemal predchodcu, na jeho formovanie mali vplyv aktivity Alexandra Duchnoviča,² Adolfa Dobrianskeho,³ slovenských, českých, ukrajinských,⁴ ruských⁵ či inonárodných dejateľov. Narodil sa 19. septembra 1819 v Šarišskom Čiernom, dnes okres Bardejov, v rodine gréckokatolíckeho kňaza, kde táto kňazská rodina dokázateľne pôsobila 131 rokov.⁶ Ako päťročný osirel, čo poznačilo jeho cítenie a literárnu tvorbu.

Základné vzdelanie získal okrem iného aj v poľsko-nemeckých triedach v meste Lvov, kde žil (1829 – 1835) pri svojom bratovi Jánovi v Haliči. Gymnaziálne štúdium absolvoval v latinčine v Bardejove (1835 – 1839) a v Miškovci. V štúdiách pokračoval na právnickej akadémii v maďarskom Egeri (Jáger), ktoré neukončil, ale naučil sa po maďarsky. Odišiel do Trnavy, kde v roku 1847 vyštudoval teológiu. Istý čas pracoval ako vychovávateľ a archivár gréckokatolíckeho biskupstva v Prešove. V roku 1848 bol Pavlovič vysvätený za kňaza. Symptomaticky v čase, keď jar národov

-
- 1 Makovica je vrch v Ondavskej vrchovine, krajinnom celku Nízkych Beskyd. Leží približne 7 km západne od Svidníka. Makovickým slávikom nazývala Pavloviča aj Helena Rudlovčáková, ukrajinkistka, ktorá skúmala jeho literárnu tvorbu. RUDLOVČAK, Olena. *Chrestomatija Zakarpatskoji ukrajinskoji literatury XIX stoliťja*. Perša častyna. Prjašiv : 1990, s. 203.
 - 2 A. Duchnovič alebo Oleksandr Duchnovyč (1803, Topoľa – 1865, Prešov) – najvýznamnejší predstaviteľ Rusínov v 19. storočí.
 - 3 A. Dobriansky alebo Adolf Dobrjanskyj (1817, Rudlov – 1901, Innsbruck, Rakúsko) – významný politický činiteľ Rusínov, člen uhorského snemu, zakladajúci člen Matice slovenskej.
 - 4 Zoskupenie haličských Rusínov (Ukrajincov) Rus'ka Trijca, ktoré pôsobilo v meste Lvov (1830 – 1843), malo podobnú ambíciu a dispozíciu ako Matica slovenská.
 - 5 Generácia predstaviteľov národného obrodzenia z konca 19. storočia, či už slovenských, českých alebo rusínskych bola výrazne pod vplyvom panslavizmu a mesianizmu.
 - 6 PAVLOVIČ, Rudolf. *Gréckokatolícky rod Pavlovičovcov zo Šarišského Čierneho (1693 – 1900)*. Prešov : Rusín a Ľudové noviny, 2010.

prinášala spoločné nádeje slobody.⁷ Slúžil na farnosti v Beloveži ako kňaz a učiteľ (1851 – 1863) a od roku 1864 pôsobil vo vtedajšom Vyšnom Svidníku, kde aj zomrel. Počas trnavského obdobia sa zblížil s Jánom Palárikom, Martinom Hattalom, Jozefom Viktorinym a pozorne sledoval rozvíjajúce sa slovenské národné hnutie, najmä národno-politické, vzdelávacie a literárne ambície slovenskej mladej generácie. Konštatoval však, že väčšia časť seminaristov uznávala maďarskú národnosť, ale bolo aj veľa Slovákov z Prešporskej, Nitrianskej a Trenčianskej župy. O rusínskych kolegoch z užhorodskej a prešovskej eparchie hovoril, že nepriznávali svoju národnosť.⁸ V Trnave spoznal grófa Zámojského a poľský pohľad na obrodenecké hnutie, nadchol sa pre poľskú literatúru do takej miery, že mu od spolužiakov na istý čas prischla prezývka „Poliak“.⁹ V tom čase začal literárne tvoriť v latinčine, poľštine a nemčine. V Prešove napísal v šarišskom dialekte *Pieseň o zime*, *Šarišská pesnička* a iné. V týchto básňach sa Pavlovič prezentoval ako „slovenský a slovanský rodoľub a vlastenec“.¹⁰

Vo svojom rodnom jazyku, v rusínskom nárečí makovického kraja, napísal najviac básní (azbukou) adresovaných ľudu, s ktorým prežil značnú časť života ako jeho duchovný pastier. Nevyhol sa ani vtedajšej móde – jazyčiu,¹¹ umelému jazyku určenému hlavne na písomné vyjadrovanie. Priatelil sa a tvorivo spolupracoval s A. Duchnovičom najmä v rámci Prešovského literárneho spolku.¹² Na stránkach almanachu *Pozdrav Rusínov*¹³ okrem svojich básní publikoval aj preklad časti Sládkovičovej *Maríny*. Prispieval do slovenských, poľských periodík, zbieral folklór, pracoval na etnografickom a historickom výskume, ale predovšetkým písal didakticky ladené verše, ktoré mali nejakým spôsobom zlepšiť postavenie Rusínov. Vo väčšine svojich básní vychádzal z tradície ľudovej slovesnosti. Kritizoval sociálny útlak a realisticky zobrazoval skutočný stav spoločnosti, ktorú trápili mnohé problémy pochádzajúce predovšetkým z nízkeho stupňa vzdelanosti. Alkoholizmus vnímal ako jedno z najväčších spoločenských ziel, preto mnohé zo svojich epických básní zasvätil hľadaniu východísk z tohto problému, pričom ľudí sa snažil vzdelávať,

-
- 7 Literárny vedec Jaroslav Džoganík uvádza, že zanietenosť pre národobuditeľstvo a „osobný duševný idealizmus“ zapríčinili, že sa A. Pavlovič neoženil. V časoch doznievania ideí romantizmu a mesianizmu to nebolo nič neobvyklé, išlo o vznešený prejav sebaobetovania sa a služby národu (L. Štúr, S. B. Hroboň). DŽOGANÍK, Jaroslav. Literárne dedičstvo A. Pavloviča vo fondoch SNM – MUK ako kultúrna hodnota a vedecká inšpirácia. In *„Ludu verný som bol...“ 200. výročie narodenia Alexandra Pavloviča*, Svidník : Okresná knižnica Svidník, 2019, s. 23.
- 8 PAVLOVIČ, Aleksandr. *Izbranyje proizvedenija*. Pod obščoj redakcijej J. Šlepeckoho. Prjašev : Izdatelstvo Kulturnoho obščestva ukrajinskych trudjaščych, 1965, s. 544.
- 9 ŠLEPECKYJ, Andrij. *Izbranyje proizvedenija*. Prjašev : Izdatelstvo Kulturnoho obščestva ukrajinskych trudjaščych, 1955, s. 466.
- 10 SEDLÁK, Imrich. *Východné Slovensko v letokruhoch národa*. Martin : Vydavateľstvo Matice slovenskej, 2012, s. 492.
- 11 Jazyčie je zmes elementov cirkevnej slovančiny, ruštiny, ukrajinčiny a lokálnych dialektov. V závislosti od toho, odkiaľ autor pochádzal sa mohla skupina dialektných slov diametrálne líšiť. V tomto jazyku sa len zriedka niekto vyjadroval.
- 12 Літературное заведение Пряшевське.
- 13 Поздравление Русинов.

dohovárať im a vysvetľovať škodlivosť alkoholu. Často sklzával aj do otvorených obvinení židovských krčmárov,¹⁴ ktorí boli v jeho expresívne ladených poémach jedinými vinnými v danej situácii.¹⁵ Medzi najlepšie básne patrí *Postavenie chudobného roľníka* (Stav bidneho seľanyna), ktorá vznikla pred revolúciou v rokoch 1848 – 1849. Vo svojej tvorbe A. Pavlovič venoval pozornosť deťom, sirotám a vysťahovalectvu do Kanady, Ameriky, Argentíny a Brazílie. Jednou z emotívnych básní bola aj nasledujúca pod názvom *Myšlienky syna Makovice, ktorý žije v Amerike* (Dumky syna Makovyci, žyvučšoho v Ameryci). Záujem o históriu sústredil do historických prác i do básnickej tvorby. *Duma o atamanovi Podkovovi, ktorého zabilo Poľsko vo Lvove* (Duma ob atamani Podkovi, ubytom Poľščeji vo Lvovi) približuje autentickú kozácku osobnosť. V básni sa ozývajú ukrajinské dumy, ale významné sú aj podnety z tvorby Jurija Fed'kovyča či Tarasa Ševčenka.¹⁶ Na jeho literárny a názorový vývin mala vplyv nielen kollárovská a štúrovská generácia, ale aj styky s vedúcim predstaviteľom *Rus'kej Trijce* Jakovom Holovackým. V roku 1878 vyšli knižne *Národné spievanky Haličskej a Uhorskej Rusi*¹⁷ v redakcii J. Holovackého, A. Pavlovič do nich prispel zbierkou makovického folklóru. Ako gréckokatolícky kňaz 12 rokov pôsobil medzi dedinským ľudom v Beloveži a neskôr vo Svidníku. Aj tu sa svojou ľudovýchovnou činnosťou i literárnou tvorbou zamerl na hospodárske, sociálne a kultúrne povznesenie rodákov.¹⁸ Veľký význam pripisoval výchove mladej generácie. Svoje poznatky zo školskej i mimoškolskej výchovy uplatňoval na častých stretnutiach s mládežou i s rodičmi, a to v rámci cirkevných obradov a podujatí či „nedelných škôl“ a „verejných čítární“, ktoré sa stali veľmi obľúbenými.¹⁹ Ako spomínal Dionýz Zubrický, vo Svidníku sa naplno rozvinula osobnosť Pavloviča. Charakterizovalo ju vykonávanie kňazských povinností, svedomitosť jeho dušpastierskeho poslania. On sám bol presný vo svojich povinnostiach. Takmer všetok voľný čas obetoval poučaniu ľudu a – to bola preňho opravdivá radosť – oddal sa svojim básnickým myšlienkam a uložil ich na papier.²⁰ V jeho povahe sa objavovali aj rebelské prvky. Pavlovič, mohutný

14 Príbuzný A. Pavloviča, Rudolf Pavlovič uvádza informáciu, že po príchode do Beloveže sa Pavlovič dohodol s miestnym krčmárom, že nebude predávať sedliakom alkohol na dlh. Na oplátku mu kňaz pomohol kúpiť časť pozemku, ktorý hraničil s krčmou. Dohoda bola platná počas celého 13-ročného obdobia, kým sa Pavlovič zdržiaval v obci. PAVLOVIČ, Rudolf. Budyteľ Rusyniv – Aleksander Pavlovič. <http://www.new.rusynacademy.sk/index.php/novinky-40-2014/articles/buditel-rusiniv-aleksander-pavlovich.html>.

15 V tejto súvislosti publikovala svoj výskum AMIR, Adriana. Jevrejskyj diskurs dydaktyčnych poem Oleksandra Pavlovyča. In *Slavia Orientalis*, roč. 72, 2023, č. 3. Varšava : Komitet Słowianoznawstwa, s. 449-466.

16 BABOTOVÁ, Eubica. *Vybrané kapitoly z ukrajinskej literatúry. Literatúra Rusínov-Ukrajincov od 19. storočia*. Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2009, s. 15.

17 Народные песни Галицкой и Угорской Руси : [в 3 ч.] / собрал Я. Ф. Головацкий. - Москва : Изд. Имп. О-ва Истории и Древностей Рос. при Моск. Ун-те, 1878.

18 SEDLÁK, Imrich. *V čierťažiacich búrok*. Martin : Vydavateľstvo Matice slovenskej, 2001, s. 282.

19 SEDLÁK, Imrich. *Východné Slovensko v letokruhoch národa*. Martin : Vydavateľstvo Matice slovenskej, 2012, s. 491.

20 ZUBRYCKYJ, Donisij. *Aleksander Pavlovyč. Opysanje jeho žyťja i charakterystyka poeziji. Z nahody 25-ričného juvileja joho smerti*. Užhorod : Drukarnja oo. Vasylijan, 1925, s. 16.

vysoký muž, nosil dlhé vlasy padajúce na ramená, ktoré mu biskup kázal ostrihať, lebo ich nosenie spájal s panslavizmom a to bolo v rozpore s vtedajšou politikou maďarizácie. Kňaz však neposlúchol a svojho účesu sa nevzdal, dokonca biskupovi napísal, že mu ich môže po príchode do Svidníka ostrihať. Tento postoj spôsobil, že ho prestali pozývať na biskupskú radu a zbavili ho funkcie dekana. Dokonca od neho žiadali, aby im písomne zasielal prednášané kázne. Pavlovič sa aj tentoraz vynašiel, uviedol, že kázne si nepíše, lebo ich má v hlave.²¹

Región, z ktorého Pavlovič pochádzal a kde aktívne pôsobil, bol etnicky aj nábožensky pestrý, s výrazne multikultúrnym charakterom. V rámci Rakúsko-Uhorska makovické panstvo susedilo s Haličou, ďalšou provinciou monarchie. Spolu s gréckokatolíckymi a pravoslávnyimi Rusínmi, rímskokatolíckymi a protestantskými Slovákami, Nemcami a Maďarmi tu koexistovali aj ortodoxní Židia z chasidských komunit, ktorí sa sem sťahovali zo susednej Haliče. V tomto regióne žili tiež kultúrne a nábožensky blízki Lemkovia. Práve tu sa u Pavloviča zrodil hlboký vzťah k folklóru a mentalite ľudu, ktorému venoval celý svoj život. Práci bol oddaný až do konca – zachoval sa dokument z 12. novembra 1900, iba dva týždne pred smrťou, v ktorom prosil o uvoľnenie z funkcie pre chorobu a vysoký vek.

Zomrel 25. decembra 1900 vo veku 81 rokov a je pochovaný vo Svidníku.

21 Zo spomienok Jozefa Leľa, uvedené príbehy počúval od svojich starých otcov, ktorých krstil, učil a vychovával A. Pavlovič. LEĽO, Jozef. Alexander Pavlovič a Svidník. In *„Ludu verný som bol...“ 200. výročie narodenia Alexandra Pavloviča*, Svidník : Okresná knižnica Svidník, 2019, s. 32.

PRED 200 ROKMI SA NARODIL POLITIK, PRÁVNÍK A HISTORIK BÉLA MARIÁSSY

Patrik DERFIŇÁK

K zaujímavým osobnostiam, ktorých životné osudy i rôzne aktivity nám pomáhajú lepšie porozumieť zložitým udalostiam odohrávajúcim sa v uhorskom prostredí počas druhej polovice 19. storočia, patril Béla Mariássy.¹ Ako príslušník starobylého šľachtického rodu sa narodil 23. októbra 1824 v brzotínskom kaštieli, ktorý Mariássyovci vlastnili už od roku 1377.² Jeho otec Žigmund Mariássy patril k typickým vtedajším predstaviteľom svojho stavu. Neustále klesajúce príjmy zo zdedených majetkov si dopĺňal prácou v stoličnej správe. Najvýznamnejšou funkciou, ktorú počas svojej úradníckej kariéry zastával, bol úrad podžupana Gemerskej stolice.³ Začiatkom roku 1824 sa oženil s Máriou Szepessy, pričom vzápätí sa im narodil ich prvý syn Béla. Vzhľadom na meniace sa pomery, ale i kvôli nadaniu, ktoré chlapec prejavoval, sa mu rodičia usilovali zabezpečiť čo najlepšie vzdelanie. To mu malo umožniť nájsť si neskôr jeho spoločenskému postaveniu primerané zamestnanie. Postupne tak absolvoval pre potomka zámožnej zemianskej rodiny tradičnú prípravu. Ako súkromný študent, s pomocou domácich učiteľov a vychovávateľov, úspešne zmaturoval na gymnáziu v Rožňave. Následne pokračoval v štúdiu filozofie a práva na univerzite v Pešti. Svoje štúdium ukončil zložením všetkých predpísaných skúšok, absolvovaním právnej praxe a nakoniec ako sotva 20-ročný aj získaním doktorátu z právnych disciplín (JUDr.). Tak, ako bolo ešte v tom čase zvykom, v roku 1844 absolvoval cestu po západnej Európe, pričom najviac času strávil vo Francúzsku a Veľkej Británii. Okrem získaných cenných skúseností si zdokonalil aj znalosti cudzích jazykov. Keďže si po návrate domov nenašiel hneď vhodné miesto, začal hospodáriť na rodinnom majetku.

V roku 1846 sa Béla Mariássy oženil. Splnil pritom očakávania, ktoré do neho vkladala rodina. Za manželku si vzal Hermínu Sturmanovú (1828 – 1855). Jej príbuzní síce mali šľachtický titul, no súčasne patrili k úspešným miestnym podnikateľom v železiarskom priemysle. Mladý pár sa usadil v brzotínskom kaštieli, kde sa im postupne narodili traja synovia. Napriek tomu ich spoločný život by sme asi neoznačili ako veľmi šťastný. Prvorodený syn Béla (1847 – 1848) zomrel iba ako

-
- 1 V slovenských publikáciách sa objavuje aj pod menom Vojtech Mariáši. Napr. *Slovenský biografický slovník (od roku 833 do roku 1990)*. IV. zväzok. Martin : Matica slovenská, 1990, s. 72. V maďarskom jazyku píše jeho priezvisko Máriássy.
 - 2 Napriek tomu, že ide o osobnosť, ktorá žila relatívne nedávno, ani dobové odborné publikácie nezachytávajú dátum jeho narodenia a úmrtia celkom presne. Ani inak veľmi zaujímavý prehľad uhorskej šľachty zostavený začiatkom 20. storočia nie je v tomto smere dosť dôkladný. V prípade Bélu Mariássyho uvádza ako rok narodenia 1823 a rok úmrtia 1898. Bližšie: *Magyar Nemzetségi zsebkönyv. II. rész: Nemes családok*. Budapest : Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság, 1905, s. 436.
 - 3 Príležitostne sa nesprávne uvádza aj ako podžupan Šarišskej stolice. Bližšie: *Slovenský biografický slovník (od roku 833 do roku 1990)*. IV. zväzok. Martin : Matica slovenská, 1990, s. 72.

ročný. Následne sa Béla Mariássy ako kapitán uhorskej domobrany aktívne zapojil do revolučných udalostí rokov 1848/1849. V decembri 1848 sa napríklad zúčastnil bitky s cisárskymi jednotkami, ktorá sa odohrala pri šarišskej obci Budimír. Keď sa po potlačení revolúcie vrátil domov, manželom sa postupne narodili ešte dvaja synovia. Z nich sa dožil dospelosti iba prostredný Manó Mariássy.⁴ Najmladší György zomrel krátko po narodení a po niekoľkých mesiacoch Béla Mariássy stratil aj svoju manželku. Ako 31-ročný sa tak stal vdovcom. Po krátkom čase si našiel novú manželku Annu Ebeczki-Blaskovich (1836 – 1894), dcéru podžupana a neskoršieho župana Hevešskej stolice. Spolu so synom tak odišli z Brzotína. Presťahovali sa do kaštieľa v Bény, nachádzajúcim sa v Peštianskej stolici. Ten zdedila aj s tamojším statkom jeho druhá manželka.

V novom prostredí sa od polovice 50. rokov začal stále výraznejšie angažovať v uhorskom politickom živote. Súčasne ale pracoval aj ako pomerne úspešný právnik. Darilo sa mu a už v roku 1861 ho napríklad ustanovili za sudcu pri budapeštianskom súde. V rovnakom období zaznamenal výrazný úspech aj v politike, keď ho zvolili za poslanca uhorského snemu.⁵ Patril k skupine poslancov zoskupených okolo grófa L. Telekiho, nadväzujúcich na politické názory Lajosa Kossutha. Zasadnutie snemu prebiehalo vo veľmi vypätej atmosfére, keď značný rozruch vyvolala napríklad otázka platenia daní. Väčšina uhorskej šľachty odmietala platiť dane, pričom voči určeným daňovým exekútorom sa prejavovali všeobecné prejavy nespokojnosti. Samotnému Bélovi Mariássymu, ktorý ako politik zaujal v tomto smere principiálny postoj, pre neplatenie daní exekútor zabavil voly. Keď sa ich v Gyöngyösi pokúsil v dražbe predať, predstavitelia mestečka solidárne vyhlásili, že žiadny čestný človek ich nekúpi.⁶

Poslanecký mandát však mal iba krátko, keďže ešte v tom istom roku cisár František Jozef I. nariadil rozpustenie snemu. Situácia na uhorskej politickej scéne začiatkom 60. rokov 19. storočia nebola jednoduchá. Béla Mariássy patril k tým, ktorí ďalej rozvíjali aktivity v rozpore s predstavami viedenskej vlády. Súčasťou tohto jeho snaženia bola tiež zvýšená odborná i publicistická činnosť. Už v prvej polovici 60. rokov sa jeho texty začali objavovať v rôznych časopisoch. Napríklad v rokoch 1862 a 1863 publikoval v časopise *Jövő* (Budúcnosť). V roku 1864 bol v súvislosti s tzv. almášiiovským sprisaháním zatknutý. Do tejto nepríjemnej situácie sa dostal vlastne nedopatrením. Do manželkinho kaštieľa v Bénye pozval viacerých uhorských politikov, aby sa dohodli na ďalšom postupe. On sám bol pritom na strane tých, ktorí odmietali radikálne postupy a riešenia. Po sto dňoch väzenia ho ale pre nedostatok dôkazov museli prepustiť na slobodu.

-
- 4 Manó-Béla Mariássy (1852 – 1881) vyštudoval právo, oženil sa, no svoj krátky život sám ukončil počas pobytu v Budapešti. Možným dôvodom, prečo to urobil boli dlhy, do ktorých sa dostal a kvôli ktorým stratil svoj zdedený statok.
 - 5 GOCSÁNÉ MÓRÓ, Csilla. Egy Barabás-festmény margójárá. Adatok Mariássy Béla (1824 – 1897) élettörténetéhez. In *Studia Comitatus. Új folyam 2. A Ferenczy Múzeumi Centrum Évkönyve 2015*. Szerkesztő Tyekvicska Árpád. Szentendre : Ferenczy Múzeumi Centrum, 2015, s. 65.
 - 6 MARIÁSSY, Béla. *A szabadelvűség múltja, jelene és jövője*. Győr : Pannónia Nyomda, 1896, s. 232.

Vo voľbách roku 1865 sa opäť pokúsil kandidovať do uhorského snemu, no neuspel. Neodradilo ho to však od ďalších aktivít. Ako osobnosť známa v uhorských vlasteneckých kruhoch sa po rakúsko-uhorskom vyrovnaní roku 1867 opäť dostal do popredia. V roku 1869 sa mu podarilo dostať sa do parlamentu za obvod v Peštianskej stolici.⁷ Podobne ako v roku 1865 prezentoval ako hlavný cieľ svojej politiky postupné osamostatnenie Uhorska, prostredníctvom právne akceptovateľných krokov. Už v roku 1865 načrtnol vo svojom programe tri hlavné úlohy, ktoré chcel presadzovať. Konkrétne sa usiloval napríklad „zabezpečiť samostatnosť krajiny proti všetkým vnútorným i vonkajším protivníkom“. Okrem toho „bolo potrebné právne predpisy, poriadok a šetrnosť zaviesť do fungovania štátu“. Tretím bodom, ktorý mal podľa jeho názoru riešiť uhorský snem nielen v roku 1865, bolo „potvrdenie rovnosti cirkví a zlikvidovanie pozostatkov feudalizmu v Uhorsku“.⁸ Napriek častému a aktívnemu vystupovaniu v uhorskom sneme, v roku 1872 sa mu mandát poslanca vo vlastnom obvode nepodarilo obhájiť. Do značnej miery za to mohla aj jeho povaha. Tá ho nútila k otvoreným a často kritickým vyjadreniam. V rámci jeho domovskej politickej strany sa preto hľadalo vhodné riešenie. Až následná kandidatúra a víťazstvo v jednom zo sedmohradských obvodov mu opäť umožnilo zasadiť sa do parlamentných lavíc.⁹ Po uplynutí svojho posledného mandátu v roku 1875 ale odišiel z politického života. Následne sa venoval predovšetkým odbornej činnosti a publicistike.

Oficiálnym dôvodom, prečo opustil parlamentnú pôdu bola zmena jeho názoru na prácu kolegov poslancov. Otvorene konštatoval, že veľká časť zvolených zástupcov sa ani nezúčastňuje zasadaní. Dokonca sa ani nezdržovali v Pešti a nepracovali na predkladaných legislatívnych záležitostiach. Niektorí z tých, ktorí do snemu prichádzali, sa navyše často správali nevhodne. Na zasadnutiach si skákali do reči, dokonca kričali. Svoje vlastné pôsobenie v uhorskom sneme zhrnul Béla Mariássy nasledovne: „... ja, ktorý som v rokoch 1868 – 1875 na politickom živote sa podieľal ako poslanec, spoznal som ľudí aj pomery, preto už v tom pokračovať nechcem.“

Poslanecké povinnosti si ale vzorne plnil až do roku 1875. V nasledujúcich voľbách už nekandidoval, aj keď vo svojom sedmohradskom volebnom obvode mal opäť šancu na úspech a nový mandát. Uzavretie tejto jeho životnej etapy a celkovo politických aktivít nám umožňuje ich bilancovať. Béla Mariássy z hľadiska svojho politického vývoja za zhruba 15 rokov absolvoval podobne ako značná časť jeho kolegov postupnú premenu. Od aktívnej podpory názorov L. Kossutha pod vplyvom meniacej sa politickej situácie v krajine prešiel pomaly počas rokov k zástancom kompromisu a podpore liberalizmu. V období dualizmu a najmä v posledných rokoch svojho poslaneckého pôsobenia už viac či menej podporoval činnosť uhorskej vlády.

7 Az 1869. április 20-ára összehívott országgyűlés képviselőháza tagjainak betűrendes, ugy városok, megyék, kerületek és székek szerinti név- és lakjegyzéke. Összeállita és kiadja Bojthor Endre. Pest : Nyomatott Legrády Testvéreknél, 1869, s. 56.

8 MARIÁSSY, Béla. *Máriássy Béla követi jelentése*. Pest : Corvina Nyomda, 1872, s. 26.

9 GOCSÁNÉ MÓRÓ, Csilla. Egy Barabás-festmény margójára. Adatok Mariássy Béla (1824 – 1897) élettörténetéhez. In *Studia Comitatus*. Új folyam 2. A Ferenczy Múzeumi Centrum Évkönyve 2015. Szerkesztő Tyekvicska Árpád. Szentendre : Ferenczy Múzeumi Centrum, 2015, s. 68.

Pri bližšom pohľade najmä na osobný život Bélu Mariássyho sa však objavujú aj ďalšie dôvody, prečo mohol odísť z uhorského politického života, kde v polovici 70. rokov určite nepatrí medzi neznáme postavy. Jednou z nich bola napríklad skutočnosť, že v roku 1872 utrpel vážne zranenie. Splašené kone prevrátili koč, v ktorom sedel. Dôsledkom nešťastia a zranení, ktoré utrpel bolo, že mu lekári museli amputovať pravú ruku.¹⁰ Ešte vážnejším dôvodom prečo sa Béla Mariássy stiahol do ústrania boli rodinné a finančné problémy. On sám sčasti zdedil a sčasti vyženil viaceré statky. Začiatkom 60. rokov 19. storočia patril k statkárom strednej veľkosti. Mal dosť majetku, aby pri trochu opatrnom hospodárení mohol z ich výnosu celkom spokojne žiť. Problémom bolo, že sa nachádzali vo viacerých uhorských stoliaciach a v pomerne veľkých vzdialenostiach od seba. Okrem tradičných majetkov na Spiši mu napríklad patrili pozemky v šarišskej obci Obišovce. Ďalšie statky získal v Hevešskej stolici, v dnešnom Maďarsku. Spravovanie takto roztrúsených a vzdialených majetkov bolo organizačne i časovo náročné. Keďže Béla Mariássy sa aktívne venoval politike, nemal na ich kontrolu čas. Výnosy z nich tak nedosahovali reálne možnosti. Navyše zmena pomerov v poľnohospodárstve, súvisiaca tiež so zrušením poddanstva, kolísaním cien produkcie a nedostatkom lacných pracovných síl, vo všeobecnosti komplikovala hospodárenie na šľachtických statkoch. To ešte viac zhoršili viaceré neúrodné roky a veľká hospodárska kríza v roku 1873.

Politika v tomto období navyše nepredstavovala zdroj finančných príjmov. Išlo skôr o prestížnu záležitosť a možnosť presadzovať svoje názory. Poslanecké diéty sotva postačovali na zabezpečenie ubytovania v hlavnom meste a pokrytie nákladov počas rokovaní snemu. Na druhej strane získanie poslaneckého mandátu nebolo lacnou záležitosťou. Okrem zabezpečenia potrebnej propagácie kandidáta, sformovania voličov tu bola potreba napríklad zabezpečiť aj potrebné pohostenie. Úvery, ktoré musel v takýchto prípadoch Béla Mariássy čerpať pokrýval zmenkami. To bolo z hľadiska požadovaných úrokov i krátkymi lehotami splatnosti dosť nákladnou záležitosťou a odčerpávalo značnú časť výnosov z rodinných majetkov. S pomocou príbuzných by však tieto výdavky pravdepodobne dokázal zvládnuť. Veľké starosti mu ale spôsoboval jeho jediný syn Manó Mariássy. Nie je celkom jasné z čoho pochádzali značné dlhy, ktoré syn musel postupne priznať. Tisíce zlatých dlhu a vysoké úroky, ktoré z nich bolo pod hrozbou exekučného konania potrebné uhrádzať, spôsobovali Bélovi Mariássymu dlhé roky vážne starosti. Situácia dospela dokonca do stavu, že na splatenie zmeniek musel získať prostriedky odpredajom časti svojich majetkov. Dlhodobá komplikovaná finančná situácia viedla k rodinným nezhodám, ktoré nakoniec vyústili do synovho tragického konca.

Rodinné vzťahy Bélu Mariássyho boli určite zaujímavé a z hľadiska historického výskumu môžu predstavovať pozoruhodnú sondu do života pomerne majetnej uhorskej zemianskej rodiny v druhej polovici 19. storočia. Z nášho pohľadu je ale rovnako zaujímavá jeho odborná činnosť v oblasti práva, politického života a histórie. Najvýznamnejším dielom Bélu Mariássyho je nesporne 18 zväzkové dielo *A magyar törvényhozás és Magyarország történelme* (Uhorské zákonodarstvo a dejiny Uhorsko), vydávané postupne v rokoch 1884 – 1893. Vo viac-menej chronologickom

10 SZINNYEI, József. *Magyar írok élete és munkái. Zv. VIII.* Budapest : Hornyánszky Viktor könyvkereskedése, 1902, s. 577.

slede v rámci neho predstavil vývoj právneho systému a najdôležitejšie zákony tak, ako ich od stredoveku postupne zavádzali uhorskí panovníci, resp. ako ich prijímali poslanci na zasadnutiach snemu. I napriek tomu, že z dnešného hľadiska by sme mohli tomuto dielu vyčítať mnoho nedostatkov, napríklad obsahovú a vzhľadom na jednotlivé obdobia rozsahovú nevyváženosť, predstavuje dôležitý náhľad do právnych a politických dejín Uhorska. O tom, ako postupoval autor pri vytváraní rozsiahleho korpusu svedčí skutočnosť, že napríklad v piatom zväzku sa venuje prijímaným zákonom a politickej situácii v období vlády cisárov Františka I. a Ferdinanda V. V desiatom zväzku zase sčasti opísal zahraničnopolitickú situáciu prvej polovice 60. rokov 19. storočia, sčasti zase analyzuje domácu politickú scénu v rovnakom období. Za cenné v tomto prípade možno považovať aj to, že veľká časť textov vznikla práve na základe jeho osobnej skúsenosti z poslaneckého pôsobenia v legislatívnej i politickej oblasti.

K významným prácam, ktoré určite stoja za pozornosť, patrí publikácia *A szabadelvűség multja, jelene és jövője* (Minulosť, súčasnosť a budúcnosť liberalizmu), ktorú vydal v roku 1896. Do istej miery sa stala syntézou vychádzajúcou z jeho predošlých prác a mapuje vývoj i vtedajšiu situáciu liberalizmu ako politického smerovania. I keď s jeho názorom na počiatky uhorského liberalizmu, ktoré kladie už do stredoveku by sme mohli úspešne polemizovať, nepochybne pozoruhodné sú jeho pohľady na tento politický prúd v Uhorsku v druhej polovici 19. storočia. O to viac, že sa stal jeho priamou súčasťou. Za pozornosť iste stoja aj názory zamerané na budúcnosť nielen konkrétnych strán, ale i celkového smerovania domácej uhorskej politiky.

Jednou z oblastí, ktorej venoval veľa času a úsilia, bola finančná situácia Uhorska ako krajiny, ale tiež celkový stav verejných a súkromných financií. Je do istej miery paradoxom, že Béla Mariássy, ktorý nielen ako poslanec a člen finančného výboru v uhorskom parlamente, ale aj uznávaný odborník vypracovával zákony, jednal o rozpočte a vypracovával analýzy, ktoré mali zlepšiť hospodárenie štátu, sám zápasil s vážnymi finančnými problémami. V každom prípade o tejto problematike napísal okrem množstva kratších či dlhších článkov aj rozsiahlejšie dielo nazvané *Pénzügyeinkről* (O našich finančných záležitostiach). V ňom analyzoval nielen aktuálnu finančnú situáciu Uhorska, ale prezentoval jej silné a slabé stránky. Za slabinu napríklad považoval skutočnosť, že „pri výbere daní sa záujmy štátu zle spravujú a z toho vyplýva ich nižší výnos“.¹¹ K zaujímavým a svojim spôsobom na danú dobu veľmi aktuálnym prácam, najmä z pohľadu vidieckeho obyvateľstva, patrí text *Zsidókérdés és uzsora* (Židovská otázka a úžera), ktorú vydal v Budapešti roku 1884. Analyzoval v ňom postavenie židovských podnikateľov najmä pri poskytovaní drobných úverov predovšetkým vidieckemu obyvateľstvu, pričom jeho závery zodpovedali tradičnému dobovému vnímaniu tejto problematiky.

Záver života Béla Mariássy trávil v ústraní, postupne v Győry, Sárváre či na viacerých miestach dnešného východného Slovenska, aby nakoniec 5. októbra 1897 zomrel v Ždani (dnes okres Košice okolie). Uhorské periodiká venovali jeho odchodu už iba malú pozornosť.¹²

11 MARIÁSSY, Béla. *Pénzügyeinkről*. Budapest, a szerző kiadása, 1874. s. 13.

12 Halálóraszok. In *Vasárnapi Ujság*, roč. 44, 1897, č. 42, s. 698.

Použitá literatúra:

- GOCSÁNÉ MÓRÓ, Csilla. Egy Barabás-festmény margójára. Adatok Mariássy Béla (1824 – 1897) élettörténetéhez. In *Studia Comitatusiensia. Új folyam 2. A Ferenczy Múzeumi Centrum Évkönyve 2015*. Szerkesztő Tyekvicska Árpád. Szentendre : Ferenczy Múzeumi Centrum, 2015.
- Magyar Nemzeti zsebkönyv. II. rész: Nemes családok*. Budapest : Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság, 1905.
- MARIÁSSY, Béla. *Máriássy Béla követi jelentése*. Pest : Corvina Nyomda, 1872.
- MARIÁSSY, Béla. *Pénzügyeinkről*. Budapest, a szerző kiadása, 1874.
- Slovenský biografický slovník (od roku 833 do roku 1990). IV. zväzok*. Martin : Matica slovenská, 1990. ISBN 80-7090-070-9.
- SZINNYEI, József. *Magyar írok élete és munkái. Zv. VIII*. Budapest : Hornyánszky Viktor könyvkereskedése, 1902.

PRED 150 ROKMI SA NARODIL DR. ALBERT GÁRDONYI (1874 – 1946)

Patrik DERFIŇÁK

Prešov, ako centrum Šarišskej stolice, bol nielen historicky významným hospodárskym, politickým či vzdelávacím strediskom, ale tiež rodiskom množstva významných osobností. Viaceré z nich sa preslávili či získali za svoju prácu uznanie odbornej verejnosti nielen v priestore dnešného Slovenska, ale tiež vďaka pôsobeniu v rôznych krajinách Európy či dokonca v zámorí. Jednou z takýchto určite zaujímavých, no v súčasnosti už iba zriedkavo spomínaných osobností je dr. Albert Gárdonyi, ktorý sa v Prešove narodil 24. decembra 1874, ešte ako Albert Grün. Pochádzal z pôvodne spišskej nemeckej rodiny. Jeho otec Daniel Grün pracoval ako zamestnanec uhorských štátnych železníc, z čoho vyplývala skutočnosť, že rodina sa v prípade potreby musela sťahovať.¹ Stredoškolské štúdium tak Albert Grün absolvoval už v Miškovci (dnes Maďarská republika).² Ako mladík sa zaradil ku generácii talentovaných, schopných a pracovitých mužov, ktorí sa v priebehu druhej polovice 19. a na začiatku 20. storočia usilovali nájsť svoje miesto v rýchlo sa meniacej mnohonárodnej a multikonfesionalnej uhorskej spoločnosti. Nemohli sa spoliehať na zdedený majetok či výsady, pričom o primerané spoločenské postavenie či dostatočné materiálne zabezpečenie museli väčšinou tvrdo bojovať.

Aj keď ako študent na strednej škole pomerne dobre zvládal náročné učivo, otázka jeho ďalšieho zamerania nebola jednoduchá. Jasná bola iba orientácia na humanitné vedy. Spočiatku si zvolil štúdium teológie. To bola pomerne častá cesta za vzdelaním pre schopných, no súčasne menej majetných mladých mužov. Štúdium na viedenskej univerzite úspešne ukončil získaním doktorátu (ThDr.) v roku 1896. Životná dráha kňaza ho ale nelákala a neuspokojovala, preto sa rozhodol pokračovať v ďalšom štúdiu. Od roku 1897 sa zapísal ako poslucháč právnickej fakulty, pričom si zvolil budapeštiansku univerzitu. I v tomto štúdiu bol úspešný a v roku 1901 ho ukončil získaním titulu doktora práv (JUDr.). Ako sa ale vzápätí ukázalo ani oblasť praktickej advokácie či možnosť pôsobenia v niektorej z oblastí teórie práva, resp. v štátnej správe ho v konečnom dôsledku nelákala. O to viac sa venoval ďalšej zaujímavej oblasti, ktorú objavil popri právnickom štúdiu. V úplnom závere 19. storočia sa totiž postupne začal zoznamovať s bohatým stredovekým archívnym materiálom uloženým v osobitnom oddelení budapeštianskeho národného múzea. V rokoch 1899 – 1904 v tejto inštitúcii pracoval spolu s ďalším zaujímavým prešovským rodákom, historikom a neskorším riaditeľom národného múzea Lászlom Fejerpatakym (1857 – 1923).³ Práve pod jeho vedením sa začal venovať skúmaniu

- 1 Niektoré zdroje uvádzajú, že otec Alberta Gárdonyiho bol vojakom. Bližšie napríklad: *Slovenský biografický slovník II*. Martin : Matica slovenská, 1987, s. 164.
- 2 Meno si oficiálne zmenil až v dospelosti, v roku 1903.
- 3 V uvedenom období bol podľa niektorých zdrojov súčasne pracovníkom Krajskej Széchenyiho knižnice v Budapešti. Bližšie: *Slovenský biografický slovník II*. Martin : Matica slovenská, 1987, s. 164. Dr. Alberta Gárdonyiho a aj neskôr prof. L. Fejerpatakého

a spracovávaní starších stredovekých listín. Niektoré svoje zaujímavé zistenia postupne začal publikovať, najmä v podobe článkov a kratších štúdií venovaných histórii, dejinám knižného obchodu a numizmatike.

Aby sa v čo najväčšej možnej miere mohol venovať dejinám a spracovávaní archívneho materiálu, navyše ešte počas stále prebiehajúceho štúdia práva, musel si nájsť nielen vhodné zamestnanie, ale i doplniť si vedomosti v tomto smere. Začiatkom 20. storočia preto začal študovať na filozofickej fakulte budapeštianskej univerzity, pričom teoretické štúdium filozofie a histórie, s osobitným zameraním na pomocné vedy historické, ukončil v roku 1907 získaním ďalšieho, v poradí už tretieho doktorského titulu (PhDr.). Stále viac sa pritom orientoval na oblasť pomocných vied historických a priamo na prácu v archíve. V roku 1900 získal osobitné štipendium a postupne sa mu v nasledujúcich rokoch podarilo nadviazať spoluprácu s viacerými najvýznamnejšími historickými vedeckými periodikami v uhorskom prostredí, najmä časopismi *Turul*, *Századok*, *Magyar Könyvszemle*, *Ethnográfia* či *Numizmatikai Közlöny*.

Pre prácu v archíve mal výborné predpoklady. V prvom rade jazykové, keď okrem nemčiny a maďarčiny výborne ovládal aj latinčinu a francúzštinu. Ako dobré boli neskôr hodnotené aj jeho znalosti anglického a talianskeho jazyka. Usilovnosť, systematickosť i schopnosť vyjadrovať presne a zrozumiteľne svoje názory – to všetko mu spolu s množstvom postupne publikovaných materiálov umožnilo získať miesto úradníka Knižnice hlavného mesta Budapešť. Pre človeka s jeho vzdelaním to bola najmä z materiálneho hľadiska veľmi skromná kariéra. Rok 1904, keď toto miesto získal, mu však priniesol dve dôležité možnosti. V prvom rade, keďže získal stále miesto s pravidelným platom, mohol sa 6. novembra 1904 oženiť s Máriou Weiglovou (1880 – 1969), diplomovanou učiteľkou hry na klavír, ktorá sa príležitostne venovala aj verejným koncertným vystúpeniam. Z manželstva sa následne narodili dve deti, syn Zoltán (1906) a dcéra Klára (1911).⁴

Druhou významnou výhodou bolo, že sa ocitol uprostred množstva zaujímavého materiálu, ktorý popri svojej ďalšej oficiálnej práci mohol skúmať, spracovávať a publikovať v podobe parciálnych článkov i štúdií venovaných spoločenským, hospodárskym a správnyim otázkam stredovekého a ranonovovekého vývoja najmä územia vtedajšej Budapešti. S tým celkom prirodzene súviselo tiež pôsobenie dôležitých stredovekých inštitúcií, ktoré sa na území hlavného mesta Uhorska vyvíjali a vykonávali svoje aktivity. Okrem odborných aktivít sa mu darilo aj v každodennom pracovnom pôsobení. Postupne stúpala v úradnom rebríčku, keď sa v júni 1909

vnímal ako svojho učiteľa, o čom svedčí napríklad príspevok o skratkách v stredovekom latinskom písomníctve, ktorý publikoval v zborníku venovanom jeho 60. narodeninám. Bližšie: GÁRDONYI, Albert. A középkori latin írás rövidítési rendszere. In *Emlékkönyv Fejérpataky László életének hatvanadik évfordulója ünnepére*. Szerk. Szentpétery Imre. Budapest : Franklin – Társulat nyomdája, 1917, s. 138-158.

4 Obe deti sa neskôr úspešne uplatnili v odboroch, ktorým sa venovali. Dr. Zoltán Gárdonyi, hudobník, skladateľ a pedagóg, v rokoch 1941 – 1967 učil na budapeštianskej hudobnej akadémii, následne emigroval do SRN. Dr. Klára Csapodiné Gárdonyi, CSc., literárna vedkyňa a knihovníčka, v rokoch 1935 – 1971 pracovala v Országos Széchenyi könyvtár v Budapešti.

stal pomocným a už v novembri toho istého roku oficiálne aj hlavným knihovníkom v Knižnici hlavného mesta Budapešť. Za svoje odborné aktivity získal tiež rôzne ocenenia, napríklad opäť v roku 1909 výročnú vedeckú cenu z nadácie Františka Jozefa I. Okrem pracovitosti k postupu dr. Alberta Gárdonyiho prispela tiež jeho snaha neustále sa vzdelávať. V júni roku 1906 napríklad úspešne zložil v Krajinskom archíve v Budapešti (dnes Magyar Nemzeti Levéltár) odbornú skúšku pre pracovníkov v archívnej správe. Už v septembri toho istého roku v rovnakej inštitúcii vykonal aj ďalšiu odbornú skúšku vyššieho stupňa.⁵

Roky 1904 – 1911, keď Albert Gárdonyi pôsobil v Knižnici hlavného mesta Budapešť, je možné označiť ako veľmi úspešné. Okrem množstva zaujímavých historických tém, týkajúcich sa najmä územia a inštitúcií hlavného mesta, čo sa aj v budúcnosti ukázalo ako jedna z hlavných oblastí jeho bádateľského záujmu, postupne získaval uznanie v rámci odbornej obce. Stále častejšie ale narážal na viaceré problémy. Jedným z tých najvážnejších bola skutočnosť, že archív hlavného mesta, ktorý sa pre neho stával stále viac rozhodujúcim zdrojom nových informácií, uchovával veľké množstvo dôležitého materiálu, ale z veľkej časti bol stále neusporiadaný, resp. vôbec odborne nespracovaný. Navyše ani niektoré zo spracovaných a pre bádateľov už dostupných fondov neboli sprístupnené tým najvhodnejším spôsobom. Preto keď sa v závere roku 1911 objavila možnosť uchádzať sa o miesto archivára v budapeštianskom archíve hlavného mesta, prihlásil sa do výberového konania.

Náhoda praje pripraveným. To by sme mohli povedať o dr. Albertovi Gárdonyim, keď sa rozhodol opustiť už stabilné miesto vedúceho pracovníka v knižnici a uchádzať sa o prácu v archíve. Jeho snaha by pritom pravdepodobne bola zbytočná, keby v tejto inštitúcii práve neprebíhal pokus o celkovú jej reformu. Od začiatku roku 1912, po odchode dovtedajšieho hlavného archivára L. Toldyho⁶ do dôchodku, sa mestská rada, reprezentovaná najmä ambicióznym radcom Ö. Wildnerom, pokúšala o rozsiahlu reformu tejto inštitúcie nielen z personálneho, ale tiež administratívneho hľadiska. Archív hlavného mesta sa mal v oveľa väčšej miere ako dovtedy venovať aj vedeckým úlohám. Z tohto dôvodu došlo k rozdeleniu administratívnych a vedeckých aktivít. To následne prijatý organizačný poriadok definoval ako povinnosti archívu „v dvoch smeroch“.⁷ Medzi administratívne povinnosti patrila manipulácia s archívnym materiálom, jeho uchovávanie, výber dokumentov určených na skartovanie, zachovávanie a evidencia originálnych a výnimočných dokumentov v ohňovzdornej skrini, dodržiavanie legislatívnych predpisov, ale tiež vedenie zoznamov pri voľbách do uhorského snemu alebo spravovanie duplikátov matrík a vydávanie potvrdení. V roku 1912 bol touto administratívnou časťou aktivít poverený dovtedajší zástupca vedúceho A. Lipkay. Pri plnení vedeckých úloh si mestská rada vyhradila právo kontroly a riadenia, pričom v rámci vedeckej aktivity malo ísť

-
- 5 VÉRTESY, Miklós. Gárdonyi Albert (1874 – 1946). In *Levéltári Szemle*, roč. 27, 1977, č. 1, s. 117.
 - 6 Dr. László Toldy (1864 – 1919), pôvodne kňaz, neskôr historik a hlavný budapeštiansky archivár (1886 – 1911), autor viac ako desiatky knižných prác, množstva štúdií, článkov, zostavovateľ príručiek a zborníkov. Z významnejších prác možno spomenúť: *Nagy Lajos király uralkodása* (1877) či *Magyarország műveltségi állapota az Anjou-királyok korában* (1882).
 - 7 HORVÁTH, J. András. *Budapesti Főváros Levéltárának története*. Budapest, 1996, s. 65.

o „riadenie, vyhľadávanie, evidenciu a využívanie archívneho materiálu vo verejnom záujme a z vedeckého hľadiska“.⁸ Vedecká činnosť archívu sa osobitne zdôrazňovala, pričom sa pri riadení vedeckých úloh mala využiť podpora uznávaného odborníka. Z tohto dôvodu boli prijatí najprv iba ako radoví archivári A. Gárdonyi a J. Zoványi.⁹

V tejto situácii sa pre A. Gárdonyiho vytvorilo viacero nových príležitostí. Nielen v oblasti historickej odbornej spisby alebo pedagogickej činnosti, keďže od roku 1913 pôsobil najprv ako súkromný, od roku 1919 ako mimoriadny profesor na univerzite v Budapešti. Od roku 1914 ako budapeštiansky hlavný archivár vyznačil a presadil tiež nové cesty v práci tejto vedeckej, ale i pamäťovej inštitúcie. To priamo v každodennej praxi znamenalo, že ako vedúci najväčšieho mestského archívu v krajine, navyše mimoriadnym z hľadiska dôležitosti dokumentov spravujúcich materiál spojený s hlavným mestom a jeho inštitúciami, sa musel vyrovnávať s viacerými ťažkosťami. Počas nasledujúcich rokov množstvo času a síl, tak ako to vyplývalo z titulu funkcie riaditeľa, venoval novému spôsobu organizovania práce v tejto verejnej inštitúcii. Súčasne si musel nájsť čas na naplnenie vlastných veľmi ambiciózných vedeckých zámerov.

Zosúladiť tieto dve náročné úlohy, navyše na dostatočne vysokej úrovni, umožňovala iba jeho mimoriadna pracovitosť. Na jednej strane tak zvládol úspešné riadenie dôležitej organizácie spolu s novým, efektívnym a čo najjednoduchším racionálnym spracovaním úloh pri jej chode, najmä v administratívnej oblasti. Na druhej strane vytvoril možnosti pre vedecký výskum a spracovanie jeho výsledkov, nielen pre seba či pracovníkov archívov, ale tiež pre širokú bádateľskú obec. Pod jeho vedením sa napríklad podarilo roztriediť a usporiadať materiál, pomiešaný počas viacerých vynútených presunov, inicioval prípravu generálneho archívneho katalógu a inventárov. Riešil aj jeden z najvážnejších problémov archívu hlavného mesta. Vzhľadom na neustále rastúce množstvo dokumentov museli odborní pracovníci realizovať výber materiálov, ktoré bolo do budúcnosti potrebné uchovať. S prihliadnutím na potreby vedeckého výskumu, ale tiež verejnej správy, pripravil niekoľko v praxi následne osvedčených skartačných predpisov.

Okrem starostlivosti o efektívnu vnútornú správu archívu bola jeho skutočnou srdcovou záležitosťou úprava a evidencia starého materiálu z rokov 1686 – 1872. Išlo o dokumenty vyhľadávané bádateľmi, s ktorým navyše súvisela aj značná časť jeho osobných vedeckých zámerov. Záujem o tento materiál sa usiloval podporiť prostredníctvom časopisu *História* a sériou publikácií *Tanulmányok Budapest Múltjából*, pozostávajúcich predovšetkým z vedeckých štúdií. V oboch prípadoch patrili k tým najusilovnejším prispievateľom.¹⁰ Nielen vo vedeckej oblasti, ale i pri výchove budúcich mladých archivárov, sa intenzívne zapojil do viacerých názorových polemík. Tieto diskusie prezentované aj v odbornej tlači sa týkali nielen výberu a ukladania archívneho materiálu či celkovej vnútornej organizácie archívov, ale

8 Tento experimentálny stav trval do roku 1914. Bližšie: HORVÁTH, J. András. *Budapesti Főváros Leveltárának története*. Budapest, 1996, s. 66.

9 Dr. Jenő Zoványi (1865 – 1958), cirkevný historik, teológ, kňaz a vysokoškolský pedagóg, autor takmer štyroch desiatok knižných prác venovaných predovšetkým dejinám reformácie. V archíve hlavného mesta pôsobil iba krátko, do roku 1914.

10 In memoriam. In *Leveltári Közlemények*, roč. 24, 1946, s. 349.

tiež posudzovania samotnej hodnoty uchovávaných dokumentov. Už pred prvou svetovou vojnou prebiehali polemiky o tom, ktoré dokumenty sú vlastne dôležité z pohľadu bádateľov i celkovej hodnoty, resp. ktoré si nevyžadujú, vzhľadom na obdobie vzniku, množstvo a obsah až takú pozornosť. Ako vedúci významnej inštitúcie a renomovaný odborník pomáhal meniť dovtedy široko zdieľaný názor, že iba dokumenty staršieho pôvodu, vyžadujúce si pri štúdiu špeciálne znalosti, sú hodné vedeckého bádania, pričom novšie dokumenty majú najčastejšie iba administratívny význam. Uvedomoval si pramennú hodnotu aj novších materiálov, pričom ich dôležitosť sa usiloval prezentovať nielen vo vlastných prácach, ale tiež v rámci reformy realizovanej v jeho budapeštianskom archíve. Snahou bolo tiež ich sprístupnenie prostredníctvom efektívneho a čo najjednoduchšieho systému na ukladanie spisových materiálov.¹¹

Usilovná práca postupne prinášala viaceré ďalšie významné ocenenia. Ešte v období pred prvou svetovou vojnou sa stal členom riadiacich výborov Uhorskej heraldickej a genealogickej spoločnosti, Uhorskej historickej spoločnosti či Krajinského pamiatkového výboru. V rámci svojho pedagogického pôsobenia získal v roku 1929 titul univerzitného profesora. Už predtým ako súkromný docent a profesor prenášal na univerzite v Budapešti o dejinách, paleografii, diplomatike, stredovekej latinčine, ale aj o možnostiach práce v archíve a ich usporiadaní. Dôležité však boli informácie sprostredkované uhorským študentom o zahraničných archívoch.

Dr. Albert Gárdonyi je autorom množstva pozoruhodných, dodnes citovaných a využívaných publikácií a štúdií. Spomedzi tých najdôležitejších považujeme za potrebné spomenúť aspoň tie, ktoré dokumentujú široký záujem bádateľa nielen o stredoveké či novoveké dejiny Budapešti, dejiny archívnictva, ale tiež napríklad o otázky dejín knižného obchodu, vydavateľskej či kníhtlačiarkej činnosti. O tom, že problematika stredovekého písomníctva dlhodobo vzbudzovala jeho pozornosť svedčia okrem iného aj rozsiahle štúdie venované uhorskej kráľovskej tajnej kancelárii (1914) či kancelárii anjouovských kráľov (1915), resp. o paleografii ako vedeckej disciplíne (1916). Bol autor prác aj o dejinách kníhtlače a knižného obchodu, diela o uhorských jakobínoch či Štefanovi Bezerédim.

Z rozsiahlejších knižných prác dokumentujúcich nielen množstvo či rozsah, ale predovšetkým podrobný, precízny realizovaný výskum, možno spomenúť napríklad publikácie, ktoré najlepšie naplňali jeho predstavu o písaní a vydávaní textov o dejinách hlavného mesta na tematickej báze, ako *Pest és Buda Egyesítésének Története, 50 év Budapest Multjából, A 700 éves Budapest*. Počiatky historického bádania a jeho formovania ako vedy spracoval v diele *A Magyar Történettudomány Kezdetei* (1926). Spoločne s B. Iványim pripravil publikáciu *A királyi magyar egyetemi nyomda története 1577 – 1927*, venovanú dejinám univerzitnej kníhtlačiarne v Budapešti (1927). Ako vysokoškolský pedagóg sa pri prednáškach mohol oprieť aj o vlastné publikácie venované dejinám pomocných vied historických, napríklad *A történelmi segédtudományok története* (1926).¹²

11 HORVÁTH, J. András. *Budapesti Főváros Levéltárának története*. Budapest, 1996, s. 68-69.

12 Jeden zo základných, prehľadných výberov dokumentujúcich rozsiahlu publikačnú a vedeckú aktivitu dr. Alberta Gárdonyiho je dostupný na <https://www.nevpont.hu/palyakep/gardonyi-albert-b4d6f>.

Prešovský rodák dr. Albert Gárdonyi patrí k predstaviteľom generácie, ktorá i napriek zložitým životným podmienkam, niekoľko násobnej zmene zásadne odlišných politických režimov, ekonomickým, spoločenským i kultúrnym turbulenciám postihujúcim región strednej Európy, dokázala vďaka vytrvalej cieľavedomej práci prispieť k vytvoreniu pevných základov, o ktoré sa aj v súčasnosti môžu opierať historici, archivári, kunsthistorici či pracovníci pamiatkovej správy.

Použitá literatúra:

CSAPODINÉ GÁRDONYI, Klára. *Gárdonyi Albert (1874 – 1946)*. Budapest Székesfőváros főlevéltárnokának irathagyatéka és nyomtatásban megjelent műveinek bibliográfiája. In *Tanulmányok Budapest Múltjából* 23. Budapest : Budapesti Történeti Múzeum, 1991, s. 263 – 302.

Emlékkönyv Fejérpataky László életének hatvanadik évfordulója ünnepére. Szerk. Szentpétery Imre. Budapest : Franklin – Társulat nyomdája, 1917.

HORVÁTH, J. András. *Budapesti Főváros Levéltárának története*. Budapest, 1996.

In memoriam. In *Levéltári Közlemények*, roč. 24, 1946, s. 348 – 350.

Slovenský biografický slovník II. Martin : Matica slovenská, 1987.

VÉRTESY, Miklós. Gárdonyi Albert (1874 – 1946). In *Levéltári Szemle*, roč. 27, 1977, č. 1, s. 117 – 119.

SLOVENSKÝ BÁSNIK A PREKLADATEĽ PAVOL HOROV – 110 ROKOV OD JEHO NARODENIA¹

Peter KOVAL

Pavol Horov

Pavol Horov, vlastným priezviskom Horovčák, sa narodil 25. mája 1914 v Bánovciach nad Ondavou do nábožensky zmiešanej rodiny. Otec bol kalvínom, matka katolíčka. Sám Pavol Horov bol po otcovi zanietým obhajcom slovenskej orientácie kalvínskej cirkvi. Odbornej i laickej verejnosti je známy ako básnik, prekladateľ a vydavateľský pracovník pôsobiaci v neľahkom období druhej polovice 30. rokov, druhej svetovej vojny i v čase „budovania“ komunistického režimu.

Prvé roky jeho štúdií sú späté s obcou Moravany a jeho rodiskom Bánovcami nad Ondavou, kde navštevoval cirkevnú evanjelickú reformovanú školu. V rokoch 1926 – 1934 bol žiakom Československého reálneho gymnázia v Michalovciach. Patril medzi najlepších a mimoriadne aktívnych študentov.

Michalovské gymnázium bolo v medzivojnovom období priestorom, kde aj za pomoci tamjších profesorov bol založený veľmi činný *Samovzdelávací krúžok Jonáša Záborského*. Spolok poskytoval priestor pre viaceré kultúrno-spoločenské aj literárne aktivity študentov. Vydával napr. časopis *Lúč*, v ktorom bola v roku 1931 publikovaná prvá Horovova báseň *Zmätok*. Talentovaný gymnazista uverejňoval okrem *Lúča* svoje básne tiež v celoslovenskom študentskom časopise *Svojeť* či v celoštátnom *Študentskom časopise vychádzajúcom v Prahe*.

Horov po skončení štúdií v Michalovciach absolvoval ročný pedagogický kurz na Učiteľskej akadémii v Bratislave. Po ňom začal profesionálnu kariéru učiteľa v Čani pri Košiciach, kde pôsobil v rokoch 1935 – 1938. Zapájal sa, resp. sám organizoval kultúrno-spoločenské aktivity v obci i okolí, nacvičoval divadelné hry, viedol detský spevokol. Zoznámil sa tam aj so svojou kolegyňou Máriou Hanákovou, ktorá sa v roku 1937 stala jeho manželkou. Počas pôsobenia v Čani bol tiež básnicky činný. Verše posielal hlavne do *Elánu* (uverejnili mu do roku 1938 až 22 básní), ale aj do študentského časopisu *Šíp* či *Slovenské smery*. Horov v básňach reagoval na aktuálne spoločenské dianie, za jeho ústredné témy možno považovať o. i. prvky sociálnej empatie s biednymi a trpiacimi ľuďmi. V druhej polovici 30. rokov sa čoraz viac dostával ku kritike radikalizmu i násilia.

Po podpísaní Mníchovskej dohody a Viedenskej arbitráži v roku 1938 odišiel s rodinou do Michaloviec, kde v rokoch 1940 – 1945 pôsobil najskôr ako učiteľ na

1 Príspevok vznikol v rámci projektu APVV-19-0058 *Multietnicita a multikonfesionalita a ich vplyv na spoločenský, politický a kultúrny vývoj okrajových oblastí v prvej polovici 20. storočia (na príklade východného Slovenska a Podkarpatskej Rusi)*.

ľudovej škole, neskôr na štátnej meštianskej škole. V tomto životnom období vyšli Horovovi tri básnické zbierky: *Zradné vody spodné* (1940), *Nioba matka naša* (1942) a *Návraty* (1944). V nich dominuje protivojnová problematika, ku ktorej sa vracal aj v neskorších etapách svojej tvorby. Koniec druhej svetovej vojny prežil Horov v turčianskych Mošovciach, kde sa s rodinou na krátko presťahoval. Po oslobodení sa už do školských služieb nevrátil. V Košiciach pôsobil najprv na expozitúre Povereníctva informácií, neskôr sa stal šéfom slovesného odboru a riaditeľom Československého rozhlasu v Košiciach. V roku 1951 sa Pavol Horov presťahoval do Bratislavy, pôsobil tu až do svojej smrti v roku 1975. Stal sa šéfredaktorom neskôr i riaditeľom vydavateľstva *Slovenský spisovateľ*, bol tajomníkom Zväzu slovenských spisovateľov (1952 – 1954) a v rokoch 1963 – 1964 pracoval v Slovenskom ústredí knižnej kultúry. Od roku 1964 bol spisovateľom v slobodnom povolaní.

Pavol Horov chápal východné Slovensko i Zemplín, a odrážalo sa to aj v jeho tvorbe, ako integrálnu súčasť slovenského národného celku. Vyjadroval nespokojnosť s nedoceňovaním významu tohto regiónu pre slovenské národné dejiny a akési podceňovanie z dôvodu jeho zaostalosti. Kritizoval kultúrne i politické centrá pre nedostatočný záujem o problémy geografickej periférie krajiny. V bratislavskom období mu vyšli najprv zbierky tzv. socializmom angažovanej lyriky *Moje poludnie* (1952) a *Slnce nad nami* (1954). V zbierke *Vysoké letné nebe* (1960) zobrazil rodný kraj. V zbierkach *Koráby z Janova* (1966) a *Ponorená rieka* (1972) sa stretávame s jeho úvahami nad vlastným životom, bohatým citovým svetom zrelého človeka. Vyrovnával sa aj so vzťahom k ovplyvňovateľom jeho tvorby J. Smrekovi a L. Novomeskému. Po jeho smrti vyšli ešte dve básnické zbierky *Asonancie* (1976) a *Z posledných* (1977), kde sa naplno prejavil Horovov intímne ladený lyrický prejav odrazený vo veršoch ako reakcia na život a básnické pozdravy priateľom.

Pavol Horov – jeden z básnických veľikánov východného Slovenska sa venoval tiež prekladateľskej činnosti, rovnako bol autorom viacerých fejtónov pre rozhlas, odborných článkov o literatúre pre periodickú tlač.

Použitá literatúra:

Biografický lexikón Slovenska III. (G – H). Martin : Slovenská národná knižnica, 2007, s. 575 – 576.

MATOVČÍK, Augustín a kol. *Slovník slovenských spisovateľov 20. storočia*. Martin : Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov, 2001, s. 157.

SEDLÁK, Imrich. *Pavol Horov – ponorný básnik*. Martin : Osveta, 1990. 320 s.

SEDLÁK, Imrich. *Východné Slovensko v letokruhoch národa*. Martin : Vydavateľstvo Matice slovenskej, 2012. 880 s.

PRED 100 ROKMI SA NARODIL VÝZNAMNÝ SLOVENSKÝ NÁRODOVEC A VLASTENEC ANTON PRÍDAVOK¹

Peter KOVAL

Anton Prídavok

Anton Prídavok bol básnikom, prozaikom, autorom rozhlasových relácií a publicistom, ale v prvom rade príkladným národovcom a vlastencom. Patril medzi významné osobnosti východného Slovenska na poli kultúry i literárno-národných aktivít medzivojnového obdobia a vojnových rokov. Aj keď jeho celý život je spojený práve s týmto regiónom, jeho celoživotné úsilie malo celonárodný dosah.

Narodil sa 28. mája 1904 v Kežmarku v rodine roľníkov. Otec Jozef bol, vďaka svojmu povolaniu, nútený často sa s rodinou presúvať na rozličné pôsobiská. Ešte v Antonovom útlom veku sa presťahovali do dediny Chrást nad Hornádom. V čase prvej svetovej vojny Prídavok študoval na Maďarskom evanjelickom gymnáziu v Spišskej Novej Vsi, no základné vzdelanie ukončil už na Maďarskom katolíckom gymnáziu v Prešove,

kam sa Prídavkovci pred koncom vojny museli opäť presťahovať. V štúdiách pokračoval v školskom roku 1918/1919 na Gréckokatolíckom učiteľskom ústave v Prešove, ale v druhom ročníku prestúpil na Československý dištriktuálny (evanjelický) učiteľský ústav, kde v roku 1922 s vyznamenaním zmaturoval. Počas svojich štúdií sa ukázal ako jeden z najlepších a najuvedomejších študentov a práve v tomto životnom období začali aj jeho literárne i kultúrno-organizačné aktivity. Prídavok stál pri zrode samovzdelávacieho krúžku slovenských študentov *Hviezdoslav*. Bol predsedom a najaktívnejším členom samovzdelávacieho literárneho krúžku Michala Miloslava Hodžu na učiteľskom ústave.

Ešte ako študent sa vložil aj do činností spojených so štátnym prevratom v roku 1918. Jeho vybudované slovenské povedomie a názorový príklon k idey československej štátnosti ho priviedli k zapájaniu sa do aktivít Slovenskej národnej rady v Prešove, ktorej predsedal hudobný skladateľ profesor Mikuláš Moyzes. Dôležitosť týchto svojich krokov, ako aj celej činnosti národnej rady vo víťaznom procese národných a demokratických síl v meste, ukázal aj vo vlastnej neskoršej literárnej spisbe, hlavne v románoch *Svitanie na východe* a *Rozbité ministerstvo*.

Po štúdiách krátko pôsobil ako učiteľ v Nových Zámkoch, odkiaľ sa vrátil na východné Slovensko a od roku 1923 začal pracovať ako kvalifikovaný učiteľ na štátnej ľudovej škole v Košiciach. Popri svojej profesii citlivo vnímal vtedajšie spo-

1 Príspevok vznikol v rámci projektu APVV č. 19-0058 *Multietnicita a multikonfesionalita a ich vplyv na spoločenský, politický a kultúrny vývoj okrajových oblastí v prvej polovici 20. storočia (na príklade východného Slovenska a Podkarpatskej Rusi)*.

čensko-politické problémy východoslovenského regiónu s typickým multietnickým a multikonfesionálnym charakterom. Svoje názory na situáciu vyjadroval v literárnej tvorbe, v publicistike na stránkach viacerých periodík a na prednáškach. V Košiciach sa stal aktívnym členom miestneho odboru Matice slovenskej, organizoval hlavne kurzy slovenčiny či výchovné prednášky. Popri Matici sa Anton Prídavok aktívne zapojil aj do činnosti Slovenskej ligy. Bol jej členom, neskôr aj tajomníkom i oblastným tajomníkom až do roku 1932. Aj tu naplno rozvíjal svoje organizačné schopnosti na kultúrnom a osvetovom poli.

Prídavok bol aj na „ďalekom“ východe krajiny v neustálom kontakte (písomnom či osobnom) s viacerými predstaviteľmi slovenského kultúrneho a literárneho života, zvlášť s tými, s ktorými sa zoznámil počas svojich štúdií na východe Slovenska, či so slovenskými vysokoškolákmi v Prahe. Jozef Tomášik-Dumín a Ján Fedák ako členovia Spolku východoslovenských akademikov v Prahe získali pre spolok práve Antona Prídavka, ktorý bol spolku nápomocný vo forme získavania finančných podpôr pre študentov, organizovaním letných brigád pre členov spolku.

Prídavok ako znalec a podporovateľ spisovného jazyka založil v roku 1932 Spoločnosť milovníkov slovenčiny v Košiciach. Za čistotu jazyka bojoval aj prostredníctvom vydávania jazykovedného mesačníka *Slovenská reč*, kde bol aj zodpovedným redaktorom. Od publicistickej práce prešiel v 30. rokoch k rozhlasovej práci. Stal sa tajomníkom literárneho oddelenia Rádiojournalu v Košiciach. Spolu s dramaturgom a vedúcim literárno-dramatického oddelenia rozhlasu Emilom Ruskom stáli pri zrode samostatnej rozhlasovej drámy.

Po jesenných udalostiach Viedenskej arbitráži z novembra 1938 a strate východoslovenskej metropoly Košíc v prospech Maďarska sa Prídavok, rovnako ako aj celý rozhlas, presťahoval do Prešova. Stratu územia československého štátu vnímal mimoriadne citlivo a bol rozrušený vojenským obsadzovaním východného Slovenska (Košíc) maďarskou armádou. V Prešove pokračoval vo svojej práci ako riaditeľ pobočky Slovenského rozhlasu. Celú inštitúciu nanovo vybudoval a zastrešoval. Bol priekopníkom rozhlasového vysielania na východnom Slovensku. Počas druhej svetovej vojny sa zapojil do aktivít miestneho odboru Matice slovenskej a hlavne do činnosti Divadelného krúžku Záborský ako jeho režisér a dramaturg.

Prídavok ako literát reagoval na aktuálne spoločensko-politické témy so zámerom vytvoriť diela dokumentárnej hodnoty. V takomto duchu treba chápať aj spomínané romány *Rozbité ministerstvo* (1928), *Svitanie na východe* (1928). V nich reagoval na búrlivé udalosti z čias prevratu v roku 1918 a prvé roky fungovania Československej republiky na východe. Je v nich citelná Prídavková negatívna reakcia na iredentistické snahy maďarských vládnych kruhov o revíziu hraníc. Do popredia vystupuje zápas o zachovanie a posilnenie integrity Slovenska v čase rodiaceho sa spoločného štátu Čechov a Slovákov. V treťom románe *Lámané drieky* (1938) vykresľuje život na východoslovenskej dedine, osudy typických prostých sedliakov zo Šariša riešiacich svoje každodenné problémy. Vyzdvihuje v ňom lásku človeka k prírode, spätosť práce sedliaka s pôdou a túžbu vymaniť sa zo sociálnej biedy.

Anton Prídavok bol mimoriadnou osobnosťou širokých záujmových dimenzií – pedagóg, kultúrno-osvetový, rozhlasový pracovník, básnik, románopisec, dramatik, literárny historik, kritik a publicista. Viacerými jeho súkmeňovcami, ale aj literárnymi kritikmi, historikmi je vykresľovaný ako horlivý slovenský národovec,

zanietený láskou k spisovnej rodnej reči a kultúre. Bol vyznávačom československej štátnosti a aj celoslovenskej súdržnosti. Prídavok však striktne vystupoval proti všetkým druhom šovinizmu a fašizmu, čo sa mu stalo aj osudným. V roku 1944 odišiel z Prešova do Banskej Bystrice, kde sa zapojil do odboja. Tajne nechal pre potreby povstaleckého rozhlasu premiestniť do Banskej Bystrice prenosnú aparatúru, literárny a hudobný archív. V januári 1945 bol zajatý gestapom, väznený a na následky mučenia zomrel 12. mája 1945 v nemocnici v Ružomberku.

Použitá literatúra:

- Biografický lexikón Slovenska VII. (O - Q)*. Martin : Slovenská národná knižnica, 2020, s. 651 – 653.
- BOLEK, Anton. Rozpomienky na Antona Prídavka. In *Nové obzory* 9. Prešov : Východoslovenské vydavateľstvo v Košiciach, 1967, s. 249 – 262.
- MATOVČÍK, Augustín a kol. *Slovník slovenských spisovateľov 20. storočia*. Martin : Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov, 2001, s. 378 – 379.
- SEDLÁK, Imrich. *Východné Slovensko v letokruhoch národa*. Martin : Vydavateľstvo Matice slovenskej, 2012. 880 s.

UPLYNULO 80 ROKOV OD SNP A BOJOV V DUKLIANSKOM PRIESMYKU¹

Nadežda JURČIŠINOVÁ

Roky 2024 a 2025 sú a budú spájané s uplynutím 80 rokov od záverečnej fázy vari najtragickejšej udalosti v doterajších ľudských dejinách – druhej svetovej vojny. Jej koniec v Európe pripadá na 8. mája 1945, keď fašistické Nemecko podpísalo akt o svojej bezpodmienečnej kapitulácii na bojiskách v Európe. Definitívne sa tento vojnový konflikt skončil kapituláciou Japonska a podpisom príslušného aktu 2. septembra 1945. Do tohto dátumu od 1. septembra 1939, keď Nemecko napadlo Poľsko, zahynulo do 60 miliónov ľudí, a to či už ako vojaci na bojiskách v Európe, Ázii, Afrike a Tichomorí (tie neboli už len na dvoch ďalších obývaných kontinentoch: v Amerike a Austrálii) alebo ako civilisti. Navyše okrem nesmierneho zničenia množstva materiálnych statkov vojnový konflikt priniesol ešte i dovtedy nepoznaný jav v ľudskej civilizácii – masové vyvražďovanie židovského obyvateľstva (známe ako holokaust, v hebrejčine šoa) v špeciálnych nacistických koncentračných táboroch.

Pred 80 rokmi sa skutočné vojnové dianie dostalo aj na územie dnešného Slovenska. Počínanie vtedajšej klérofašistickej vlády slovenského štátu, vládneho režimu Hlinkovej slovenskej ľudovej strany, ako verného spojenca Nemecka spolu s blížiacim sa frontom z územia Sovietskeho zväzu vďaka víťaznému postupu Červenej armády, ale aj postup Spojencov na západnom fronte, vyvolávalo silnejúci odpor odbojového hnutia tak v radoch civilného obyvateľstva, ako aj v oficiálnych ozbrojených armádných zložkách. Slovenské národné povstanie (SNP) sa stalo vrcholom tohto hnutia. Vypuklo 29. augusta 1944 (dohodnutým heslom na jeho začatie bola správa Začnite s vysťahovaním) a skončilo sa pádom centra SNP Banskej Bystrice 27. októbra 1944. Po mohutnom bombardovaní ho obsadili nemecké okupačné vojská. Neúspech SNP spôsobilo viacero faktorov. Jedným z nich bolo to, že Povstanie vyhlásili vojenský predstavitelia skôr ako to predpokladali vo svojich plánoch. Tie rátali hlavne s postupom Sovietskej armády. Vhodný termín mal byť ten, keď sa sovietske jednotky dostanú na úroveň Krakova, čo malo byť v poslednej dekáde januára 1945. Zmenu privodil vývoj na frontoch.

SNP predstavuje významnú udalosť v moderných slovenských dejinách, práve ním sa slovenská spoločnosť ako celok zaradila do protihitlerovskej koalície a napokon patrila medzi víťazov druhej svetovej vojny. Povstanie v ilegalite po materiálnej a finančnej stránke pomerne dobre pripravovali rôzne politické sily, odbojové orgány vytvárali členovia komunistickej strany (jej V. ilegálny výbor), sociálni demokrati a členovia rôznych skupín občianskeho odboja. Povstanie bolo cieľom zakotveným vo Vianočnej dohode z decembra 1943, v jej rámci vznikla (najprv ako ilegálna) Slovenská národná rada. Vyššie uvedené o prípravách platí tiež o Vojenskom ústredí v Banskej Bystrici na čele s generálom Jánom Golianom, i keď s ohľa-

1 Príspevok vznikol v rámci projektu APVV č. 19-0058 *Multietnicita a multikonfesionalita a ich vplyv na spoločenský, politický a kultúrny vývoj okrajových oblastí v prvej polovici 20. storočia (na príklade východného Slovenska a Podkarpatskej Rusi)*.

dom na utajovanie neboli dotiahnuté prípravy v jednotlivých posádkach. V armáde slovenského štátu bolo mnoho dôstojníkov s jasným antifašistickým cítením a odporom voči ľudáckemu režimu. Veliteľom povstaleckej armády bol generál Rudolf Viest. Práve on vydal rozkaz, aby po potlačení SNP povstalci prešli na partizánsky spôsob boja.

Útok na nepriateľa brániaceho sa v horskom teréne patrí podľa vojenskej teórie i praxe k tým najzložitejším druhom boja. A práve o útoku cez horské masívy Karpát na pomoc SNP rozhodlo vrchné velenie Sovietskeho zväzu, stal sa najväčšou útočnou operáciou Červenej armády v horách počas druhej svetovej vojny. Tieto boje dostali pomenovanie Karpatsko-duklianska operácia, ako súčasť širšej Východokarpatskej operácie. Jej miesto v dejinách Československa a Slovenska je zvýraznené tým, že sa do nej zapojila najpočetnejšia súčasť československého vojska sformovaného počas druhej svetovej vojny v zahraničí – 1. československý armádny zbor v ZSSR. Nástup sovietskych vojsk a v ich rámci československých sa začal 8. septembra 1944 v predmestí poľského mesta Krosno smerom na poľské mestečko Duklu a Prešov. Podľa plánu mala operácia trvať päť dní. Príčin toho, že napokon trvala viac ako dva mesiace, bolo viac. Nemeckým vojskám úporne brániacim priestor Duklianskeho priesmyku a jeho okolie mala zasadiť úder od chrbta východoslovenská armáda generála Augustína Malára v zostave s dvoma divíziami. Došlo však k odzbrojeniu podľa odhadov 24 tisíc jej príslušníkov, a to v čase od 31. augusta do 2. septembra 1944, zvyšok asi deväť tisíc vojakov sa pred odzbrojením rozutekalo.

Exilová československá vláda v Londýne mala dohodu so sovietskou stranou, že na územie predvojnového Československa v bojoch v Karpatoch vstúpia ako prví československí vojaci. Prieskumnej hliadke čatára Nebiljaka sa ako prvej to podarilo ráno 6. októbra 1944 a priamo na ceste v Duklianskom priesmyku vztyčila čs. štátnu vlajku. Naplnili sa tak slová veliteľa 1. čs. armádneho zboru v ZSSR, neskoršieho prezidenta ČSSR, Ludvíka Svobodu – Buď Karpaty prejdeme, alebo na nich padneme!

Nemeckí fašisti si uvedomovali, aký význam pre ďalší vojnový vývin by mal vstup sovietskych vojsk na územie Československa, preto stoj čo stoj sa bránili v Karpatoch. Boje boli nesmierne kruté, zdĺhavé a aj vzhľadom na nedostatočnú pripravenosť a koordináciu útočiacich síl si vyžiadali množstvo obetí na ľudských životoch. Od septembra 1944 do prvej polovice januára 1945 stratila 38. armáda generála Kirilla S. Moskalenka 1. ukrajinského frontu maršala Ivana S. Koneva okolo 140 tisíc ľudí, z toho bolo asi 14 tisíc mŕtvych.² Dovedna 1 630 padlých, zomretých

2 Ako uviedol Igor Slepcev, takmer toľko vojakov stratila Sovietska armáda v Afganistane počas invázie, ale za obdobie deviatich rokov od decembra 1979 do februára 1989. Na poľskej strane Duklianskeho priesmyku je na viacerých miestach pochovaných päť tisíc sovietskych vojakov, deväť tisíc v štyroch spoločných hrobách pri Pamätníku Sovietskej armády vo Svidníku. Presné počty exhumovaných a do hrobov vo Svidníku prevezených telesných pozostatkov vojakov však neuvádzajú žiadne dokumenty, a nie je celkom jasné, či vôbec nejaké existovali.

a nezvestných a 4 069 ranených mal 1. čs. armádny zbor,³ počet padlých a ranených na nemeckej strane hlavne príslušníkov armádnej skupiny Heinrici sa odhadoval na 52 tisíc.

Z udalostí, ktoré sa odohrali pred 80 rokmi na jeseň 1944 si zaslúži zmienku ešte jedna čiastková. Ide o to, že prvá trvalo oslobodená obec na území bývalého Československa, je dedina Kalinov v pohorí Nízkyh Beskýd v dnešnom okrese Medzilaborce (leží deväť kilometrov od okresného sídla na sever). Kalinov bol oslobodený 21. septembra 1944 po zúrivých bojoch. Tento úspech bol dielom jednotiek 3. horského streleckého zboru pod velením generála Andreja J. Vedenina, išlo o súčasť 1. gardovej armády generálplukovníka Andreja A. Grečka 4. ukrajinského frontu generála Ivana J. Petrova. V bojoch o Kalinov padlo 1 200 sovietskych vojakov.

Udalosti spomínané v tomto texte mali neodškriepiteľný vplyv na ďalší vývoj v Československu a na Slovensku. S rešpektovaním konkrétnej historickej situácie bola zrejmá orientácia čs. exilovej vlády v Londýne na Sovietsky zväz. Vyplývala aj z postoja vlád západných mocností voči Nemecku pri podpise Mníchovskej dohody v roku 1938, týkajúcej sa Československa. Dôraz na slovanskú vzájomnosť a misiu Ruska pri ochrane menších slovanských národov pred ich germanizáciou sa staval dominantnejším. Kým v prípade postoja komunistického antifašistického hnutia voči Sovietskemu zväzu neboli od začiatku žiadne väčšie pochybnosti, v početnejších a ideovo rozvrstvenejších skupinách slovenského občianskeho odboja tento vzťah bol rozličný. Jeho kladnú podobu ich predstavitelia podmieňovali demokratizáciou spoločenského systému panujúceho v Sovietskom zväze ešte pred druhou svetovou vojnou. Práve vzťah voči Sovietskemu zväzu bol jeden z bodov, na ktorom sa trietil československý nekomunistický zahraničný odboj. Presadeniu prosovietskej orientácie čs. zahraničného odboja prial vývoj na bojiskách druhej svetovej vojny, keď od polovice roku 1943 bolo jasné, že Československo bude oslobodzovať Červená armáda, a nie západné mocnosti. Vplyv Sovietskeho zväzu na povojnové Československo sa stával čoraz viac nespochybniteľný. Februárové udalosti roku 1948 a režim, ktorý začal panovať ako ich dôsledok a následnej sovielizácie spoločenského života v Československu napokon v mnohom zabránil pozeráť sa dlhé desaťročia objektívnejšie na udalosti, o ktorých je tento text.

Použitá literatúra:

- BYSTRICKÝ, Jozef. *Pramene k vojenským dejinám Slovenska. 1. čs. armádny zbor v ZSSR a jeho účasť na oslobodzovaní Slovenska 1944 – 1945*. Bratislava : Vojenský historický ústav 2014. 448 s.
- ČAPLOVIČ, Miloslav – STANOVÁ, Mária, eds.: *Karpatsko-duklianska operácia – plány, realita, výsledky (1944 – 2004)*. Bratislava : Vojenský historický ústav 2005. 284 s.
- DRIBŇÁK, Marián – HOFÍREK, Tomáš. *Kalinov 1944 – 2014 Prvá oslobodená obec v bývalom Československu*. Svidník : Tlačiareň svidnícka, s. r. o., 2014. 143 s.

3 Na cintoríne pri Pamätníku čs. armádneho zboru, ktorý bol oficiálne otvorený v katastri obce Vyšný Komárnik 2. októbra 1949, je pochovaných 565 vojakov. Hroby československých vojakov sú aj na cintorínoch vo viacerých poľských dedinách a mestečku Dukla v prihraničnom poľsko-slovenskom pásme.

- HUSÁK, Gustáv. *Svedectvo o Slovenskom národnom povstaní*. Bratislava : Vydavateľstvo politickej literatúry, 1965. 617 s.
- JABLONICKÝ, Jozef. *Povstanie bez legiend*. Bratislava : Vydavateľstvo N Press, 2024. 560 s.
- LACKO, Martin. *Slovenské národné povstanie 1944*. Bratislava : Slovart, 2008. 223 s.
- RICHTER, Karel. *Apokalypsa v Karpatech : Boje na Dukle bez cenzury a legend*. Praha : Ostrov, 2003. 376 s.
- RODÁK, Jozef. *Karpatsko-duklianska operácia*. Prešov : Adin, 2010. 72 s.
- RODÁK, Jozef. *Pozabudnutí hrdinovia: Vojnové a povojnové príbehy*. Prešov : Adin, 2012. 136 s.
- SVOBODA, Ludvík. *Z Buzuluku do Prahy*. Praha : Naše vojsko, 1960. 395 s.

80. VÝROČIE OSLOBODENIA BIELORUSKA

Luciána HOPTOVÁ

Brána pamäti v memoriálnom komplexe Trostenec. Foto: Archív autorky

V júli 2024 si Bieloruská republika pripomenula 80. výročie svojho oslobodenia od nemeckých okupantov. Okupantov, ktorí v rokoch 1941 – 1944 prostredníctvom nastolenia politicko-vojenského systému riadenia krajiny – tzv. „nového poriadku“, viac ako tri roky nielen ničili a vypaľovali bieloruské mestá i obce, devastovali ich priemysel a hospodárstvo, ale aj ponižovali, využívali, drancovali a zabíjali bieloruské civilné obyvateľstvo, bez ohľadu na vek, pohlavie či vierovyznanie.

Na bieloruskom obyvateľstve boli v rokoch vojny páchané neslýchané a nevidané zverstvá. Okupanti nešetrili ani ľudí staršej generácie, ženy či deti. Koncentračné tábory a getá boli vytvorené takmer v každom bieloruskom regióne. Najväčší koncentračný tábor – Trostenecký tábor priniesol smrť viac ako 206-tisíc ľuďom. V Minskom gete, najväčšom na okupovanom bieloruskom území, zomrelo viac ako

105-tisíc ľudí. Celkovo bolo na území okupovanej Bieloruskej sovietskej socialistickej republiky (BSSR) vytvorených viac ako 260 miest masovej eliminácie ľudí.

Počas troch rokov vojny nemeckí okupanti a ich spojenci vyplienili 209 bieloruských miest a približne 9 200 bieloruských obcí. Viac ako päťtisíc z nich bolo zničených a vypálených spolu s celým obyvateľstvom alebo jeho časťou. Do 186 bieloruských obcí sa už nikdy nepodarilo prinavrátiť život. Symbolom tragédie bieloruského obyvateľstva sa stalo vypálenie obce Chatyň. Celkovo sa obeťou „nového poriadku“ stala takmer jedna tretina bieloruského obyvateľstva, zomrel teda každý tretí obyvateľ predvojnovy BSSR.

Väčšina bieloruského obyvateľstva nikdy neprijala „nový poriadok“. Už v prvých dňoch vojny bolo v bieloruských mestách i obciach formované ilegálne a partizánske hnutie. Len koncom roka 1941 v radoch partizánov bojovalo približne 12-tisíc bojovníkov. V lete roku 1944 zvädzalo boj s okupantmi viac ako 374 tisíc partizánov, ktorí boli sústredení v 1 255 partizánskych oddieloch, pričom 997 oddielov bolo súčasťou 213 partizánskych brigád. Bieloruská republika je tak právom nazývaná „Partizánska republika“. Veď partizánske hnutie, v úzkej súčinnosti a spolupráci s vojskami Červenej armády, počas troch rokov krutého panovania Nemcov eliminovalo takmer pol milióna nepriateľských okupantov.

Na jeseň roku 1943 začalo oslobodzovanie BSSR. Prvou oslobodenou obcou bolo mesto Komarin v Gomeľskej oblasti. Prvé oblastné centrum – Gomeľ bolo oslobode-

né dňa 26. novembra 1943. V januári – marci roku 1944 Červená armáda za výdatnej pomoci partizánskeho hnutia uskutočnila viacero oslobodzovacích operácií, ktoré priniesli vytúženú slobodu obyvateľom miest ako Mozyr, Kalinkoviči, Ozariči, Rogačev a ďalším.

Rozhodujúcou oslobodzovacou operáciou sa stala operácia, ktorá vošla do dejín pod názvom Bagration. Jednu z najväčších vojenských operácií na východnom fronte v rokoch druhej svetovej vojny uskutočnili vojská 1. Pobaltského frontu, 1. Bieloruského frontu, 2. Bieloruského frontu a 3. Bieloruského frontu. Celkový počet sovietskych vojakov, ktorí sa postavili nepriateľskej skupine armád Stred, predstavoval 2,4 milióna.

Hlavná ofenzíva sa začala dňa 23. júna 1944 a už na druhý deň sa podarilo prelomiť obrannú líniu nemeckých jednotiek. Dňa 3. júla 1944 bolo oslobodené hlavné mesto BSSR – Minsk. Skupina armád Stred počas tejto prvej etapy operácie Bagration utrpela zdrvivujúcu porážku. Druhá etapa oslobodzovacej operácie, realizovaná v júli 1944, priniesla oslobodenie ďalších veľkých bieloruských centier, ako Moloďčno, Baranoviči, Pinsk a Grodno. Oslobodením mesta Brest dňa 28. júla 1944 sa zavrášilo vyhnanie nemeckých okupantov z územia BSSR.

Tri roky krutého panovania Nemcov, ktoré priniesli bieloruskému národu obrovské ľudské i materiálne straty, zanechali hlbokú stopu v histórii Bieloruska i na mentalite bieloruského obyvateľstva. Svedčí o tom nielen veľké množstvo memoriálnych objektov a pamätných miest po celom území súčasnej Bieloruskej republiky, ale aj celý rad pamätných a spomienkových akcií, ktorými si bieloruský národ každý rok pripomína a zároveň vysoko ctí ľudí, ktorí obetovali svoj život pre záchranu svojej vlasti.

Použitá literatúra:

БЕЛАРУСЬ ПОМНИТ. *Операція Баграціон*. Dostupné na internete : <<https://storyofvictory.sb.by/operbagration>>.

БЕЛАРУСЬ ПОМНИТ. *Освобождение Белоруссии. День за днем*. Dostupné na internete : <<https://storyofvictory.sb.by/day2day>>.

КОВАЛЕНЯ, А. А., и др. *История белорусской государственности. В 5 т. Т. 4. Белорусская государственность накануне и в период Великой Отечественной войны и послевоенного восстановления (1939 – 1953 гг.)*. Минск : Беларуская навука, 2019. 567 с. ISBN 978-985-08-2452-3.

ЛИЦКЕВИЧ, О. Геноцид белорусского народа. In *Беларуская думка*, 2009, № 4, с. 88 – 94. ISSN 0023-3102.

ЛИТВИН, А. М., и др. *Вклад белорусского народа в Победу в Великой Отечественной войне*. Минск : Беларуская навука, 2015. 495 с. ISBN 978-985-08-1866-9.

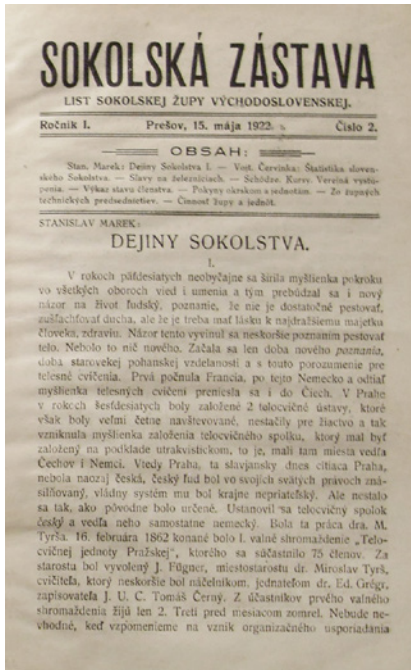
ENCYKLOPÉDIA DEJÍN

*Drevený betlehem – Terchová.
Nachádza sa v predsieni kostola sv. Cyrila a Metoda v centre obce.
Autormi sú terchovský ľudový rezbár Štefan Hanuliak, Jozef Holúb
a Štefan Krištofik. Foto: Stanislav Kurimai*

SOKOLSKÁ ZÁSTAVA (1922 – 1925)¹

Ján DŽUJKO

V medzivojnovom období vychádzalo na Slovensku prevažne s krátkou existenciou až 50 periodík so športovou, telovýchovnou, turistickou a brannou tematikou. Najpočetnejšiu štruktúru tlače mala telovýchovná organizácia Sokol. Jej prvým časopisom bol mesačník *Slovenský sokol* (1919 – 1922), vychádzajúci v Novom Meste nad Váhom. Medzi jej ďalšie a úspešnejšie periodiká patrili mesačníky Vestník sokolskej župy pohronskej – *Detvan* (1921 – 1938) v Banskej Bystrici, *Sokol na Považí* (1924 – 1938) v Novom Meste nad Váhom a *Bradlo* (1923 – 1934) v Bratislave. Na východnom Slovensku vychádzali v tomto období dve periodiká *Sokolská zástava* (1922 – 1925) v Prešove a *Zpravodaj sokolskej župy východoslovenskej Jána Kollára* (1929 – 1937) v Košiciach.

Sokolská zástava začala vychádzať v Prešove 15. apríla 1922 s podtitulom *List sokolskej župy východoslovenskej*. Mesačník sa tlačil v Kníhtlačiarňi svätého Mikuláša v Prešove na 8 – 16 stranách. Prvým zodpovedným redaktorom sa stal Stanislav Marek. Majiteľom a vydavateľom časopisu bola Sokolská župa východoslovenská Jána Kollára. Periodikum bolo písané v slovenskom jazyku. Predplatné na jeden rok bolo 10 Kč, pre členov sokolských jednôt 7 Kč a 20 halierov. Postupne sa v časopise sformovali rubriky: *Drobnosti*, *Literatúra sokolská*, *Sokolstvo na Slovensku*, *Všeličo*, *Z jednôt*, *Zprávy zo župy*, *Župný adresár*.

Časopis začal vychádzať kvôli tomu, aby zintenzívnil a uľahčil prácu členom telovýchovných jednôt Sokola a bol smernicou pre tých, ktorí sa snažili na základe sokolských zásad pokračovať v stopách slávnych predchodcov sokolského hnutia. Dôvodom jeho existencie bola aj skutočnosť, že väčšina jednôt sa sťažovala na nedostatok spolupráce širšej časti členov. Redakcia sa usilovala prostredníctvom časopisu osloviť predovšetkým mládež. Dospelých už podľa mienky redakcie natoľko národne ožobráčila maďarizácia, že už len ťažko by sa ju podarilo získať pre svoje ciele. V mladých ľuďoch sa snažila zakoreniť myšlienky sokolského hnutia, národnú hrdosť a lásku k slovenským tradíciám.

Obsah novín vyplňali správy o činnosti sokolskej župy a ňou organizovaných športových a telovýchovných podujatiach, ako aj ich výsledkoch. Nachádzali sa

1 Príspevok vznikol v rámci projektu APVV-19-0058 *Multietnicita a multikonfesionalita a ich vplyv na spoločenský, politický a kultúrny vývoj okrajových oblastí v prvej polovici 20. storočia (na príklade východného Slovenska a Podkarpatskej Rusi)*.

v nich aj podrobné zoznamy členov jednotlivých jednôt či pokladničné správy. *Sokolská zástava* bola politicky nestranným periodikom. Okrajovo sa venovala problémom národnej neznášanlivosti, šovinizmu, vlastenectva a národného povedomia. Bránila sa útokom spájajúcim sokolstvo s ateizmom a intoleranciou.

V Prešove vychádzal časopis nepravidelne a v apríli 1925 sa redakcia presťahovala do Košíc, kde však *Sokolská zástava* v tom istom roku zanikla.

Použitá literatúra:

DUHAJOVÁ, Zuzana – ŠEFČÁK, Luboš. *Dejiny slovenského novinárstva 1918 – 1968*. Bratislava : Univerzita Komenského, 1999, 245 s. ISBN 80-223-1254-1.

DŽUJKO, Ján. 2008. Prehľad po slovensky písaných novín a časopisov vychádzajúcich na východnom Slovensku v rokoch 1919 – 1938. In *Annales historici presovienses*, roč. 8, 2008, s. 138 – 154. ISSN 1336-7528

KIPSOVÁ, Mária a kol. *Bibliografia slovenských inorečových novín a časopisov z rokov 1919 – 1938*. Martin : Matica slovenská, 1968. 1074 s.

Slovensko Kultúra – II. časť. Bratislava : Obzor, 1980. 907 s.

Sokolská zástava (1922 – 1925)

RECENZIE ANOTÁCIE

Monumentálna kaskáda v parku Ciutadella – Barcelona, je architektonický a sochársky komplex s vodopádmi a vodnými fontánami. Nachádza sa na severovýchode parku.

Foto: Lujza Lea Kurimaiová

- ◀ *Sagrada Família – je masívna rímskokatolícka bazilika v Barcelone. Je vo výstavbe už od roku 1882. Budovaná je v štýle stredovekých katedrál s použitím jedinečného Gaudího dizajnu a pohanskej symboliky. Svojou výškou a masívnosťou sa ešte pred dokončením stala dominantou mesta Barcelona. Od roku 2005 sú fasáda zrodzenia a hrobka, rovnako ako ďalšie Gaudího diela, spoločne zapísané na zozname Svetového dedičstva UNESCO. Foto: Lujza Lea Kurimaiová*

BANDOĽOVÁ, Margita, KOVÁČOVÁ, Jana. 40 rokov archívu Trebišov. Trebišov : Ministerstvo vnútra SR, Štátny archív v Košiciach, pracovisko Trebišov, 2023. 195 s. ISBN 978-80-973178-3-6.

Prezentácia archívov v popularizačných či odborných publikáciách je v našom prostredí stále zriedkavosťou. Trebišovský archív (* 1954) si pripomenul 40-ročnú existenciu – t. j. otvorenie svojej účelovej budovy v Trebišove edičným výstupom. Pracovali na ňom samotné archivárky Margita Bandoľová a Jana Kováčová.

Archív ku koncu roka 2022 viedol v evidencii 1 157 archívnych fondov a zbierok, v rozsahu 2 631,94 mb (s. 9, pričom stav k r. 2023 nebol aktualizovaný). Jednotlivé fondy – skladbu ohraničuje archív rokmi 1572 – 2015, týkajú sa najmä štátnej a verejnej správy, samosprávy a špecializovanej miestnej štátnej správy.

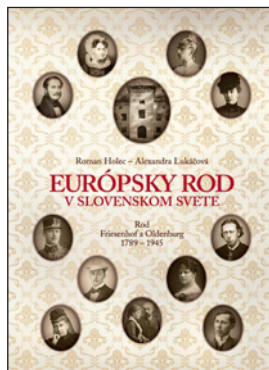
Okrem predslovu sa textová časť delí na päť častí, pričom prvé tri sa viažu na jednotlivé obdobia existencie archívu. Okrem dejinného exkurzu sa čitateľ dozvie o jeho budove a vybavení interiéru, personálnom obsadení – vedúci archívu, zamestnanci (kde pozitívne hodnotíme informácie biografického charakteru, pri viacerých zamestnancoch sa podarilo získať aj ich osobné fotografie) a činnostiach (ako spracovanie dokumentov, služby, výstavná činnosť). Napokon sú tu radené aj ukážky pečiatok archívu, ktoré sa v tom-ktorom období používali. Štvrtá časť (s. 120 – 192) prezentuje zaujímavosti archívu. V podstate ide o ukážky archívnych dokumentov z rodinných fondov (napr. rody Bessenyei, Mailáth, Szirmay, Andrásy), o zbierky dokumentov rôznej proveniencie (ako vysokoškolský diplom, patenty panovníka, závety, urbárske zákony a ukážky z tereziánskych urbárov), o ukážky dokumentov z oblasti genealógie, s biografickými informáciami – narodenie, sobáš a úmrtia osobností (ako Lia de Putti, členovia rodiny Sennyei a i.). Kde sa archív nachádza a kedy je otvorený, eviduje publikácia v informácii o pracovisku (s. 193, strana predstavuje 5. časť). Na záver sú vhodne radené použité pramene a literatúra.

Publikáciu charakteru katalógu vydalo samotné pracovisko (Ministerstvo vnútra SR – MV SR, Štátny archív v Košiciach, pracovisko Trebišov). Vyšla však vďaka Kancelárii MV SR a odboru archívov a registratúr sekcie verejnej správy MV SR a Obecného úradu Hrčel' (s. 5).

Recipient so záujmom o archív, archívne fondy a zbierky, ktoré dané pracovisko spravuje, si na základe publikácie urobí prehľad o jeho dejinnom vývoji, podobe, personálnom obsadení a niektorých odborných činnostiach. Vďaka obrazovým ukážkam (fotografie, erby, faksimile dokumentov, mapy, plány, portréty) si aj širšia verejnosť so záujmom o dejiny vizualizuje archív, a teda aj pre naše archívne dedičstvo, ktoré je súčasťou kultúrneho dedičstva Slovenskej republiky a vybrané pramene – dokumenty, ktoré sú záujemcom dostupné na štúdium v priestoroch bádateľne Štátneho archívu v Košiciach, pracovisko Trebišov.

Marcela Domenová

HOLEC, Roman – LUKÁČOVÁ, Alexandra. *Európsky rod v slovenskom svete. Rod Friesenhof a Oldenburg 1789 – 1945*. Bratislava : SLOVART, 2023. 344 s. ISBN 978-80-556-4745-6.

Jedným z osvedčených a často využívaných spôsobov, ako poznávať dejiny, je sledovanie osudov jednotlivcov, rodín i celých rodov. V našom prostredí najmä v posledných dvoch či troch desaťročiach narastá záujem nielen o poznávanie, ale tiež spracovanie osudov osobností z prostredia vyššej i nižšej šľachty. Úsilie zozbierať čo najviac objektívnych informácií o tejto kedysi v uhorskom prostredí pomerne početnej skupine obyvateľstva je veľmi dôležité. Nielen z dôvodu jej nesporného významu v stredovekých či novovekých dejinách či každodenného života obyvateľov krajiny v týchto obdobiach. Nemenej dôležité je to tiež preto, lebo udalosti a vývoj tzv. „krátkeho“ 20. storočia intenzívne

a cielene spájali šľachtu s mýtom o parazitickom spôsobe života, protiľudovými aktivitami či priamou zodpovednosťou za množstvo sociálnych problémov. O tom, že to ani v prostredí niekdajšej habsburskej monarchie nebol ani zďaleka vždy správny pohľad dokazuje aj kniha dvojice historikov, prof. R. Holec a dr. A. Lukáčovej, nazvaná *Európsky rod v slovenskom svete*.

Hneď na úvod sa natíska otázka, prečo sa práve rodina Friesenhof a Oldenburg stala predmetom záujmu autorov. V Uhorsku i na území dnešného Slovenska pôsobilo množstvo podstatne starších, zámožnejších rodín, ktorých príslušníci boli vplyvnými politikmi, úradníkmi, generálmi, dosiahli vysoké cirkevné hodnosti alebo výnimočné úspechy vo svojej hospodárskej činnosti. V podstate nič z toho sa vybranej rodiny netýka. Napriek tomu sa nám na viac ako tristo stranách textu odvíja zaujímavý príbeh piatich generácií jedného rodu, v mnohých ohľadoch výnimočného. Pre čitateľa, najmä laického záujemcu o históriu, môže byť publikácia zaujímavým rozprávaním o rodine, ktorej zakladateľ vďaka svojim schopnostiam a úspechu v podnikaní, preskočil hneď niekoľko spoločenských stupňov a zaradil sa s ríšskym titulom slobodného pána, resp. baróna k vyššej šľachte. Následne v tretej generácii prostredníctvom morganatického sobáša dokonca k najvyššej európskej aristokracii. Už to je svojím spôsobom zriedkavý jav, ktorý stojí za pozornosť. V tomto smere je tiež do istej miery unikátne, keď v rámci jednej generácie rodu Friesenhof a Oldenburg nájdeme vedľa seba vnuka švédskeho kráľa, člena oldenburgského vláduceho rodu a baróna Gregora Friesenhofa, člena výboru Matice slovenskej a v 60. rokoch 19. storočia podporovateľa slovenských národno-emanipačných snáh. Okrem ďalších zaujímavostí, rodina svojím západoeurópskym i východoeurópskym pôvodom akoby symbolicky spojila rôzne zvyklosti a tradície na nevelkom panstve v strede tohto kontinentu. Napriek tomu, že žili v prostredí pre nich prakticky jazykovo i národnostne cudzom, sa ale jej členovia počas svojho pôsobenia výrazne zapísali aj do dejín tohto regiónu.

Informácií o jednotlivých osobnostiach, napríklad tiež cez ruských príbuzných, vrátane A. S. Puškina, ale aj o množstve ďalších pozoruhodných spoločenských kontaktov a aktivít, ktoré spájajú príslušníkov tohto nenápadného rodu s prostredím Rakúsko-Uhorska i dnešného Slovenska, ponúkajú autori oveľa viac. Súčasne

prítom naznačujú, ako vývoj počas tzv. „dlhého 19. storočia“ výrazným spôsobom menil po stáročia zaužívané stereotypy života šľachty v prostredí strednej Európy. To na jednej strane umožnilo príslušníkom „novej šľachty“, ku ktorej patrili aj Friesenhofovci, využiť svoje úspechy vo finančníctve, priemyselnom podnikaní, obchode či štátnej službe a získať so šľachtickým titulom vstup do vyššej spoločnosti. Na druhej strane „stará šľachta“ sa v tomto období už nedokázala vždy úspešne vyrovnávať s nástrahami, ktoré predstavoval život nad reálne finančné možnosti, prevádzka nerentabilných veľkostatkov či neochota akceptovať novú politickú a ekonomickú realitu.

V publikácii sa práve na príklade sledovaného rodu, na konkrétnych problémoch, s ktorými viac či menej úspešne zápasili, údajoch o ich každodennom živote a prijímaných riešeniach, môžeme presvedčiť o oboch týchto prístupoch. Ak k nim pripočítame politické zmeny, najmä po skončení prvej svetovej vojny, nemožno sa čudovať rýchlemu materiálnemu úpadku nielen menej zámožných, ale i pôvodne pomerne bohatých šľachtických rodín.

Zaujímavá téma i relatívny dostatok faktov a dobových dokumentov, to je pre historikov, ktorí majú schopnosť vybudovať a pútavo prerozprávať príbeh, vždy veľká príležitosť. V tomto prípade ju autori dokázali využiť skutočne naplno. Ved' okrem historických udalostí úspešne ukázali, aké neraz veľmi komplikované, no súčasne „ľudské“, so všetkými pozitívami i negatívami, boli osobné príbehy ľudí tej doby. Pozorný čitateľ si všimne aj odkazy na to, že vytvorenie takéhoto diela nie je vôbec jednoduchou záležitosťou. Už v úvode naznačený tridsaťročný záujem je vlastne obdobím, keď sa postupne zhromažďoval potrebný materiál. Súpis archívov a literatúry v závere zase ukazuje, že išlo naozaj o mimoriadne rozsiahly a časovo náročný proces, ktorého výsledok nebol vopred zďaleka jasný. Dôležitá je podľa nášho názoru tiež posledná kapitola. Tá aspoň do istej miery ukazuje, koľko a akým spôsobom musí autor premýšľať, čo nakoniec položiť na papier a čo naopak vynechať. Osobitne v prípade, keď napriek úprimnému presvedčeniu žiaľ nedisponuje dostatočným množstvom dôkazov potrebných na potvrdenie svojich názorov. Rovnako zaujímavá zmienka je aj o zvolenej metodike, ktorá je porovnateľná s postupom autorov podobných diel vydávaných v zahraničí. Je síce faktom, že niektoré údaje sa v rozprávaní o členoch rodu niekedy opakujú. To niektorí čitatelia môžu vnímať rušivo, iní zase ako pripomenutie informácií pre lepšie pochopenie niekedy dosť komplikovaných vzájomných príbuzenských, ale i spoločenských vzťahov. Ďalším môže prekážať, akoby neukončenosť príbehu tejto rodiny. Je síce faktom, že samotný názov odkazuje na rok 1945 a odchod členov rodiny z kaštieľa v Brodzanoch. Aspoň krátka zmienka o tom či ešte a ako v súčasnosti žijú, by bola podľa nášho názoru nielen povestnou čerešničkou na torte, ale i celkovo logickým záverom.

Tieto, ale i ďalšie možné otázky však nič nemenia na skutočnosti, že autori pripravili pre čitateľov pozoruhodnú publikáciu, ktorá zaujme nielen obsahom, ale tiež svojím veľmi solídnym grafickým spracovaním. Aj vďaka tomu sa môže, a dúfajme, že aj stane cennou inšpiráciou pre spracovanie osudov ďalších šľachtických rodov či jednotlivých ich príslušníkov. Osobitne v komplikovanom, no súčasne mimoriadne zaujímavom a aj z pohľadu vnímania súčasných problémov dôležitom období „dlhého“ 19. storočia.

Patrik Derfiňák

Mesto a vojna v 20. storočí. Nové pohľady na Nemecko, strednú a východnú Európu. Zost. Christoph Cornelißen – Martin Pekár – Václav Petrbok. Košice : Univerzita Pavla Jozefa Šafárika, 2022. 302 s. ISBN 978-80-574-0131-5.

Dlhodobá orientácia košického historického pracoviska na skúmanie dejín miest, prináša postupne rôzne zaujímavé výstupy. Jedným z tých posledných je konferenčný zborník *Mesto a vojna v 20. storočí*. Zostavovatelia i autori jednotlivých štúdií sa pritom sústredili na pomerne špecifický geografický priestor, ktorý práve v priebehu 20. storočia prechádzal zásadnými zmenami. Mesto predstavovalo v historickom vývoji mimoriadne dôležitý, no súčasne z etnického, jazykového, konfesijného či spoločenského hľadiska zložitý priestor. Ten navyše vo väčšine prípadov rozhodujúcim spôsobom ovplyvňoval aj hospodársky či kultúrny vývoj v širšom regióne. I z týchto dôvodov sa práve

väčšie mestské sídla stávali cieľom vojenských útokov počas prvej i druhej svetovej vojny. Práve vojnové konflikty, a s nimi spojené udalosti či dôsledky, sú hlavným námetom celej publikácie. O tom, aká široká a mnohostranná problematika sa spája so skúmaním vývoja miest v 20. storočí všeobecne i v rámci konkrétnych sídel pred, počas a po vojnových konfliktoch, čitateľovi názorne prezentuje sedemnást vedecských štúdií nemeckých, poľských, českých a slovenských autorov.

Už v prvom z textov nazvanom *Veľké mestá vo „veľkej vojne“: O narastajúcom význame domácich frontov* sa jeho autor Ch. Cornelißen pokúsil o prezentáciu pohľadu na úlohu miest v prvej svetovej vojne. Bez ohľadu na to či išlo o západný alebo východný front väčšie sídla sa celkom prirodzene stali jednak cieľom priamych útokov, ale zohrávali tiež významnú úlohu ako zásobovacie a dopravné centrá, resp. miesta, kde sa dopĺňali i formovali jednotky smerujúce na bojiská či ošetrovali ranení vojaci.

O tom, ako sa vojna v roku 1915 priamo dotkla konkrétnych miest hovorí najmä na príklade Tarnówa a Premyslu štúdia W. Borodzieja a M. Górneho *Rok 1915 v Haliči: predohra chaosu*. Príchod rakúsko-uhorských či naopak ruských jednotiek ešte viac vyostril už v predošlom období existujúce animozity. Tie sa dajú sledovať vo vývoji hospodárskych či spoločenských vzťahov medzi mestom a vidiekom, ale prostredníctvom rôznych sporov a súperenia sa prejavovali i medzi konfesijné a etnicky pestrým obyvateľstvom. Prechody frontových línií, s nimi spojená panika či strata kontroly štátnych i miestnych štruktúr, viedli k lúpežiam, násiliu a celkovej absencii práva.

Mestám, ktorých sa síce vojenské operácie priamo nedotkli, no napriek tomu ich rôzne vážne problémy neobchádzali, venuje v texte *Pád německé samosprávy v Opavě a Olomouci: Vývoj komunální politiky po velké válce* pozornosť A. Pokludová. I tu sa ale dlhodobo existujúce rozpory, v tomto prípade česko-nemecké, vyostrili. Aj v prostredí týchto dvoch miest došlo počas vojnových rokov k súpereniu a vzájomnému nacionálnemu bojkotu oboch národností v oblasti obchodu či výroby. Ani po skončení vojny sa vzájomné animozity nestratili, skôr naopak. Preniesli sa aj do kultúrnej a politickej roviny.

Do zborníka zaradili zostavovatelia tiež viaceré príspevky, ktoré sledujú špecifické oblasti objavujúce sa vo vývoji miest v sledovanom období. V štúdiu *Pražská*

komunálna politika 1939-1945 pod nemeckým diktátom sa D. Brandes pokúsil predstaviť rýchle presadenie sa nemeckej správy mesta a nemčiny ako úradného jazyka počas druhej svetovej vojny. Zachytáva jednoznačné uprednostňovanie nemeckej kultúry i zmeny v hospodárskom živote. Tie, i napriek pokusom českých komunálnych politikov o odpor, boli veľmi rýchle a razantné. V tomto prípade sa ale do istej miery ako problém pri presnejšom a objektívnejšom skúmaní zvolenej problematiky ukazuje absencia relevantných zdrojov. Najmä takých, ktoré by situáciu prezentovali aj z čisto českého hľadiska.

P. Salner sa v štúdiu *Ulice Bratislavy v čase studenej vojny* venuje problematike, ktorá sa zatiaľ menej často stávala predmetom pozornosti historikov. Názvy ulíc, s ktorými sa obyvatelia miest prakticky každodenne stretávajú, sú pritom dôležitou možnosťou pre vládnu režim prezentovať svoje ideály. Ako sa menili v Bratislave počas komunistickej éry názvy ulíc, ale tiež ich výzdoba, pomníky či rôzne aktivity približuje autor na konkrétnych príkladoch. I tu je vidieť, že verejný priestor najmä v centrách miest v podstate dokonale plnil nielen informatívne, ale aj reprezentatívne a propagandistické funkcie. Dobové pomenovania autor rozdelil do štyroch základných skupín, od tých celkovo ideologicky neutrálnych, až k snahe režimu prezentovať prostredníctvom najmä centrálnych ulíc či námestí vlastné významné osobnosti, resp. udalosti predovšetkým z obdobia druhej svetovej vojny.

Z viacerých štúdií, ktorých autori sa venovali problematike urbanizmu miest v sledovanom priestore, zohľadňujúc aj nové sociálne, politické či kultúrne smerovanie po prvej i druhej svetovej vojne, je možné spomenúť aspoň jednu. Text T. M. Bohna *Košice – „vzorové socialistické mesto“ alebo „európske hlavné mesto kultúry“? Metamorfozy urbanistických predlôh vo východnom bloku v období studenej vojny* prináša zamyslenie na tému často nie veľmi citlivej architektonickej premeny socialistického mesta. Schopnosť a možnosti jednotlivých sídel odolávať takémuto tlaku boli rozdielne. Celková koncepcia ich premeny a rozvoja pritom počas komunistickej vlády musela zohľadňovať otázky ich budovania v prvom rade ako priemyselných centier.

Zborník konferenčných výstupov prináša čitateľom nielen množstvo zaujímavých informácií, ale tiež námety na ďalší výskum v oblasti dejín miest a ich obyvateľov. I táto publikácia tak v podstate potvrdila, že územie strednej Európy v rámci sledovanej problematiky predstavuje stále nevyčerpaný a svojím spôsobom aj prakticky nevyčerpatelný priestor.

Patrik Derfiňák

Menej známe osobnosti, spolky a udalosti na východnom Slovensku 1848 – 1948. Eds. Viktor Szabó, Martina Feniková Čarnogurská. Košice : Štátna vedecká knižnica v Košiciach, 2023. 272 s. ISBN 978-80-85328-75-2.

Poznatky z národných dejín nie je možné získavať bez základného výskumu histórie regiónov, rovnako však nemožno úplne oddeliť pohľad na regionálnu históriu bez ohľadu na súvislosti vyplývajúce zo známych faktov tzv. veľkých dejín. Na výskume miestnej histórie sa vo veľkej miere podieľajú pamäťové inštitúcie v regiónoch a jednou z nich je aj Štátna vedecká knižnica (ŠVK) v Košiciach. Na pôde knižnice

sa v roku 2023 uskutočnila vedecká konferencia, pričom ústrednou témou boli výskumné výstupy historikov, archivárov, bibliografov, múzejníkov, architektov a umenovedcov týkajúce sa málo známych osobností, spolkov či udalostí z obdobia rokov 1848 – 1948, ktoré zanechali vo východoslovenskom regióne svoju nezmazateľnú a pritom častokrát nedocenenú stopu.

K téme osobností bolo do zborníka zaradených až osem štúdií a dva odborné príspevky. Prvá štúdia doc. Ing. arch. Adriany Priatkovej, PhD., je venovaná osobnosti Ing. Huga Kaboša a jeho staviteľskej a projektovej činnosti v Košiciach (*Ing. Hugo Kaboš: Projektant a staviteľ medzivojnových*

Košíc (1884 – 1944)). Autorka na základe dlhodobého výskumu Kabošovej činnosti, ale aj činnosti ďalších osobností Košíc medzivojnového obdobia podrobne popísala najznámejšie a najdôležitejšie staviteľské projekty a realizácie súkromných a verejných budov v Košiciach a na Podkarpatskej Rusi. Dozvedáme sa tak aj o umeleckých predstavách a východiskách dobových projektantov a architektov, ktorí formovali architektonický výzor dynamicky sa rozvíjajúceho mestského prostredia na periférii v medzivojnovom období. Pridanou hodnotou štúdie sú informácie o súkromnom živote H. Kaboša, jeho vzdelaní a napokon aj o tragickom osude, ktorému čelil ako židovský občan počas 2. svetovej vojny (s. 7 – 45).

Pohľad na život a dielo rožňavského maliara Júliusa Ádáma je predmetom v poradí druhej štúdie s názvom *Maliar Július Ádám (1862 – 1942) a jeho tvorba v Rožňave a okolí* (s. 46 – 68). Autorka Mgr. Lenka Bischof, PhD., na základe štúdia archívnych materiálov i rozsiahlej odbornej literatúry poskytla erudovaný, ucelený a čitateľsky pútavý príspevok k biografii J. Ádáma. Dozvedáme sa o všetkých významných maliarskych prácach a reštauračných zásahoch realizovaných v sakrálnych objektoch v Rožňave a širšom okolí, pričom je zoznam omnoho rozsiahlejší, ako to dokladala doterajšia odborná literatúra. Nové poznatky sa autorke podarilo zhromaždiť aj k biografickým údajom o autorovi či umeleckým vplyvom, ktoré naňho pôsobili.

Tri nasledujúce štúdie sú venované trom rôznym osobnostiam – literátom a ich spisovateľskému dielu. Život učiteľa základnej či strednej školy nebol v 19. storočí idylický a aj napriek veľkej erudícii v odbore a oddanej pedagogickej práci sa mnohým z nich nepodarilo dosiahnuť spoločenské uznanie ani ekonomické zázemie, ktoré by si zaslúžili. Tejto problematike sa čiastočne dotkla PhDr. Eleonóra Blašková v štúdiu s názvom *Životné peripetie, publikačná činnosť a nedocenená básnická pozostalosť stredoškolského profesora Kolomana (Kálmána) Kemenczkého* (s. 69 – 88). Autorka sa na základe rôznorodých dokumentov v zachovanej pozostalosti K. Kemenczkého popri opise jeho životných osudov s dôrazom na košické obdobie podrobnejšie venovala najmä jeho nedocenenému spisovateľskému úsiliu a opisu formálnych a obsahových náležitostí jeho rukopisnej básnickej pozostalosti.

Ďalšia štúdia je venovaná univerzitnému pedagógovi Janovi Nepomukovi Woldřichovi (*Pedagóg Jan Nepomuk Woldřich a jeho dielo*), v ktorom sa autorka Mgr. Gabriela Oľšavská popri biografii zamerala na pomerne krátke obdobie Woldřichovho pôsobenia v Prešove a na priebeh jeho vedeckej kariéry, ktorú tu započal (s. 89 – 107).

Z tohto obdobia totiž pochádzajú dve autorove práce, fyzicky zachované aj v ŠVK v Prešove, v ktorých opisuje geografické vlastnosti Šarišskej župy nadobudnuté vlastným pozorovaním. Autorka sa v texte podrobnejšie venuje najmä opisu najdôležitejších častí uvedených prác. Súčasťou práce sú aj bibliografické opisy a formálne znaky všetkých Woldřichových tlačí, zachovaných v spomínanej inštitúcii.

Intenzívnej spisovateľskej činnosti sa na prelome 19. a 20. storočia pomerne úspešne venoval kanonik košického biskupstva Bertalan Szokolszky, ktorému sa v štúdiu s názvom *Bertalan Szokolszky, zabudnutý kňaz, historik a politik* (s. 108 – 120) venoval doc. PaedDr. Patrik Derfiňák, PhD. V texte sa postupne rozvíja osud B. Szokolského od obdobia začínajúceho kňaza, prejavujúceho spisovateľské nadanie najmä v témach cirkevných dejín, ktoré dosiahol dôležitý mílnik v podobe vydania dodnes citovaného diela k storočnici košického biskupstva. Obsahovému popisu tohto diela i ďalších podobných je venovaná väčšia pozornosť. Záverečná časť príspevku obsahuje menej známe informácie o Szokolského politickej kariére v rámci Krajinskej kresťansko-socialistickej strany po roku 1918.

Charakter biografie má štúdia Mgr. Anny Ötvös s názvom *List dr. Gézu Grossschmida z roku 1919 košickému Mestskému bytovému úradu* (s. 121 – 140), v ktorej na základe zachovaného obsiahleho úradného listu G. Grossschmida, autorka s využitím ďalších početných archívnych zdrojov rekonštruje životné osudy rodičov spisovateľa Sándora Máraiho. Súčasťou štúdie je do slovenčiny preložené publikované kompletné znenie daného listu.

Medzivojnové a vojnové obdobie je základným časovým rámcom štúdie Mgr. Daniely Reľovskej (*Posledný majiteľ hradu Ľubovňa – Ján Kanty Zamoyski*), v ktorej v úvode v krátkosti popisuje okolnosti akvizície hradného panstva J. Zamoyským a najdôležitejšie stavebné a iné podporujúce aktivity na zveľaďovanie zdedeného majetku. Dôležitou časťou textu je vysvetlenie peripetií, ktoré J. K. Zamoyski a jeho rodina zažívali po nútenom odchode zo spišského panstva v roku 1944 a po znárodnení jeho majetkov v roku 1948 pohľadom dobového úradného listu a ďalších zdrojov (s. 141 – 147).

Sériu štúdií k osobnostiam uzatvára príspevok Mgr. Viktora Szabóa s názvom *Spišský rodák Ladislaus Jony de Jamnik – generál jazdeckta rakúsko-uhorskej armády* (s. 148 – 165). Autor na základe podrobného štúdia archívnych prameňov, dobovej tlače a odbornej literatúry zdokumentoval pôvod a študentské časy tejto málo známej osobnosti. Väčší priestor je venovaný jeho vojenskej kariére, dozvedáme sa o niektorých charakterových vlastnostiach skúmanej osobnosti, ba aj o samotnom priebehu niektorých bojov 1. svetovej vojny, ktorých sa L. Jony zúčastnil.

Do časti o živote spolkov v minulosti bolo zaradených päť štúdií. Doc. Mgr. Renáta Kočišová, PhD., rozšírila svoj skorší výskum k téme hudobného života v Prešove koncom 19. storočia a v štúdiu s názvom *Hudobné aktivity prešovského Szechényiho kruhu* (s. 166 – 178) sa podrobnejšie venovala okolnostiam vzniku Szechényiho kruhu v Prešove, jeho organizácii a najmä jeho hudobným aktivitám a osobnostiam, ktoré ich zastrešovali (napr. M. Moyzes).

Región Spiša je témou štúdie Mgr. Martiny Fenikovej Čarnogurskej týkajúcej sa spolku magurských Slovákov na začiatku 20. rokov 20. storočia (*Organizácia magurských Slovákov*). Štúdia zachytáva nielen dejiny samotného spolku a opis jeho

organizácie, ale je tiež pohľadom na komplikovanú situáciu obyvateľov spišského pohraničia, ktorého časť bola po 1. svetovej vojne pričlenená k Poľsku (s. 179 – 188).

Spolkový život na Gemeri v 19. a v prvej polovici 20. storočia ozrejmla Mgr. Valéria Šofranková Pulenová, PhD., pričom hlavnou témou jej štúdie je Rožňavský besedný spolok (*Z dejín rožňavského besedného spolku v rokoch 1831 – 1945*). Autorka sa téme gemerských spolkov venuje dlhodobo a aj v tomto prípade spracovala tému komplexne s využitím relevantnej pramennej základne. Dozvedáme sa o všetkých dôležitých medzníkoch, etapách, osobnostiach a činnostiach spolku a naznačené sú aj vzťahy s inými spolkami v meste (s. 189 – 205).

Medzivojnové obdobie a činnosť ruskej emigrácie sú témou štúdie Mgr. et Mgr. Luciány Hoptovej, PhD., s názvom *Vybudovanie pomníka padlým ruským vojakom v rokoch prvej svetovej vojny v Bardejovských Kúpeľoch* (s. 206 – 216). Autorka na základe štúdia archívnych materiálov, dobovej tlače a odbornej literatúry vysvetlila dobové motivácie spolku ruskej emigrácie v Košiciach pri iniciácii vybudovania málo známeho pomníka.

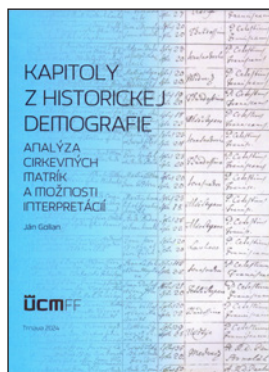
O činnosti spolku, ktorý existuje dodnes, informoval doc. ThDr. Michal Hospodár, PhD., v príspevku s názvom *Spolok sv. Cyrila a Metoda – nábožensko-národná ustanovizeň slovenských gréckokatolíkov* (s. 217 – 231). Z pohľadu historickej vedy sú zaujímavé najmä informácie o počiatkoch spolku v 40. rokoch 20. storočia, ako aj komplikovaný vývoj spolku počas oficiálneho zrušenia gréckokatolíckej cirkvi a po ňom.

Štúdiu uzatvárajú tri kratšie príspevky zaradené do sekcie Články a materiály. V prvom z nich PhDr. Juraj Králik (*Gróf Géza Andrásy – športový diplomat*) opísal všestranné filantropické aktivity grófa Gézu Andrásyho a predovšetkým jeho záujem o podporu športov na medzinárodnej úrovni (s. 245 – 249). V príspevku s názvom *Menej známe osobnosti vedy, kultúry a politiky z radov spišských Nemcov* (s. 250 – 259) ponúkol PhDr. Martin Furmanik, PhD. prehľad o niektorých osobnostiach zo spišského prostredia a ich činnosti a posledný príspevok *Vybrané kapitoly z teologických štúdií Prešovskej eparchie* je materiálom štúdiou Mgr. Petra Jambora, v ktorej opísal profily bohoslovcov – budúcich gréckokatolíckych kňazov, tak ako ich zachytili v úradných dokumentoch ich predstavení na teologických štúdiách (s. 260 – 266).

Predložený zborník štúdií je dobrým zdrojom informácií k mapovaniu regionálnych charakteristík, osobností a udalostí na východnom Slovensku v 19. a v prvej polovici 20. storočia. Autori v nich prezentovali výsledky svojich parciálnych výskumov získaných dôsledným štúdiom archívnych prameňov, odbornej literatúry a vo veľkej miere aj dobovej tlače. Príspevky sú sprevádzané aj zaujímavým názorovým obrazovým, nie bežne dostupným materiálom, ktorý vhodne dopĺňa a odľahčuje vedecký charakter zborníka. Kniha je užitočným pomocníkom pre každého výskumného pracovníka v regionálnych pamäťových inštitúciách nielen na východnom Slovensku.

Mariana Čentěšová

GOLIAN, Ján. Kapitoly z historickej demografie. Analýza cirkevných matrik a možnosti interpretácií. Trnava : Univerzita Cyrila a Metoda v Trnave, Filozofická fakulta, 2024. 185 s. ISBN 978-80-572-0426-8.

Nikdy nie je dosť učebníc pre naše školy. Takéto konštatovanie platí ešte viac pri vysokých školách, kde model financovania tlačí učiteľov do publikovania iných žánrov ako sú vysokoškolské učebnice. O to viac je cenné, keď sa na knižnom trhu, resp. aspoň v predajniach univerzít objaví nové skriptá alebo učebnice, ktoré ponúkajú študentom systematizovaný pohľad na študovaný predmet, dajú im návod nielen na zvládnutie skúšky, ale najmä na aplikáciu získaných skúseností v praxi.

Takéto konštatovanie platí aj na učebnicu historickej demografie od vysokoškolského pedagóga Mgr. Jána Goliana, PhD., z Katedry historických vied a stredoeurópskych štúdií Filozofickej fakulty Univerzity sv. Cyrila a Metoda v Trnave.

Učebnica sa zameriava na analýzu cirkevných matrik a na interpretácie matrik ako celku i matričných zápisov. Ide o činnosť, s ktorou sa v praxi stretáva každý historik a dnes, keď je všeobecný boom zostavovať rodokmeň vlastnej rodiny, sa s matrikami stretávajú aj mnohí laici. Pre študentov odboru dejepis ide o povinnú disciplínu, ktorá v sebe zahŕňa celý rad historických metód výskumu s dominanciou historickej kritiky, ktorá vyžaduje široké penzum všeobecných vedomostí o živote a fungovaní spoločnosti v čase, keď na farách vznikali matriky a naplňali sa konkrétnymi zápsmi o narodení dieťaťa, o sobášoch a nakoniec aj o úmrtí človeka.

Ján Golian poňal učebnicu v širšom kontexte demografie ako vedy. Čitateľovi ponúkol prehľad názorov na demografiu ako vedeckú disciplínu, bohato využívanú historickou vedou, ktorej pomáha odokryť osudy jednotlivcov, ale aj príbeh istého spoločenstva, ak sledujeme matričné záznamy daných matrik v širšom časovom rozpätí a ako celok. Čitateľovi ponúkol prehľad dejín matričnej evidencie, ktoré začínajú Tridentským koncilom a prechádzajú až do súčasnosti. Osobitnú pozornosť venuje Uhorsku, resp. Slovensku a tomu, ako sa matriky na našom území postupne a pod dohľadom vyšších cirkevných inšancií zavádzali do života. 17. storočie už bolo storočím, v ktorom sa matričné záznamy stali prirodzenou súčasťou práce rímskokatolíckych, ale aj protestantských farností a ich duchovných správcov. Pri 19. storočí upozorňuje na čoraz väčší záujem štátu o matriky a snahu dostať ich do svojej kompetencie, čo vyvrcholilo v roku 1895. Metodicky vhodnou kapitolou je časť, ktorá sa venuje spôsobu vedenia matrik. V nej sa čitateľ dozvie o tom, čo môže nájsť v starších a čo v novších matrikách, aké údaje matričné záznamy uchovávali, resp. ktoré sa najmä v staršom období do matrik ani nedostali. Pre bádateľa, a teda aj študenta, ktorému je Golianova kniha prioritne určená, je to výborná informácia, lebo už na začiatku výskumu ho upozorní na to, čo sa dá z matrik v jednotlivých obdobiach vyťažiť. V časti venovanej jazyku matrik autor hovorí o troch – latinčine, slovenčine a maďarčine, v ktorých boli matriky vedené. Tu by som ešte doplnil zápisy v azbuke, ktoré nachádzame v gréckokatolíckych farnostiach na severovýchodnom Slovensku.

Ján Golian potom prechádza k súpisom obyvateľstva a vysvetleniu, kedy sa začali robiť, kvôli čomu a aké je ich využitie v historickom výskume. Tak sa vlastne

dostáva aj k charakteristike demografie ako vednej disciplíny, ktorá pomáha historikovi spoznať sociálne, konfesionálne, národnostné zloženie obyvateľstva a dôsledky pre krajinu, prípadne aj región, ba aj obec, ktoré z toho pre nich vyplývajú.

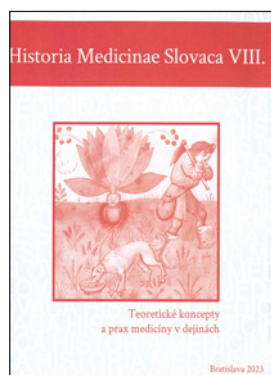
V šiestej kapitole upozorňuje na problematiku hodnovernosti cirkevných matrik, ktorá závisela od jednotlivcov, čo ich viedli, od ich vzdelanostnej úrovne, svedomitosti pri zápisoch, od spoločensko-politických cieľov, ktoré duchovní sledovali a pod.

Nasledujúce kapitoly sú už venované analýzám matrik. Ako prvé uviedol matriky sobášnych. Pri nich autor uvádza celý rad špecifických situácií v živote človeka a spoločnosti, ktoré sa odrazili v matričných zápisoch. Tie potom čosi naznačujú o danom prostredí, ale „to“, čo je ukryté kdesi v úzadí, je už na samotnom bádateľovi, aby to zistil z iných dostupných informačných zdrojov. Súborny matričných zápisov však umožňujú sledovať trendy v sobášoch, v tom, v akom priemernom veku vstupovali ľudia do manželského zväzku, v akých konfesiách, či zmiešané manželstvá boli ojedinelými, alebo v danej obci, regióne a pod. celkom bežnými, či sa uzatvárali manželstvá zásadne na báze jednej obce, alebo to boli manželstvá z rôznych dedín a miest. J. Golian upozorňuje aj na iný zaujímavý moment pri uzatváraní manželstva – a to boli majetkové, prípadne profesijné dôvody, a celý rad iných. Podobne ukázal na analýzy matrik pokrstených a úmrtných matrik, ktoré bádateľovi umožňujú získať ďalšie poznatky o skúmanej societe. No a nakoniec je to desiaty časť knihy pojednávajúca o rekonštrukcii rodiny na základe analýzy cirkevných matrik.

Knih (učebnica) Jána Goliana je prioritne určená študentom odboru dejiny, ale svojou obsahovou štruktúrou a zrozumiteľným textom nepochybne poslúži aj širšej verejnosti, ktorá sa zaujíma o históriu, a najmä o históriu vlastnej či inej rodiny nielen pri zostavovaní rodostromu, ale aj pochopení doby a udalostí, ktoré sa s danými osobami spájali a ich aj determinovali.

Peter Švorc

Historia Medicinæ Slovaca VIII. Teoretické koncepty a prax medicíny v dejinách. Eds. Matej Gogola, Adam Mesiarkin. Bratislava : Univerzita Komenského v Bratislave, 2023. 191 s. ISBN 978-80-223-5626-8.

Dejiny medicíny, zdravotníctva či farmácie nie sú v slovenskej historiografii obchádzanou témou aj vzhľadom na to, že s touto problematikou úzko súvisia mnohé udalosti a spoločenské javy naprieč všetkými historickými epochami. Prístupy k spracovaniu daných tém sú však rôznorodé a veľmi závisia od odborného zamerania a výskumnej motivácie vedcov. Programové poňatie výskumu je menej častým javom, a takýmto príkladom je prezentovaný zborník *Historia Medicinæ Slovaca*, konkrétne jeho ôsmy ročník, vydávaný Lekárskou fakultou Univerzity Komenského v Bratislave. Vychádzajúc z výskumného projektu riešeného na pôde inštitúcie bolo cieľom zostavovateľov venovať

zborník predovšetkým stredovekým dejinám, čo sa zostavovateľom, ako konštatujú aj v úvode, podarilo naplniť len v menšej miere. Stredovekej téme sú totiž venované len prvé štyri štúdie z jedenástich zaradených do zborníka.

Autorom prvej najrozsiahlejšej štúdie s názvom *Stredovýchodná Európa na mape čiernej smrti. Krátky komentár k (nielen) najnovším príspevkom do diskusie a potenciálu výskumu* (s. 11 – 39) je Mgr. Adam Mesiarkin, PhD., ktorý je zároveň zostavovateľom celého zborníka. Štúdia je zameraná na podrobné zhodnotenie veľkého množstva zahraničnej a slovenskej literatúry na tému moru, ktorý sa prehnal Európou v 14. storočí, pričom v zornom poli autora je najmä vplyv morovej epidémie v centrálnej Európe. Cieľom autora je poukázať na stereotypné vnímanie vplyvu „čiernej smrti“ v tejto oblasti, ktoré sa objavuje aj v aktuálnych syntézach venovaných tejto téme.

Dr. Vitaliy Nagirnyy (t. j. Vitalij Nahirnyj) je autorom druhej štúdie s názvom *On the Issue of Poisoning in Rus' in the Eleventh-Twelfth Centuries* (s. 41 – 50). Príspevok v anglickom jazyku dokumentuje všetky známe doklady o prípadoch otravy jedom najvyšších príslušníkov z roku Rurikovcov. Autor sa venuje prednostne historickému pozadiu týchto udalostí, málo priestoru sa venuje otravám z hľadiska medicínskeho či farmaceutického, čo by sa dalo v prípade takto profilovaného zborníka očakávať.

Tretia štúdia PhDr. Jakuba Palka, PhD., má názov *Majetkové pomery kláštora Spital am Pyhrn do roku 1278* (s. 51 – 66). Autor podrobne opisuje všetky známe majetkové donácie a akvizície, ktoré táto inštitúcia v sledovanom období získala. Ozrejmenej je čiastočne historické pozadie, ako aj diplomatická stránka písomností. Žiadny priestor však nie je venovaný činnosti samotného špitála, čo by tematicky viac korešpondovalo so zameraním zborníka. Táto skutočnosť nepochybne súvisí s nedostatkom takýchto informácií v dokumentoch, čo aj sám autor na záver konštatuje.

Posledná štúdia zameraná na stredovek má názov *Polemika o lekárskejších praktikách Mikuláša z Poľska vo vzťahu k záznamu k roku 1278 v Traskovom ročníku* (s. 67 – 74) od poľského historika dr. hab. Paweła Żmudzkeho. Autor predstavuje zaujímavú stredovekú rukopisnú pamiatku – *Traskov ročník* a zameriava sa najmä na záznamy o pôsobení istého lekára z rádu dominikánov, Mikuláša. Venuje sa záznamom o jeho nevšedných názoroch a radách na liečenie rôznych chorôb. Súčasťou predloženej problematiky je aj diplomatická stránka častí samotného kódexu, v ktorom sa o Mikulášovi stredovekí autori zmieňujú.

Ďalšou štúdiou v inom jazyku je český text Mgr. Taťány Součkovéj, PhD., s názvom *Příčiny úmrtí Borise Godunova a jejich reflexe v historických pramenech první poloviny 17. století* (s. 75 – 98). Štúdia je historiografickou prácou, pričom autorka sa zamerala najmä na ruskú, poľskú a ukrajinskú historickú spisbu. V krátkosti je objasnená úloha Godunova v histórii ruského cárstva a obsírne sa autorka venuje najmä opisom príčin a priebehu smrti Godunova v dobovej spisbe.

Doc. Mgr. Peter Fraňo, PhD., sa v štúdiu *Problematika diagnostikovania depresie v antike: prípad Cicero* (s. 99 – 108) pokúsil o uplatnenie metodológie skúmania duševných porúch u historicky významných osobností na príklade antického filozofa Ciceróna. Výsledkom jeho skúmania je len čiastočné potvrdenie správnosti tejto metodológie, pričom poukázal aj na úskalía, ktoré je pri takomto prístupe potrebné brať do úvahy.

Štúdia s názvom *Zdravotnícky personál v rokoch 1793 – 1795 na dnešnom území* (s. 109 – 120) MUDr. László Kissa, CSc., dr. habil. sumarizuje najstaršie práce zamerané na súpisy lekárov a ďalšieho zdravotníckeho personálu v Uhorsku. Na základe dobových almanachov z rokov 1794 až 1796 autor zostavil prehľadovú tabuľku takýchto osobností podľa jednotlivých uhorských žúp.

Téme alchýmie sa v štúdiu *Astrologická a alchymistická symbolika v receptoch na antituberkulotiká v De phthisi Matúša Palumbiniho* venuje Mgr. Nora Malinová, PhD., (s. 121 – 131). Úvod štúdie je venovaný samotnému pojmu alchýmie a jej obsahovej náplni v stredoveku a neskôr. Následne autorka opísala a citovala názory a praktické rady uhorského učenca 17. storočia, Palumbiniho ako liečiť tuberkulózu z alchymistického a astrologického hľadiska.

Systematický výskum osobnosti a diela košického osvieteného lekára, Fridricha Jakuba Fukera, prezentuje príspevok dvoch autorov prof. PhDr. Františka Šimona, CSc., a doc. PaedDr. Ingrid Puchalovej, PhD (*Fridrich Jakub Fuker, medicus et poeta*, s. 133 – 143). Autori sa tentokrát zamerali na poetickú tvorbu autora medicínskych prác. Medzi básňami je zvláštna pozornosť venovaná poetickému opisu Bardejovských Kúpeľov a liečivých účinkov tamojších vôd.

Posledné dva príspevky sú venované obdobiu po 1. svetovej vojne. PhDr. Anna Falisová, CSc., prispela do zborníka štúdiou *Záchranná služba na Slovensku optikou dobových prameňov* (s. 145 – 160). Autorka na základe primárnych archívnych zdrojov zmapovala vznik, priebeh vzdelávania, ako aj niektoré výsledky dobrovoľnej samaritánskej služby v 20. rokoch 20. storočia, ktorá suplovala nevybudovanú sieť rýchlej zdravotnej služby. Príspevok sprevádza prehľadová tabuľka a dobové fotografie.

Posledný príspevok Mgr. Pavla Krajčoviča, PhD., s názvom *Ludové liečiteľstvo v Hauerlande pohľadom nemeckého národopisu* (s. 161 – 173) je prezentáciou publikovaných poznatkov národopisného výskumu o ľudovom liečiteľstve na stránkach nemeckých novín Karpatonemeckej strany z roku 1943. Autor popri samotnej téme venuje veľa priestoru aj geografickému vymedzeniu skúmanej stredoslovenskej banskej oblasti, tiež pôvodu tu usadeného nemeckého obyvateľstva a pozornosť obracia aj na ideologickú stránku dobovej spisby.

Zborník uzatvárajú dve rubriky Recenzie, správy a podujatia a Miscelanea venované medziiným aj smutnej udalosti úmrtia významného maďarského historika medicíny Lászlóa Andrása Magyara v roku 2022.

Hoci ôsmy ročník zborníka *Historia Medicinae Slovaca* nenaplnil pôvodnú ambíciu zostavovateľov venovať jeho obsah výlučne stredovekým témam z dejín medicíny, neznižuje to jeho kvalitu. Tento zámer, ako bolo komunikované v samotnom úvode zborníka, nepochybne hatí nedostatok informácií v zachovaných stredovekých prameňoch, ale určite aj iné objektívne a subjektívne dôvody. Uverejnené štúdie či príspevky, keďže väčšina je kratšieho rozsahu, však prinášajú mnohé nové poznatky a otvárajú nové témy z dejín histórie medicíny na Slovensku i v strednej Európe. Niektoré výskumy sú parciálnym výstupom z grantových projektov a ich výsledky tak vychádzajú zo systematického výskumu k danej téme. Každý príspevok stojí na preštudovaní mnohých archívnych zdrojov, texty obsahujú metodologické polemiky a ponúkajú aj podrobný bibliografický základ pre hlbšie štúdium. Napriek niektorým jazykovým zaváhaniam i prevažujúcej absencii obrazového materiálu je zborník dobre zvládnutý aj po editorskej stránke, najmä čo sa týka etiky citovania. Zborník je určený najmä vedeckej a odbornej verejnosti, ktorá sa zaujíma o dejiny medicíny na Slovensku a v blízkom zahraničí.

Mariana Čentéšová

KRONIKA

*Košice, centrum – v pozadí Dóm sv. Alžbety.
Foto: Stanislav Kurimai*

- ◀ *Železničná stanica Gare de Bordeaux-Saint-Jean – Bordeaux, je významným dopravným uzlom a architektonickým skvostom mesta. Neďaleko stanice sa nachádza Place de la Bourse, jeden z najkonejších pohľadov mesta s históriou z 18. storočia. Foto: Lujza Lea Kurimaiová*

PREŠOVSKÁ UNIVERZITA OTVORILA NOVÝ AKADEMICKÝ ROK S ÚSPECHMI A VÝZVAMI

Prešov, 24. september 2024

Anna POLAČKOVÁ

Príhovor rektora PU prof. PhDr. Petra Kónyu, PhD.

Prešovská univerzita (PU) v Prešove oficiálne vstúpila do nového akademického roka 2024/2025 slávnostným otvorením, ktoré bolo spojené s oceňovaním študentov a zamestnancov za ich významné výsledky. Slávnosť sa konala 24. septembra 2024 v priestoroch Divadla Jonáša Záborského v Prešove za účasti viac ako 400 hostí z domova i zahraničia. Okrem univerzitných zamestnancov a študentov sa podujatia zúčastnili aj najvyšší akademickí funkcionári mnohých slovenských i zahraničných univerzít,

vedecko-výskumní partneri, predstavitelia štátnej a verejnej správy, územnej samosprávy, zástupcovia cirkví, náboženských spoločností či podnikateľskej sféry.

Rektor PU prof. Peter Kónya (kmeňový pracovník Inštitútu histórie Filozofickej fakulty PU v Prešove) v príhovore zhodnotil uplynulé obdobie, ktoré prinieslo viaceré významné úspechy. „Jedným z najväčších bolo pozitívne posúdenie nášho vnútorného systému kvality Slovenskou akreditačnou agentúrou pre vysoké školy, prebiehajúce viac ako dva roky,“ uviedol rektor. Podľa jeho slov univerzita zaslala akreditačnej agentúre na odobrenie 205 študijných programov, z nich 80 bakalárskych, 67 magisterských, tri v spojenom prvom a druhom stupni a 55 doktorandských, a to v 18 študijných odboroch. „Som rád, že výkonná rada agentúry priznala univerzite právo uskutočňovať a upravovať študijné programy vo všetkých realizovaných odboroch. Tento veľký úspech je zároveň nemalou výzvou pre univerzitu a jej fakulty narábať s priznanými právami tak, aby sme pri nasledujúcom hodnotení o nich neprišli.“

Univerzite sa podarilo udržať si postavenie štvrtej najväčšej verejnej vysokej školy na Slovensku s takmer 8500 študentmi. Tento počet dosiahla aj v tomto roku. Keďže z nich bolo a je 17 % zahraničných, približne rovnaké miesto patrí PU v miere internacionalizácie štúdia. „Univerzita sa snaží čo najviac skvalitniť podmienky štúdia, a to rekonštrukciou študentských domovov, modernizáciou posluchární a ďalšími službami pre študentov. Po tragických udalostiach na Karlovej univerzite sme rozšírili možnosti psychologických konzultácií a podpísali sme memorandum o spolupráci s prešovskou kanceláriou IPéčka. Od minulého roku pôsobí na univerzite

Centrum podpory študentov a v tomto roku začne svoju činnosť Arteterapeutické centrum,” povedal rektor, ktorý zároveň konkretizoval oblasti obnovy univerzitnej infraštruktúry. „Podarilo sa nám ukončiť obnovu interiérov študentského domova na Námestí mládeže s celkovou investíciou takmer 900 000 eur. Zároveň boli zrekonštruované ďalšie tri podlažia študentského domova na ul. Exnárovej. Po ukončení rekonštrukcie budeme mať zmodernizované a obnovené všetky ubytovacie kapacity univerzity,” vyzdvihol rektor Kónya. Spomenul tiež výmenu kotlov v študentských domovoch na ul. 17. novembra a v budove rektorátu, ako aj pokračovanie obnovy plaveckého bazéna v budove VŠA, spolu v sume za takmer 900 000 eur.

Potreba zvýšiť bezpečnosť zamestnancov a študentov univerzity po udalostiach v Prahe si vyžiadala aj inštaláciu turniketov v študentských domovoch na ul. 17. novembra a ďalšie menej zrejme zásahy v objektoch univerzity. Univerzita pristúpila aj k postupnej obnove svojej počítačovej siete, rozšírila funkcionality MAIS, v priebehu implementácie projektu zintegrovala 17 dovedy používaných informačných systémov a začala s budovaním parkovacieho systému pre svojich zamestnancov, študentov a hostí. Podľa rektora je jednou z najväčších investícií v histórii univerzity obnova budovy VŠA v hodnote viac ako 10 miliónov eur, ktorá zahŕňa modernizáciu tepelného hospodárstva a vybudovanie solárnej elektrárne.

Rektor Kónya sa dotkol tiež problémov, s ktorými sa muselo vysoké školstvo v ostatných rokoch vyrovnávať či už v podobe znižovania dotácie zo štátneho rozpočtu, snahy o integráciu, či skôr rušenie verejných vysokých škôl alebo nedostatok relevantných výziev z eurofondov. „Po zmenách vo vedení rezortu nastal zrejmy

Predsedníctvo počas slávnostného otvorenia akademického roku 2024/2025 na PU. (Foto: web PU)

obrat vo vzťahu k vysokým školám, ustal tlak na bezúčelnú integráciu a Plán obnovy a odolnosti poskytuje istý priestor pre získanie financií na rekonštrukcie, podporu doktorandov či skvalitnenie výskumnej a vzdelávacej infraštruktúry.“

Na záver svojho prejavu apeloval na dôležitosť zachovania hodnôt humanizmu, solidarity a tolerancie v súčasnom svete plnom napätia a násilia. „Nedať prerásť názorovým rozdielom či odlišnému politickému presvedčeniu v nenávisť a obrniť sa voči akémukoľvek násiliu. Lebo odtiaľ je už iba malý krok k pomyselnej červenej čiare, ktorú možno prekročiť iba jedným smerom. Aj na to sú potrebné univerzity ako inštitúcie, ktoré počas celej svojej histórie boli nielen centrami kultúry a vzdelania, ale aj humanizmu a demokracie,“ vyslovil sa rektor Kónya, ktorý sa zároveň poďakoval všetkým zamestnancom univerzity za ich vykonanú prácu a študentom poprial úspešné a podnetné štúdium.

Neodmysliteľnou súčasťou otvorenia akademického roka bolo aj tento rok udeľovanie Ceny rektora, ktorá bola odovzdaná 15 tvorivým zamestnancom univerzity za významný prínos v jednotlivých vedných odboroch, piatim pracovníkom za vedecký výstup zamestnancov do 40 rokov. Cenou rektora bolo ocenených aj 11 študentov za reprezentáciu univerzity a vynikajúce výsledky v štúdiu, a tiež tri katedrové webstránky. (Celý zoznam ocenených je na webovej stránke PU.)

Atmosféru akademickej slávnosti prítomným hosťom spríjemňovalo vystúpenie Ženského speváckeho zboru Iuventus paedagogica, ktorý je najstarším umeleckým súborom PU v Prešove. Vznikol v roku 1964 a v súčasnosti pôsobí na Katedre hudby Inštitútu hudobného a výtvarného umenia Filozofickej fakulty.

(Tlačová správa, Mgr. Anna Polačková, PhD., hovorkyňa PU)

VÝSTAVA K 390. VÝROČIU ZALOŽENIA FRANTIŠKÁNSKEHO KLÁŠTORA V NIŽNEJ ŠEBASTOVEJ

Prešov – Nižná Šebastová, máj – december 2024

Matúš VOJNA

*Budova františkánskeho kláštora v Nižnej Šebastovej, od roku 1993 sídlo Štátneho archívu v Prešove.
Foto: Štátny archív v Prešove*

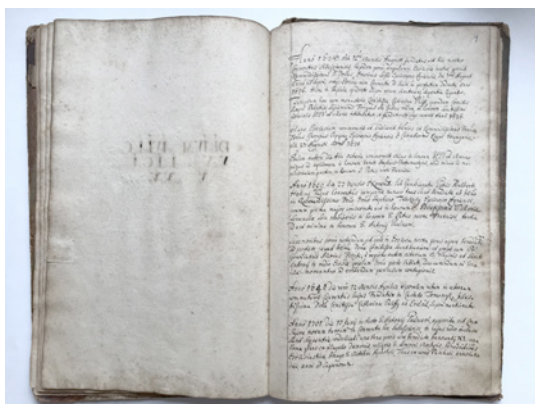
*Výstavu si prezreli aj členovia Rehole menších bratov františkánov z celého Slovenska.
Foto: Štátny archív v Prešove*

Cieľom pozvania bola ich misijná činnosť v prostredí, ktoré bolo od polovice 16. storočia výrazne protestantské. Grófka im dala postaviť kláštor spolu s kostolom zasväteným menu Preblahoslavenej Panny Márie. Základný kameň kostola aj kláštora

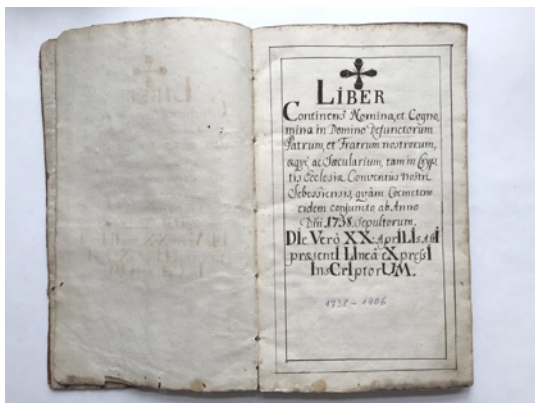
Štátny archív v Prešove sídli od roku 1993 v budove bývalého františkánskeho kláštora, od založenia ktorého v roku 1634 uplynulo práve 390 rokov. Pri tejto príležitosti pripravili zamestnanci archívu vo svojich priestoroch na Slanskej 31, Prešov – Nižná Šebastová výstavu s názvom *390. výročie založenia františkánskeho kláštora v Nižnej Šebastovej*, ktorú si návštevníci môžu pozrieť od 7. mája 2024 do decembra 2024. Obsahom výstavy sú kópie vzácnych písomných dokumentov zo 17. – 19. storočia.

Františkáni začali pôsobiť na území dnešného Slovenska počas prvej polovice 13. storočia, pričom do roku 1239 patrili pod právomoc provinciála Nemeckej rehoľnej provincie. Počas prvej polovice 14. storočia sa na území dnešného Slovenska nachádzalo päť františkánskych kláštorov.

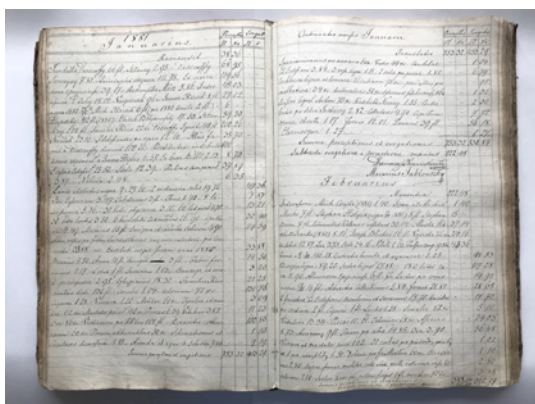
Františkáni prišli do Nižnej Šebastovej počas obdobia protireformácie v roku 1634 na pozvanie grófkky Kataríny Pálfiovej ešte z roku 1625, ktorá bola vdovou po uhorskom palatínovi Žigmundovi Forgáčovi.

Starodávne dejiny a denník Šebastovského konventu z rokov 1743 – 1858. Denník začína dátumom 12. augusta 1634. od roku 1993 sídlo Štátneho archívu v Prešove. Foto: Štátny archív v Prešove

Kniha zomrelých z rokov 1738 – 1906. Foto: Štátny archív v Prešove

Kniha príjmov a výdavkov kláštora z rokov 1837 – 1901. Foto: Štátny archív v Prešove

požehnal 7. augusta 1634 jágerský biskup Imrich Lósi. V roku 1636 bola stavba dokončená a 27. augusta 1638 bol kostol s kláštorm vysvätený jágerským biskupom Jurajom Lipajom. Františkánsky konvent v Nižnej Šebastovej patrili medzi najväčšie v Šarišskej stolici.

Počas protihabsburských povstaní prebiehajúcich v 17. storočí bol kláštor spolu s kostolom viackrát napadnutý a vyrabovaný, pričom sa to neobišlo bez strát na životoch. Podľa kláštornej kroniky počas „krutých náboženských a bratovražedných bojov dňa 22. júna 1644 vtrhlo povstalecké vojsko protestantské, zolášť kalvínske aj do Šebeša (Nižná Šebastová) a prirodzene najprv do kláštora. Vo svojej zbehlosti pochytili našich bratov, na čele s vtedajším gvardiánom P. Adalbertom Močarom, vyzliekli ich, bili, trýznili a hanobili najpotupnejším spôsobom. Potom ich zatvorili na noc do akejsi komory. Za tmavej noci podarilo sa všetkým ujsť a skryť v blízkom lese. Len jeden z nich, veľmi nábožného a svätého života, brat Mikuláš Körmendy zotrvojúc v modlitbách zameškal vhodnú príležitosť na útek a stal sa mučeníckou obeťou za všetkých. Po vyrabovaní kláštora poblúdení fanatici našli brata Mikuláša. Vyzlečeného v podobe kríža ho uviazali na skriňu a na chrbte mu vyrezali za živa kríž. Hlavu na temene roztkli, a potom horiacimi faklami pomaly pálili. Tak nemilosrdne a kruto umučili nášho brata Mikuláša“.

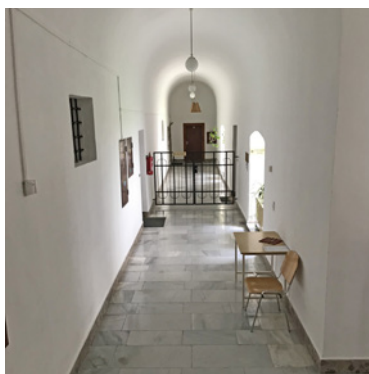
Pôvodný jednopodlažný kláštor bol postavený v barokovom slohu, neskôr v roku 1693 bol prestavaný po požari, ktorý spôsobil zásah blesku, a v roku 1734 bolo postavené druhé podlažie. V 19. storočí bola na budove kláštora postavená malá drevená vežička, do ktorej bol umiestnený zvon z rozpadávajúcej sa veže prilahlého

kostola. Kláštor do roku 1950 spravoval miestnu farnosť a päť filiálnych kostolov.

Kláštor je štvorkrídlová budova s centrálnym (rajským) dvorom, ktorá sa južnou stenou primkyňa k lodi kostola. V interiéri sú zachované pôvodné klenby, kamenárske fragmenty a výzdobné prvky. Najcennejší je karcer (kláštorne väzenie), v ktorom sa zachovali autentické nástenné maľby Krížovej cesty a výjavy zo života svätého Františka z 18. storočia.

V kláštore bola vybudovaná veľká knižnica, v ktorej sa nachádzalo 73 inkunábul (prvotlače vytvorené do roku 1500). S prestávkami tu fungovali rádové školy, noviciát (1776 – 1784), výuka filozofie (1735 – 1887), výuka teológie (1734 – 1878) a po dlhšej pauze od roku 1900 učilište pre provinciu sv. Jána Kapistránskeho, do ktorej patrili všetky východoslovenské františkánske kláštory. Po druhej svetovej vojne a zrušení rádu kláštor chátral. Až koncom 80. rokov 20. storočia bol komplexne reštaurovaný a adaptovaný pre potreby Štátneho archívu v Prešove.

Vystavené archívne dokumenty sú cenným prameňom pre výskum cirkevných dejín a dejín rehoľných spoločenstiev na východnom Slovensku v období novoveku. Výstavu si môžu návštevníci pozrieť osobne, alebo formou prezentácie na webovej a facebookovej stránke archívu.

*Chodba na prízemí.
Foto: Štátny archív v Prešove*

*Chodba na prvom poschodí.
Foto: Štátny archív v Prešove*

*Karcer s freskami Krížovej cesty z konca 17. storočia.
Foto: Štátny archív v Prešove*

*Kláštorné múry dnes ochraňujú archívne dokumenty.
Foto: Štátny archív v Prešove*

BLENDEN INTENSIVE PROGRAMME ETNICKÁ A NÁBOŽENSKÁ RÔZNORODOSŤ REGIÓNOV/MIEST V MINULOSTI A DNES

Prešov, 21. – 25. október 2024 (30. október 2024)

Klaudia SOKOLOVÁ

Záverečný workshop. Foto: Autorka

Na pôde Inštitútu histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity (IH FF PU) v Prešove sme v pondelok 21. októbra privítali študentov z Instytutu Historii i Archiwistyki Uniwersytetu Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie, Katedry historických vied Západočeskej univerzity v Plzni a Katedry historie Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem. Postupne predstavili jednotlivé pracoviská riaditeľka IH Annamária Kónyová, Aleš Kotva z Plzne, Szczepan Szkółka a Zuzanna Kapela z Krakova a Filip Hrbek z Ústí nad Labem. Nasledoval spoločný obed a program pokračoval exkurziou, keď sme sa spoločne

presunuli do Katedrály sv. Jána Krstiteľa, Archívu gréckokatolíckeho arcibiskupstva Prešov, Dvorany kolégia Biskupského úradu Východného dištriktu Evanjelickej cirkvi a. v., Evanjelického a. v. chrámu Svätej Trojice a Konkatedrály sv. Mikuláša. Celú exkurziu viedla doc. Marcela Domenová.

V utorok sme začali konferenciou zameranou na etnickú a náboženskú rôznorodosť regiónov a miest. Tatiana Pistráková a Adriána Sodivarová predstavili dejiny židovského obyvateľstva v Humennom, a to konkrétne od konca 17. storočia. Židovské obyvateľstvo patrilo k významným súčasťam nielen dejín Humenného. Wiktor Szymanek z Krakova prispel výskumom Tatárov, Karaitov a Arménov. Bližšie sa pozrel na ich vplyv na poľskú históriu a kultúru. Tatári často slúžili v poľskej armáde, bojovali v povstaniach za nezávislosť a dnes žijú najmä v Podlasí. Arméni prišli do Poľska z Krymu v 11. – 13. storočí a ich komunita vo Lvove bola kľúčová v diaľkovom obchode. Dnes sú úplne integrovaní do poľskej spoločnosti. Karaiti, ako malá komunita s turecko-semitskými koreňmi, vykonávala najskôr vojenskú službu a neskôr sa zapojila do poľnohospodárstva a remesiel. V súčasnosti existuje niekoľko stoviek Karaitov v Združení poľských Karaitov. S príspevkom *Dejiny židovskej komunity v Krakove* vystúpil tiež študent z Krakova – Michał Wojnarowski. Jedna z kultúr, ktoré značne ovplyvnili Poľsko, je nepochybne židovská a dodnes je v národnej identite Poľska stále živá. Filip Hrbek a Lucie Bajerová z Ústí nad Labem sa venovali spoločnej problematike, a to transferom melanchtonizmu z geograficky nemeckého prostredia do českého na pozadí širšieho rámca myšlienkových a ideo- vých transferov česko-saského pomedzia.

Po krátkej prestávke rokovanie pokračovalo druhým blokom, v ktorom sa Klauďia Sokolová zamerala na *Významné osobnosti Potiského dištriktu uhorskej evanjelickej cirkvi a. v.* Príspevok bol zameraný najmä na superintendentov, ktorých právomoci a prínos boli zhrnuté. Práve v ich osudoch sa odráža konfesiónálny vývin v Uhorsku. Szczepan Szkółka z Krakova predstavil zaujímavý výskum – *Protestantizmus, architektúra a vihajster. Ako ovplyvnili západní migranti rozvoj Poľskej republiky.* Zhrnul prínos imigrantov do kultúry, štátnej politiky, infraštruktúry, vzniku miest a obcí, ako ovplyvnili vývoj práva a administratívy. Netradičnou témou sa zaoberal Filip Šulc z Ústí nad Labem, a to *Náboženskými a etnickými motívmi domových znamení v Česku.* Tie patrili počas dlhých storočí k základným orientačným prostriedkom v prostredí stredovekých, ranonovovekých i novovekých miest. V poslednom utorkovom príspevku sme sa spoločne s Alešom Kotvom z Plzne pozreli aj na vzdialenejšiu medzinárodnú politiku – činnosť francúzskych misionárov v Japonsku v 19. storočí. Prednášajúci sa pokúsil študentom predstaviť japonský prístup ku kresťanskej náuke a zložitú aktivitu príslušníkov francúzskej Spoločnosti pre zahraničné misie a zaradiť ich úlohu do kontextu procesu otvárania Japonska západnému svetu.

Po obednej prestávke pokračovala exkurzia z predchádzajúceho dňa – s doc. M. Domenovou po Prešove. Študenti absolvovali zaujímavé prednášky v Múzeu židovskej kultúry, v Židovskej ortodoxnej synagóge a v Múzeu rusínskej kultúry. Deň zakončili spoločným večerným posedením.

V stredu sme absolvovali celodennú exkurziu po krásnom regióne Spiša. Doc. Monika Bizoňová nás sprevádzala cestami na Spišský hrad, do Spišskej Kapituly

Exkurzia na Spišskom hrade. Foto: Autorka

ly, kde sme mali možnosť navštíviť Biskupskú rezidenciu, Katedrálu sv. Martina, Spišské diecézne múzeum a čerstvo zreštaurovanú Biskupskú záhradu. Po rýchlom obede sme sa presunuli do Levoče a spoločne si pozreli Baziliku sv. Jakuba, Spišské múzeum, Starý kláštor minoritov a Evanjelický kostol.

V nasledujúci deň – vo štvrtok sme pokračovali v rokovaní. Tretí blok otvorila Krakovčanka Weronika Dziadkowiec témou *Stopy v kultúre alebo príbeh o živote Lemkov a pravoslávnych kresťanov multikultúrnej poľskej spoločnosti*. Zamerala sa taktiež na ich asimiláciu s Poliakmi, keď spolupracujú v obchode, zdieľajú produkty a zvyky, ale aj architektonické prvky, cirkevnú hudbu, kuchyňu. Andrej Kostelník demonštroval na príklade osudu Irineja Chanáta silné religiózne zmýšľanie spoločnosti, úzko súvisiace s národným povedomím a predstavuje tak sondu do života obyvateľstva severovýchodného Slovenska na prelome 19. a 20. storočia. Spoluprácou

Exkurzia po historickom centre Košíc.
Foto: Autorka

Exkurzia v Archíve gréckokatolíckeho arcibiskupstva Prešov. Foto: Autorka

Adama Šetka, Jana Mistru a Anety Půlovej z Plzne vznikol výskum *Santiniho vĕřící Plzeňsko*. Študenti sa v rámci krátkych prednášok venovali cirkevným stavbám v plzenskom regióne, ktoré spája osobnosť českého barokového architekta Jana Blažejka Santiniho-Aichela.

Po krátkej prestávke sme pokračovali v rokovaní. Zuzana Kapela z Krakova predstavila Horalov, Rumunov a Rómov ako etnografické, etnické a národnostné skupiny, ktoré už stáročia obývajú Poľsko. Mali sme možnosť spoznať ich hudbu, regionálne nástroje, farebné kostýmy/kroje, živé tance a zaujímavé rituály spájajúce generácie a budujúce diverzitu celej komunity. Jakub Kalaf a Veronika Mařková z Ústí nad Labem vytvorili *Sondu do regionálnych rozdielov etnika českých Nemcov v prvej polovici 20. storočia*. Snažili sa poukázať na skutočnosť, že toto etnikum nebolo z politického, kultúrneho ani etnografického pohľadu homogénnym celkom, ale vy-

značovalo sa pestrou škálou lokálnych špecifik, a to ešte v prvej polovici 20. storočia pred druhou svetovou vojnou, teda v dobe, keď získavalo zo strany iných etník i predstaviteľov ríšskych Nemcov jednotný vonkajší popis a charakteristiku. Úplne na záver vystúpili Anna-Marie Pytlíková a Radek Voch z Plzne s problematikou čarodejníctva v západoeurópskom regióne. Identifikovali a prezentovali špecifické znaky, ktoré charakterizujú čarodejníctvo, zoznámili nás s konkrétnymi európskymi kultmi, ktoré sa s týmto fenoménom spájajú. Vo výskume sa zaoberali taktiež mágiou, jej významom a rolou v spoločnosti a postojom cirkvi voči magickým praktikám.

Po spoločnom obede sme sa presunuli na exkurziu do Košíc s doc. M. Domenovou. Tá nás sprevádzala Archívom mesta Košice, ktorý je len jeden z dvoch nezostátčených archívov na Slovensku. Následne sme spoznávali krásny Dóm sv. Alžbety a historické centrum mesta. Deň sme ukončili v najstaršom slovenskom hostinci pri dobrom jedle a pive.

Posledný deň bol venovaný záverečnému stretnutiu, kde sme zhodnotili celý týždeň v spoločnej diskusii a workshope. Následne sme sa rozlúčili a študenti z Ústí nad Labem, Plzne i Krakova sa postupne pobrali domov. Za organizáciu ďakujeme celému organizačnému tímu, najmä doc. Petrovi Kovalovi, ktorý celotýždenný program viedol a podľa spätnej väzby od zahraničných študentov ho viedol veľmi dobre. Tešíme sa na ďalšie takéto medzinárodné študentské stretnutie.

PREZENTÁCIA KNIHY *DĚJINY SLOVENSKA* ČESKÝM HISTORIKOM JANOM RYCHLÍKOM

Košice, 25. október 2024

Jozef JURČIŠIN

*Prof. PhDr. Jan Rychlík, DrSc.,
hovorí o svojej knihe. (Foto: Autor)*

Prezentácia knihy *Dějiny Slovenska* sa uskutočnila v piatok 25. októbra v priestoroch Verejnej knižnice Jána Bocatia v Košiciach, bola súčasťou programu 31. ročníka Dní českej kultúry 2024. Pod záštitou veľvyslancu ČR na Slovensku Rudolfa Jindráka ich pripravili Český spolek na Slovensku, Český spolek v Košiciach a České centrum v Bratislave. Predstavenie knihy bolo v spolupráci s Česko-slovenskou komisiou historikov.

Prof. PhDr. Jan Rychlík, DrSc., (nar. 1954), je známy aj tým, že má dvojité občianstvo – české a slovenské. A aj na prezentácii hovoril tento rodák z Prahy plynule a bez problémov po slovensky. V jej úvode si položil samozrejmu otázku prečo toto syntetické dielo na bežná 700 strán napísal. Je totiž zvykom, že slovenské dejiny píše slovenskí historici a po slovensky (v tejto súvislosti spomenul najnovšie

vydanie *Dejín Slovenska* svojho dlhoročného priateľa Dušana Kováča). „To nie je o jazyku, ale o koncepcii výkladu. Každý má nárok na vlastný náhľad, názory môžu byť a sú rôzne, ale fakty zostávajú tie isté,“ povedal na margo interpretácie. Jeho kniha je primárne určená českej verejnosti, ktorá o Slovensku „nevie nič“. Ako svoju povinnosť bral vystúpiť proti viacerým mýtom, ktoré panujú v českom prostredí v nazeraní na Slovákov a Slovensko. O mýte spojenom s otázkou blízkosti Čechov a Slovákov konštatoval, že z jazykového hľadiska je to pravda, ale z hľadiska historického vývoja majú oba národy málo spoločných bodov. Formovanie Slovákov ako moderného národa sa začalo v 19. storočí a skončilo sa až v rokoch prvej Československej republiky. To je podľa neho jediný rozdiel medzi nimi a Čechmi. Informoval, že pri nazeraní Čechov na Slovákov zohráva dôležitú úlohu Filozofická fakulta Karlovej univerzity v Prahe, kde sa vyučujú slovenské dejiny ako na jedinom univerzitnom pracovisku v Česku. „Dúfam, že raz aj na nejakej slovenskej univerzite vznikne katedra bohemistiky. Je to môj sen,“ priznal sa. On na pražskom pracovisku prednáša dve hodiny týždenne históriu moderných dejín 19. a 20. storočia.

V diskusii reagoval na otázky, či majú súčasní mladí ľudia záujem o históriu, o jej štúdium. Keďže je stále aktívnym vysokoškolským pedagógom, tak vie situáciu

zhodnotiť. Podľa neho v Česku záujem o dejiny, a aj dejiny Slovenska, pretrváva. „Záujem o vysokoškolské štúdium histórie je, máme stále viac záujemcov, ako dokážeme prijať, ale ako je to so záujmom verejnosti o dejiny, tak to neviem posúdiť,“ dodal. S úsmevom poznamenal, že študentom histórie hovorí, že ak si myslia, že práve v tomto odbore niekto zbohatol, tak sú na veľkom omyle, ak vidia cieľ svojho štúdia práve v tom, tak im odporúča študovať právo alebo ekonómiu. Konštatoval, že v jeho očiach najväčším slovenským historikom 20. storočia je Daniel Rapant, jediný nemarxistický historik na Slovensku.

Prezentácia knihy a celého diela J. Rychlíka v Košiciach bola súčasťou tiež podobných stretnutí, ktoré už autor na Slovensku v posledných mesiacoch absolvoval. Moderátorom košického bol literárny historik prof. PhDr. Ján Gbúr, CSc., ktorého J. Rychlík prizval ako spoluautora na dejiny kultúry (doplnili ho Anna Zelenková a Milan Pokorný). Ten na úvod s úsmevom poznamenal, že s J. Rychlíkom majú tri spoločné veci – približne podobné mená, majú radi históriu a radi cestujú rýchlikom. Na J. Rychlíkovi si J. Gbúr cení tri vlastnosti – je autentický, čiže má svoj názor, vie ho obhájiť podloženými faktami, dôkladne pracuje s historickým materiálom a nebojí sa výziev, veľkých analytických prác, a to aj mimo rámec Čiech či Slovenska.

Knihu vydalo nakladateľstvo Vyšehrad, ktoré ako významný vydavateľský dom so sídlom v Prahe slávi tohto roku 90 rokov súvislej existencie, čím je najstaršie svojho druhu v Česku. J. Rychlík je jeho kmeňovým autorom a ako informoval zodpovedný redaktor Filip Outrata *Dějiny Slovenska* sú v poradí desiatou jeho knihou vydanou vo Vyšehrade za 18 rokov. „Otvárame okno k poznaniu Slovenska,“ povedal na margo vydávania kníh J. Rychlíka. Sú medzi nimi také tituly ako *Češi a Slováci ve 20. století* (2012, nové vydanie 2022), *Rozpad Rakousko-Uherska a vznik Československa* (2018), *Historie, mýty a jízdni řády* (2015) a *Československo v období socialismu 1945 – 1989* (2020). Pozitívne ocenil aj diskusiu a celú prezentáciu na stretnutí. Informoval, že ide o šiestu takúto výpravu k čitateľom na Slovensku – a to od Skalice cez napr. Prešov až do Košíc. V tomto roku chcú ešte absolvovať stretnutia v Nitre a v Martine a na budúci rok sa so svojím záujmom ohlásilo mesto Poprad. „Je to potvrdenie, že vydávanie takých kníh má zmysel,“ uzavrel.

INTERDISCIPLINARY RESEARCH ON EARLY MODERN EUROPEAN SOCIETY – METHODOLOGY AND RESEARCH TRENDS BIP ERASMUS VO WROCLAWI

Wroclaw, 4. – 8. november 2024

Andrea FERENCOVÁ

Workshop s historickými prameňmi v knižnici Wroclavskej univerzity. Foto: Autorka

Prezentácia Šimona Leškaniča venujúca sa ranonovovekým cestopisom. Foto: Autorka

Od 4. do 8. novembra 2024 sa v priestoroch Univerzitnej knižnice vo Wroclawi konala konferencia s názvom *Interdisciplinary Research on Early Modern European Society – Methodology and Research Trends*. Toto podujatie organizované v rámci programu BIP Erasmus+, venované výskumu ranonovovekej európskej spoločnosti, prilákalo odborníkov a študentov histórie z rôznych európskych univerzít. Zapojili sa tri krajiny, a to Poľsko, Česko a Slovensko. Konferencia poskytla priestor na prezentáciu výskumných zistení a najnovších metodologických prístupov v historickom bádani.

Prvý deň začal slávnostným otvorením pod vedením riaditeľa Historického inštitútu Wroclavskej univerzity, Dr. hab. Filipa Wolańského a dekana Fakulty historických a pedagogických vied Dr. hab. Pavla Klinta. Po úvodnom príhovore sa konali tri tematické panely, počas ktorých vystúpilo 12 prednášajúcich. Prvý deň bol zakončený návštevou historických častí Wroclawi, vrátane malebného katedrálneho ostrova – Ostrówa Tumski.

Druhý deň konferencia pokračovala workshopmi, kde sa účastníci venovali práci s historickými prameňmi, ich správnej analýze a metodologickým výzvam. Po

workshopoch nasledovali ďalšie tri konferenčné panely, na ktorých vystúpilo 12 prednášajúcich s témami ako kráľovská reprezentácia v Poľsku, cestopisy a rola ženských osobností v ranonovekej spoločnosti.

Počas tretieho dňa účastníci zavítali do priestorov Historického inštitútu Wroclawskej univerzity, kde si vypočuli prednášku Dr. Jakuba Węglorza o medicíne v ranom novoveku. Nasledovala prehliadka Múzea farmácie, kde mali účastníci možnosť zoznámiť sa s vývojom medicíny a farmaceutických praktík.

Štvrtý deň sa niesol v duchu celodennej exkurzie. Prvou zastávkou bol majestátny zámok Książ, kde mali účastníci možnosť obdivovať historickú architektúru a pôsobivé záhrady. Po návšteve zámku nasledovala prehliadka evanjelického kostola – Kościół Pokoju vo Świdnici. Tento výnimočný drevený kostol, postavený po vestfálskom mieri, je zapísaný do Zoznamu UNESCO a predstavuje symbol náboženskej tolerancie.

Posledný deň konferencie obsahoval tri záverečné panely, vystúpilo 11 prednášajúcich. Hovorilo sa napríklad o diplomatických vzťahoch, vývoji vzdelávania, cechoch a vplyve byzantského umenia na východnom Slovensku. Konferencia bola zakončená poďakovaním organizátorom a účastníkom za ich podiel a prínos k obohateniu poznatkov o ranonovekej Európe.

Súčasťou konferencie bol online komponent, počas ktorého prebehla 10. decembra 2024 prednáška Josého Eloya Hortala Muñoz z Univerzity Juana Carlosa v Madride s názvom *Court and Etiquette of the Habsburg Spanish Monarchy (XVI – XVI-Ith centuries): The Spanish Monarchy as a Monarchy of Courts*. Prednáška bola zameraná na dvorský život a úlohu etikety v španielskej Habsburskej monarchii v 16. a 17. storočí.

OŽIVENÉ PORTRÉTY CISÁROV

Prešov, 2024

Lea LEHOTSKÁ

Ďalším cenným umeleckým dielom sa vdýchol nový život. Tentoraz sa zachránili štyri portréty cisárskych veličenstiev Jozefa II., Ferdinanda I. Dobrotivého, Františka Jozefa I. a Karola I. Habsburského. Zbierkový fond Krajského múzea v Prešove, ktorého zriaďovateľom je Prešovský samosprávny kraj (PSK), je tak obohatený o ďalšie zreštaurované diela umeleckej histórie, ktoré vďaka odbornému ošetrovaniu budú prístupné verejnosti. Krajské múzeum v Prešove pokračuje v projekte odbor-

Jozef II. (1741 – 1790)

Ferdinand I. Dobrotivý (1793 – 1875)

ného ošetrovania svojich zbierkových predmetov. Najnovšie prešli cez zdroje z Fondu na podporu umenia reštaurátorským zásahom spomínané štyri portréty cisárov. Cenné diela z fondu umeleckej histórie múzea čakali na svoju „znovuprezentáciu“ viac ako 80 rokov a tú umožní pripravovaná expozícia *Umenie Prešovského kraja*.

V prvej etape projektu reštaurovania zbierkových predmetov (v roku 2023) sa Krajské múzeum v Prešove sústredilo na ošetrovanie štyroch významných diel cisársko-kráľovských veličenstiev určených pre grófsku jedáleň barokového Kaštieľa rodiny Dessewffy v Hanušovciach nad Topľou. V rámci druhej etapy projektu prešli nedávno odborným zásahom ďalšie portréty a veľkoformátové diela.

Jedným z nich je portrét cisára Jozefa II. v mladom veku od neznámeho autora, ktorý pravdepodobne pochádza z pôvodného mobiliára humenského kaštieľa. Druhým je veľkorozmerný portrét cisára Ferdinand I. Dobrotivého v husárskej uniforme taktiež od neznámeho autora. Odborným ošetrením prešiel aj veľkorozmerný portrét cisára Františka Jozefa I. v uhorskej husárskej uniforme, zobrazeného krátko po jeho korunovácii za uhorského kráľa v roku 1867. A zreštaurované je tiež veľkorozmerné dielo zobrazujúce posledného rakúskeho cisára, blahoslaveného Karola I. Habsburského od prešovského maliara Maximiliána Kurtha z roku 1917.

Spomenuté prvé tri diela od zatiaľ anonymných majstrov v sebe nesú potenciál ďalšieho umelecko-historického výskumu s cieľom presnejšieho datovania ich vzniku, pripísania ich autorstva niektorému zo známych maliarov, ich žiakom či nasledovníkom. Zároveň sú zdrojom pre poznávanie nadregionálnej histórie i umenia pre návštevníkov Krajského múzea v Prešove.

František Jozef I. (1830 – 1916)

Karol I. Habsburský (1887 – 1922)

Kultúrna inštitúcia PSK plánuje do roku 2025 odborne ošetriť všetky portréty cisárskej rodiny Habsburgovcov, ktoré získala zo zberov z pánskych sídel po roku 1945.

Neposedný deň, 185 x 145 cm, akryl na plátne

Predstavujeme maliara:

akad. mal. Ján Raška

Prekvapuje mnohvrstevnatosťou a naratívnosťou

Akademický maliar Ján Raška (nar. 20. augusta 1962 v Martine) je tvorcom sugestívnych veľkoformátových plátien, ktoré prekvapujú svojou mnohvrstevnatosťou a naratívnosťou. Formálne využíva dynamický expresívny realizmus, ktorý podľa jeho vyjadrenia najpresvedčivejšie napomáha čítať symboliku figúr a rekvizít účinkujúcich v obrazových príbehoch. Jeho cieľom je vtiahnuť diváka do deja v takej miere, aby sa v ňom sám našiel a možno si položil tie isté otázky, ako si kladie autor sám.

J. Raška študoval v rokoch 1977 – 1981 odbor umelecké kováčstvo v SUPŠ v Kremnici a v rokoch 1982 – 1988 absolvoval štúdium na oddelení reštaurovanie maľby na Vysokej škole výtvarných umení v Bratislave.

Venuje sa maľbe a interiérovému dizajnu.

Má za sebou vyše 30 individuálnych výstav. Prvýkrát sa verejne predstavil v roku 1989 v klube Valmez vo Valašskom Meziříčí. Po troch rokoch nasledovala prvá zahraničná prezentácia, teda v roku 1992 vo Francúzsku. Okrem toho jeho diela videli v zahraničí ešte vo švajčiarskom Zürichu v Galerii D (2000) a v Poľsku – v Galerii Slovenského inštitútu vo Varšave (2023). Miestom jeho prvej výstavy na Slovensku bola Nitrianska štátna galéria v Nitre v roku 1992. Postupne tými miestami boli galérie v Martine, Bratislave (tu viaceré), Žiline, Trenčíne, Martine, Piešťanoch, Banskej Štiavnici, Zvolene, Leviciach, Tvrdošíne, Turčianskych Tepliciach, Krásnohorskom Podhradí, Hlohovci, Dolnom Kubíne, Banskej Bystrici. V Čechách vystavoval ešte v Kroměříži.

Zatiaľ poslednou verejnou prezentáciou J. Rašku bola výstava nazvaná *Iné možnosti spánku*, celý november jej patrila Galéria Átrium v Prešove. Erik Ondrejčka do skladačky k výstave napísal: „To, čo však asi najlepšie charakterizuje schopnosť Jána Rašku tvoriť obrazy, ktoré svojimi príbehmi pokračujú za rámami obrazov, sú putujúce loďky. Loďky papierové aj drevené, symbolizujúce detstvo aj životnú púť a umožňujúce využiť zrkadlenie sveta foriem na hladine vody (a mysle), môžu a spravidla aj sú nositeľom niečoho nehmotného ale dôležitého, a občas aj všetkého čo máme (alebo všetkého čím sme). Tie loďky vozia pútnikov z prístavov, z ktorých vyrážajú a kam sa znova vracajú s nádejou, že ich tam čaká niečo aj niekto, kto dáva aspoň časti ich príbehu naplnenému tvorbou, neustálym hľadaním, nachádzaním a opätovným strácaním zmysel.“

(red)

Viac na: www.raskajan.sk

O AUTOROCH

AMIR, Adriana, PhDr., PhD. (adriana.amir@unipo.sk)

Odborná asistentka, Inštitút ukrajínistiky Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove

BIZOŇOVÁ, Monika, Mgr., PhD. (monika.bizonova@unipo.sk)

Vysokoškolská pedagogička, Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove, Katedra najstarších, stredovekých a ranonovovekých dejín

ČENTĚŠOVÁ, Mariana, Mgr., PhD. (marianacentesova@gmail.com)

Pracovníčka Štátnej vedeckej knižnice v Prešove, oddelenie historických knižničných fondov – retrospektívny bibliograf

DERFIŇÁK, Patrik, doc., PaedDr., PhD. (patrik.derfinak@unipo.sk)

Vysokoškolský pedagóg, Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove, Katedra novovekých a najnovších všeobecných dejín.

DOMENOVÁ, Marcela, doc., Mgr., PhD. (marcela.domenova@unipo.sk)

Vysokoškolská pedagogička, Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove, Katedra archívniectva a pomocných vied historických

DŽUJKO, Ján, PhDr., PhD. (jan.dzujko@unipo.sk)

Vysokoškolský pedagóg, Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove, Katedra novovekých a najnovších slovenských dejín

FERENCOVÁ Andrea, Mgr. (andrea.ferencova@smail.unipo.sk)

Interná doktorandka, Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove

HAVIAROVÁ, Michaela Mgr., PhD. (michaela.haviarova@gmail.com)

Bádatelka v oblasti pamiatkových výskumov

JANURA, Tomáš, Mgr., PhD. (tomjanura512@gmail.com)

Samostatný vedecký pracovník, Historický ústav SAV Bratislava

JURČIŠIN, Jozef Mgr. (jjurcisin@gmail.com)

Novinár, predseda Regionálnej organizácie Slovenského syndikátu novinárov v Prešove

JURČIŠINOVÁ, Nadežda, doc., PhDr., PhD. (nadezda.jurcisinova@unipo.sk)

Vysokoškolská pedagogička, Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove, Katedra novovekých a najnovších slovenských dejín

KOTRUSOVÁ, Júlia, Mgr., PhD. (julia.kotrusova@unipo.sk)

Vysokoškolská pedagogička, Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove, Katedra archívniectva a pomocných vied historických

KOVAĽ, Peter, PhDr., PhD. (peter.koval@unipo.sk)

Vysokoškolský pedagóg, Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove, Katedra novovekých a najnovších slovenských dejín

LEHOTSKÁ, Lea, Mgr. (lea.lehotska@psk.sk)
novinárka, pracovníčka oddelenia komunikácie v Kancelárii predsedu
Prešovského samosprávneho kraja.

POLAČKOVÁ, Anna, Mgr., PhD. (anna.polackova@unipo.sk)
Hovorkyňa Prešovskej univerzity v Prešove

SOKOLOVÁ, Klaudia, Mgr. (Klaudia.sokolova.1@smail.unipo.sk)
Interná doktorandka, Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity
v Prešove

VOJNA, Matúš Mgr., PhD. (Matus.Vojna@minv.sk)
Pracovník Štátneho archívu MV SR v Prešove, Oddelenie spracúvania archívnych
dokumentov.

ŠVORC, Peter, prof. PhDr., CSc. (peter.svorc@unipo.sk)
Vysokoškolský pedagóg, Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity
v Prešove, Katedra novovekých a najnovších slovenských dejín

Informácie pre autorov

Časopis *Dejiny. Internetový časopis Inštitútu histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove* vychádza od roku 2006 dvakrát ročne. Je evidovaný v najväčšej špeciálnej elektronickej databáze EZB OPAC riadenej Staatsbibliothek Berlin, na serveri Deutsche Nationalbibliothek a stránkach Universitätsbibliothek Regensburg, ako aj v databáze Dalhousie Libraries v jednej z popredných kanadských univerzít Dalhousie University v Halifaxe (Nové Škótsko, Kanada) a v celom rade ďalších univerzitných databáz na celom svete; má ISSN.

Príspevky v rubrikách *Štúdie, Ludia a doba, Študijné materiály* sú recenzované, pre knižnice na Slovensku uvádzané v kategórii ADF – Vedecké práce v domácich nekarentovaných časopisoch.

V prípade záujmu publikovať v jednom z čísel časopisu, v niektorej z uvedených rubriek, Vás prosíme poslať príspevky predsedovi redakčnej rady periodika prof. PhDr. Petrovi Švorcovi, CSc. (psvorc@unipo.sk), vždy do **20. 3.**, resp. **20. 9.** v uvedenom roku s dvadsaťriadkovým resumé v slovenskom, resp. v anglickom jazyku.

Pri spracovaní príspevkov žiadame uvádzať **poznámkový aparát pod čiarou** a poznámky spracovať podľa platnej bibliografickej normy, zodpovedajúcej medzinárodnému štandardu pre publikovanie dokumentov STN ISO 690 (priezvisko, plné meno, miesto vydania, vydavateľstvo, rok, strany; pri zborníku aj zostavovateľov; pri časopise ročník, rok, číslo, strany). Príspevok poslať v elektronickej podobe, prípadné fotografie, mapy, ilustrácie a pod. materiály preskenované (formát jpg; 300 dpi).

Information for contributors

Dejiny, an e-journal of the Institute of History of the Faculty of Arts of the University of Prešov in Prešov is issued twice per a year since 2006. It is registered in the biggest special electronic database EZB OPAC managed by Staatsbibliothek Berlin, on server of Deutsche Nationalbibliothek and on pages of Universitätsbibliothek Regensburg, as well as in database of Dalhousie Libraries in one of the most significant Canadian universities Dalhousie University in Halifax (Now Scotia, Canada); has ISSN.

The papers in sections *Scientific articles, People and time, Study materials* are reviewed; for libraries in Slovakia are in category ADF – Scientific papers in the Slovak non– current contents journals.

If you are interested in publication in our journal, in one of the above mentioned sections, please send your contributions to the chairman of the Editorial board, prof. PhDr. Peter Švorc, CSc. (psvorc@unipo.sk), until **March, 20**, or **September, 20** of the current year, with the 20-line resume in Slovak or English language.

At elaboration of the contributions, **the footnotes** and notes shall be specified in accordance with a valid bibliographic standard, corresponding with the international standard for documents publication STN ISO 690 (surname, full name, place of publication, publisher, year of publication, pages; while quoting the proceedings, the name of editor has to be given; in case of the journal, specify volume, year, number, pages). The contribution shall be sent in e-form; eventual photos, maps and illustrations and other materials shall be scanned (jpg format; 300 dpi).

Informationen für die Autoren

Die Zeitschrift *Dejiny. Internetzeitschrift des Instituts für Geschichte an der Philosophischen Fakultät der Universität Prešov* erscheint seit dem Jahre 2006 zweimal jährlich. Sie wird in der grössten speziellen elektronischen Databasis **EZB OPAC** evidiert, die von der **Staatsbibliothek Berlin** geleitet wird, am Server **Deutsche Nationalbibliothek** und auf den Seiten der **Universitätsbibliothek Regensburg**, sowie auch in der Databasis **Dalhousie Libraries** in einer der führenden Universitäten in Kanada **Dalhousie University in Halifax** (Neues Schottland, Kanada); sie besitzt ISSN.

Die Beiträge in den Rubriken *Studien, Leute und Zeit, Studienmaterialien* werden rezensiert, für die Bibliotheken in der Slowakei in der Kategorie ADF-Wissenschaftliche Aufsätze in den einheimischen nichtcurrentierten Zeitschriften.

Im Falle des Interesses für die Veröffentlichung in einer der Nummern der Zeitschrift, in einer der angeführten Rubriken bitten wir Sie, die Beiträge dem Vorsitzenden des Redaktionsrats des Periodikums Prof. PhDr. Peter Švorc, CSc. (psvorc@unipo.sk), immer bis zum **20. März**, bzw. **20. September** in dem angeführten Jahre mit der Zusammenfassung von 20 Zeilen in der slowakischen bzw. in der englischen Sprache zu versenden.

Bei der Verarbeitung der Beiträge verlangen wir **die Fussnoten** anzuführen und die Verarbeitung der Bemerkungen laut der gültigen bibliographischen Norm, entsprechend dem internationalen Standard fürs Publizieren der Dokumente STN ISO 690 (Vorname, vollständiger Name, Ort der Herausgabe, Verlag, Jahr, Seiten, beim Sammelband auch die Editoren, bei der Zeitschrift Jahrgang, Jahr, Nummer, Seiten). Der Beitrag ist in der elektronischen Form zu versenden, eventuell die Photographien, Karten, Illustrationen und ähnliche scannende Materialien (Format jpg, 300 dpi).

DEJINY

2/2024

Ročník / Volume XIX

internetový časopis Inštitútu histórie FF PU v Prešove
e-Journal of Institute of History, Faculty of Arts,
University of Prešov in Prešov
<http://dejiny.unipo.sk/Blog Posts/dejiny-22024.html>

Sadzba / Typesetting
Ing. Stanislav Kurimai

Grafická úprava / Graphical layout
UNIVERSUM-EU, spol. s r. o.

© Vydáva
Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove,
vydavateľstvo UNIVERSUM-EU, spol. s r. o. (www.universum-eu.sk)
a Historická spoločnosť kráľovského mesta Prešov

© Issued by
Institute of History, Faculty of Arts, University of Prešov in Prešov,
publishing house UNIVERSUM-EU, spol. s r. o. (www.universum-eu.sk)
and Historical society of royal town Prešov

ISSN 1337-0707

